

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

Humanitārās fakultātes
XIX starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli.
Vēsture XIII

VĒSTURE: AVOTI UN CILVĒKI

Proceedings of the 19th International Scientific
Readings of the Faculty of Humanities.
History XIII

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2010

Saleniece I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XIX zinātniskie lasījumi. Vēsture XIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2010. 220 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) –
atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Viļņas Pedagoģiskā universitāte, Lietuva)

Bernd Ulrich Hucker (Fehtas Universitāte, Vācija)

Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Vaļerij Ņikuļin (I. Kanta Krievijas Valsts Universitāte, Krievijas
Federācija)

Dmitrijs Oļehnovičs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Korektori:

Jana Butāne, Aleksandrs Ivanovs, Tatjana Kuzņecova

Tehniskās redaktore:

Inese Ruļuka, Iveta Bogdanoviča

Maketētājas:

Līga Vērdiņa, Marina Stočka

*Rakstu krājums izdots ar Valsts pētījumu programmas “Letonika”
finansiālu atbalstu.*

2009. gada janvārī notika deviņpadsmitie Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Zinātniskie lasījumi, kuros aktīvi piedalījās arī vēsturnieki. Jau vairākus gadus lasījumu dalībnieku – vēsturnieku – diskusiju krustpunktā ir tēma *Avoti un cilvēki*. Uz nolasīto referātu pamata kopš 1997. gada iznāk rakstu krājumi, kuri liecina, ka vēsturnieku darba grupā ir izveidojušās noteiktas tradīcijas – pieeju daudzveidība, uzskatu pluralisms un iecietība pret atšķirīgiem viedokļiem. Lasītāju uzmanībai tiek piedāvāts kārtējais šai tēmai veltītais darbu apkopojums, kurā dažādu nacionālo historiogrāfijas skolu pārstāvji iedziļinās pagātnes problēmās.

* * *

In January 2009 the 19th Scientific Readings took place at Daugavpils University, the Faculty of Humanities. Historians also actively participated in them. The theme *Sources and People* for several years remains at the point of their opinion intersection. Since 1997 the collected articles based on the reports presented have been issued. All the materials of the Scientific Readings published testify that some certain traditions have been formed in the workgroup of historians: the variety of approaches, the pluralism of opinions and tolerance to different points of view. Therefore, another collection of articles devoted to this theme is offered for readers' consideration.

SATURS / CONTENTS

Тамара Абросимова Из жизни финнов в Петербурге (XIX—начало XX вв.)	9
Kristīne Ante Sprādziens un ugunsgrēks Jēkabpils Svētā Gara pareizticīgajā baznīcā 1885. gadā (pēc Krievijas impērijas Iekšlietu ministrijas izmeklēšanas materiāliem)	15
Ilga Apine Krievijas jaunie uzstādījumi par attiecībām ar tautiešiem Latvijā	21
Kitija Bite Policijas iestāžu vēsture Latvijā (1918–1940)	28
Alda Bražūne Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli par Francijas lomu Latvijas ārpolitikā (1921–1940)	36
Rūdolfs Brūzis Cirvi Latvijas 14.–17. gadsimta arheoloģiskajā materiālā: tipoloģiskā analīze	41
Ирина Буша Историография контактов жителей территории Латвии и Скандинавии в эпоху викингов	50
Valda Čakša Rēzeknes kultūrvidē 20. gadsimta pirmajā trešdaļā: mūzikas dzīve līdz Tautas konservatorijas darbības sākumam	57
Anita Čerpinska Krievijas impērijas Baltijas guberņu aizsardzības plānošana 1810.–1812. gadā	65
Евгений Гребень На границе с Латгалией: стратегия выживания населения Браสลавщины в период немецкой окупации (1941–1944 гг.)	71
Sandra Grigaravičiūtė Lithuanian Consulate in Riga in 1925–1940	80

Галина Яковлева	
Открывая архивы заново: общественно-политическая жизнь Витебска в 1919 г.	93
Egidijus Mažintas	
Socio-Cultural Education Problems and Related Solutions in Lithuanian Community in the USA (1910–1930)	101
Мария Михайлова	
А. М. Калмыкова: миф и реальность	107
Анастасия Назарова	
Исторические события и лица в мемуарах Е. Н. Чирикова «На путях жизни и творчества. Отрывки воспоминаний»	114
Евгения Назарова	
Из истории Каспарса Биезбардиса и его семьи	120
Oļegs Papsujevičs	
Būvkeramikas attīstība un izstrādājumu pielietošana Latgalē 18.–19. gadsimtā: industriālais un kultūrvēsturiskais mantojums	129
Zita Pētersone	
Rīgas kiosku vēstures no 1902. līdz 1940. gadam avotpētnieciskās problēmas	142
Ilze Pinte	
Sievietes Zemessardzē (1991–1999): iespējas un loma	150
Николай Пивовар	
Краеведы-исследователи белорусско-латышского пограничья второй половины XX–нач. XXI в.	157
Daina Roze	
Augi kā latviskās identitātes zīme	164
Виталий Шалда	
Двинское Реальное училище в 1905 году	172
Jānis Šiliņš	
Padomju Latvija un tās bruņotie spēki (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs) Latvijas arhīvu materiālos	186

Ксения Шумская	
Общественные инициативы сибирских латгальцев: 1918–1938 гг.	193
Olga Terehova	
Dzimums kā instruments sociālās realitātes pētīšanā	198
Guna Vainovska	
Avoti par poligrāfijas tehnikas vēsturi	204
Алексей Варфоломеев, Александр Иванов	
Модели для адекватной репрезентации неполной и/или противоречивой исторической информации в исторической семантической сети: к постановке проблемы	210
Ziņas par autoriem	217

Тамара Абросимова

Из жизни финнов в Петербурге (XIX—начало XX вв.)

В исследованиях российских ученых уделяется большое внимание положению русских за рубежом. Но остается малоизученной проблема отношений переселенцев с принимающим обществом: этнические стереотипы, стратегии адаптации мигрантов на групповом и индивидуальном уровне, конфликтность и формы ее проявления, разрешения и т.д. Интересен и полезен в этом плане опыт социальной адаптации финских переселенцев в XIX—начале XX вв. Особенно сейчас, когда так порой непросто складываются межнациональные отношения на локальном уровне.

Финны всегда были тесно связаны с Россией, особенно с Петербургом. Неудивительно, т.к. порубежность земель Петербурга и Финляндии создавала определенные условия для миграции. Финны жили в Петербурге, имели свои профессиональные и экономические интересы. Миграция носила как постоянный, так и временный характер. Одни приезжали в Петербург на постоянное место жительства, другие на сезонные работы, третьи курсировали между Петербургом и Финляндией.

В XIX в. в Россию мигрировали, прежде всего, по экономическим причинам. В Петербурге в XIX в. зарплата была значительно выше. Привлекали многочисленные описания зажиточной жизни петербургских финнов [10, 268]. К тому же в Финляндии с середины XIX в. стало заметно аграрное перенаселение, а промышленность еще была слишком слаборазвита, чтобы принять освободившуюся рабочую силу. Люди оставались без работы и не могли прокормить свои семьи. В то же время приграничный рынок Петербурга и Петербургской губернии был открыт и притягателен для мигрантов. Хотя аграрная Финляндия всегда считала любой город источником зла, а Петербург был большим и чужим городом, это не останавливало финнов. Существовали тесные связи с уже работающими в Петербурге финнами, и желающие приехать всегда могли выяснить условия проживания из первых рук.

В Петербурге и губернии было сосредоточено 80% всех финских переселенцев. В основном это были одинокие финны в активном трудовом возрасте. Гендерный состав был примерно одинаков. Женщин из городов приезжало больше. Петербург стал для них важным брач-

ным рынком. Приблизительно половина незамужних женщин, приписанных к финскому приходу в середине XIX в., обратилась с просьбой об оглашении помолвки в течение первых 5 лет, по истечении 10 лет таковых было уже две трети [10, 268]. Мужчины-мигранты относились к разным слоям общества. Очень немногие принадлежали к высшему сословию. Подавляющее большинство были слуги и работники. Примерно половина переселенцев — это выходцы из города, лет 26—30, которые шли в подмастерья. Молодые люди в возрасте 14—18 лет приезжали из сельской местности и устраивались учениками. Род занятий финнов в Петербурге был самым разнообразным: сапожники, столяры, слесари, переплетчики, ткачи, портные и т.д. В Петербурге были хорошо известны финские швейные мастерские фирм «Суоминен» и «Люютикайнен». Финны составляли большую часть рабочих в крупнейшей петербургской сапожной фирме «Вейсса». Особенно много финнов было среди ювелиров: в 1869 г. они составляли 44% всех занятых этим ремеслом, причем мастерские принадлежали финнам. В 1840 г. в Петербурге насчитывалось 538 финских ювелиров, почти вдвое больше, чем в самой Финляндии, где их было лишь 280 [4, 108]. Многие финны служили в знаменитой ювелирной фирме Фаберже, где их доля доходила до 75% работников и служащих [12, 119]. Часть была занята в металлургической промышленности, они работали в небольших мастерских и на всех крупных предприятиях Нобеля, Путилова, Лесснера, Байрда и Лейхентберга. В основном финские рабочие трудились на предприятиях, расположенных на Выборгской стороне. В Выборгском районе, по данным переписи 1881 г., проживало 3555 финских подданных. Популярной среди финнов была профессия трубочиста: в 1896 г. финны составляли 62% всех столичных трубочистов. Даже существовало финское центральное общество помощи финских подмастерьев-трубочистов. Оно напоминало кассу взаимопомощи среди петербургских финнов — кассу, которая поддерживала подмастерьев во время болезни, а членов их семей в случае потери кормильца [6, 30]. Женщины работали, в основном, прислугами и домохозяйками. Некоторые открывали небольшие пансионаты. Текстильное производство популярностью среди финнов не пользовалось: на текстильных фабриках работало всего 8 человек [12, 119]. Хотя предпринимателей среди финнов было немного, нельзя не назвать Юхана Парвийнена, владевшего большим литейным производством, которое выпускало оружие, сотрудничая с международным концерном «Кредо» [11, 173].

В Петербурге имелись финские магазины, в частности, продовольственный магазин Кутвонена и Куокканена в Казанской части,

финский магазин комнатной мебели на углу Невского проспекта и Малой Конюшенной улицы, три книжных магазина. В городе с 1883 г. действовала финская больничная и похоронная касса. Недалеко от Финляндского вокзала находилась большая финская гостиница, а на Гончарной улице недалеко от Николаевского (Московского) вокзала располагался финский ночлежный дом [4, 108].

Незначительная часть финнов вошла в петербургские низы. В середине XIX в. от 100 до 300 финнов высылались за попрошайничество или более серьезные правонарушения. В 1863–1866 гг. в петербургских тюрьмах содержались 217 финнов. Финские женщины пополняли ряды представительниц древнейшей профессии: в 1888 г. среди 2915 проституток, состоящих под надзором полиции, насчитывалось 165 финноязычных (57 %) [4; 13].

В окрестностях столицы финны занимались главным образом извозом, ремеслами и торговлей.

В 1863 г. под Петербургом была открыта финская семинария, где стали готовить преподавателей воскресных школ. Центром духовной жизни петербургских финнов был приход церкви Св. Марии на Большой Конюшенной улице, который являлся крупнейшим финским лютеранским приходом в России. Первая финская церковь была построена уже вскоре после основания города. Ганноверский посланник Ф.Х. Вебер, описывая город в своей книге «Преображенная Россия», упоминал о деревянной финской церкви, которая находилась вблизи Марсова поля, в районе так называемых финских шхер [1, 100]. В 1870 г. начала издаваться газета на финском языке «Пиетарин саномат». К 1895 г. выпускалось 13 финноязычных периодических изданий – 8 журналов и 5 газет. Петербургские финны говорили на смешанном языке. По выражению финнов: «на особом диалекте, где много русских слов» [2, 114]. По переписи 1897 г. в С.-Петербургской губернии финноязычное население насчитывало 210 тыс. человек. Практически был создан целый пояс финских деревень вокруг Петербурга, и они успешно кормили столицу. Авторитет трудолюбивых и добросовестных финских крестьян в Петербурге был настолько высок, что среди русских молочниц сложилась традиция произносить слова «молоко», «масло», «сливки» на финский манер, подчеркивая тем самым качество своего товара [8, 61].

Финны составляли значительную часть населения города и губернии, они оказывали влияние на все аспекты Петербургской жизни, внося свой особый колорит в бытовую культуру российской столицы. Сохранились до сих пор финские названия в топонимике Петербурга. Это нетрудно заметить, просто совершая прогулку по городу. Так,

главная река С. Петербурга – Нева – в переводе с финского – «Сухое болото», а имя реки Мойки (прежнее название «Мья») восходит к древнему ижорско-финскому слову, означавшему «Илистая речка». Названий финского происхождения очень много, например, Автово – одно из старинных названий в городе. Раньше на этом месте находилась деревня с названием «Автово», которое означало «Пустошь». Коломяги, Коломяжский проспект – в давние времена здесь находилась финская деревня, называвшаяся «Коломяги». «Мяки» – по-фински «горки» [5, 39]. Характерны названия улиц в районе Финляндского вокзала: Финский, Нейшлотский переулки, Нюстадская улица.

Финны не замыкались в рамках своего переселенческого круга. Они были неотъемлемой частью населения Петербурга и губернии. К примеру, финские окрестные крестьяне были постоянными и непререкаемыми участниками всех, особенно зимних петербургских гуляний. Тысячи извозчиков наезжали в Петербург на Масленицу со своими легкими расписными санками. Как тогда говорили: не прокатиться «на чухне», как бы не побывать на Масленице. В Петербурге сложилась поговорка: «Хоть Шпалерная, хоть Галерная, все равно тридцать копеек» [5, 39]. Это было действительно дешево и весело. Что характерно, финны никогда не брали «на чай» [3, 39].

Вообще финны, несмотря на их «упрямство», «замкнутость», «медленный ход мышления» [9, 167], снискали уважительное отношение к себе. Прежде всего, их уважали за главную черту характера – честность в отношении к труду, в обязательствах между людьми, во всем. Например, ювелирная фирма Фаберже предпочитала брать на работу уроженцев Великого княжества, так как они были «честными на 110%» [10, 268]. Эта была честность не от страха перед наказанием, а внутренне присущее финну качество, опирающееся на чувство его собственного достоинства и самоуважения. Есть и другие наблюдения. Один из финских писателей так характеризовал своих соплеменников: «Замечательный народ эти петербургские финны. С одной стороны, образованны настолько, как ремесленный люд нигде в Финляндии, в целом довольно зажиточны и внешне выглядят, как господа, читают книги и газеты и пр.: с другой стороны, они вообще довольно ветрены и любят выпить» [7, 46].

Такими представлены финны в русских этнографических сборниках и в воспоминаниях современников, в них ощущаешь заслуженное доброжелательное отношение основной массы населения к финнам и Финляндии. Безусловно, в повседневной жизни финской диаспоры было много проблем и трудностей, но они в конце концов решались, и люди находили свое место в жизни.

В эти ровные и доброжелательные взаимоотношения между финнами-мигрантами и русскими были внесены серьезные коррективы революциями 1917–1918 г. Весной и летом 1918 г. только в Петроград прибыло 6 тысяч беженцев.

В отношении к ним было все — и жестокость, и сентиментальность, и бескомпромиссность, и ложь, и честность. Финны-переселенцы, оказавшиеся в «минуты роковые» мира в этой гигантской буре, поднятой революцией, стремились выстоять, выжить, победить. К сожалению, высылка и гибель финских переселенцев — происшедший факт. Они в течение 1930–1940-х гг. были подвергнуты тотальной чистке.

Сноски

1. Беспятых Ю. Н. *Петербург Петра I в иностранных описаниях*. Ленинград, 1991.
2. *Два лика России*. СПб: Европейский Дом, 2007.
3. Лескинен М. В. «Образ финна в российских популярных этнографических очерках последней трети XIX в.» В кн.: *Многоликая Финляндия*. Великий Новгород: 2004.
3. Мусаев В. И. *Россия и Финляндия*. Санкт-Петербург: 2007.
4. Романова Е., Ивелев Е. «Речевые балтизмы в топонимике Петербурга». В кн.: *Многонациональный Петербург*. Вып. 1. Санкт-Петербург: 1994.
5. Рупасов А., Чистиков А. «Трубочист в белой манишке». *Stop in Finland*. № 9, 2003.
6. Рупасов А., Чистиков А. «Никогда не пить пьяного — ни водки ни вина». *Stop in Finland*. № 2, 2004.
7. Синдаловский Н.А. «Фольклор многоязычного Петербурга» В кн.: *Многонациональный Петербург*. Вып.1, Санкт-Петербург: 1994.
8. *Финляндия в XIX столетии, изображенная в словах и картинках финляндскими писателями и художниками*. Гельсингфорс: Изд-во М.Ф. Рульфа, 1894.
9. Энгман М. *Финляндцы в Петербурге*. Санкт-Петербург: 2005.
10. Энгман М. «Финны и Шведы в Санкт-Петербурге в XIX–начале XX века». В кн.: *Санкт-Петербург и страны Северной Европы*. Санкт-Петербург: 2004.
11. Юхнева Н. В. *Этнический состав и этносоциальная структура населения Петербурга*. Ленинград: 1984.
12. Engman, M. *Pietarin suomalaiset*. Helsinki: 2004.

Kopsavilkums

Ieskats somu dzīvī Pēterburgā 19. gadsimtā – 20. gadsimta sākumā

Krievijas zinātnieki savos pētījumos lielu uzmanību pievērš krievu stāvoklim aiz Krievijas robežām. Taču iebraucēju attiecības ar Krievijas sabiedrību joprojām ir maz pētīta tēma. Ir vērts iepazīt somu iebraucēju sociālās adaptācijas pieredzi Krievijā 19. gadsimtā – 20. gadsimta sākumā. Somu migrācija uz Krieviju un it īpaši uz Pēterburgu bija kā pastāvīga, tā arī pagaidu, migrācijas cēloņi bija galvenokārt ekonomiskie. 80% iebraucēju no Somijas apmetās uz dzīvi Pēterburgā un guberņā. Viņu nodarbošanās bija dažādas: kurpnieki, galdnieki, grāmatstājēji, audēji, skroderi u.c. Somi strādāja arī par ormaņiem un tirgotājiem, bet sievietes – par kalponēm un ekonomēm. Somi ienesa īpašu kolorītu Krievijas galvaspilsētas sadzīvē. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, Pēterburgas guberņā dzīvoja 210 tūkstoši somu. Ap galvaspilsētu izveidojās somu ciematu josta, kas apgādāja pilsētniekus ar pārtiku. Darbīgu un godīgu somu zemnieku reputācija bija ļoti laba. Krievu etnogrāfu darbos un atmiņās jaušama iedzīvotāju pamatmasas labvēlīga attieksme pret somiem un Somiju. 1917.–1918. gada revolūcijas mainīja līdz tam stabilas un labvēlīgas Krievijas iedzīvotāju un somu ieceļotāju savstarpējās attiecības. 1930.–1940. gadā Padomju Savienībā somus skāra represijas – totālā “tīrīšana”.

Kristīne Ante

Sprādziens un ugunsgrēks Jēkabpils Svētā Gara pareizticīgajā baznīcā 1885. gadā (pēc Krievijas impērijas Iekšlietu ministrijas izmeklēšanas materiāliem)

Ugunsgrēki koka baznīcās nav nekas neparasts, bet ugunsgrēks dievnamā, kas izceļas sprādziena rezultātā, ir ārkārtējs notikums. Tieši šāds bija 1885. gada ugunsgrēks Jēkabpilī, kad gandrīz pilnībā nodega pareizticīgo Svētā Gara baznīca. Tas šokēja ne tikai pašu draudzi, bet arī visu vietējo sabiedrību, jo notika tieši pēc baznīcas remonta. Raksta mērķis ir, balstoties uz Jēkabpils iedzīvotāju starpkonfesionālo un etnisko attiecību raksturojumu, analizēt Svētā Gara baznīcas ugunsgrēka izcelšanās iespējamus iemeslus.

Jēkabpils Svētā Gara baznīca celta laika posmā no 1670. līdz 1675. gadam. Tā bija koka ēka, degusi vairākkārt – 1703., 1769. gadā [7, 91]. 1885. gada 16. janvārī Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgs rotmistrs Černovs ziņoja, ka nesēn atjaunotā Svētā Gara baznīca sprādziena rezultātā ir aizdegusies. Rotmistra uz Pēterburgu nosūtītajā telegrammā tika norādīts, ka ugunsdzēsēji ir atbraukuši vēlu, tādēļ gandrīz neko nav bijis iespējams izglābt [3, 1]. Jau pirmajos ziņojumos valdībai tika izteiktas aizdomas par iespējamo nozieguma iemeslu – apriņķa iedzīvotāju konfesionālo sastāvu [3, 4–5].

1885. gada 18. janvārī iekšlietu ministrs nosūtīja flīgeladjutantu pulkvedi Nordu uz Jēkabpili ar īpašu uzdevumu. Viņam bija jānoskaidro ugunsgrēka izcelšanās apstākļi [3, 5]. Paralēli notika sazināšanās ar Kurzemes gubernatoru un guberņas žandarmu pārvaldi par iesaistīšanos izmeklēšanas gaitā. Tā paša gada 23. janvārī muižniecības (*Ritterschaft*) komiteja Kurzemes guberņas avīzē ievietoja sludinājumu. Tanī tika norādīts, pirmkārt, ka pēdējos gados ir pieaugis tādu noziegumu skaits, kas ir saistīti ar dzīvības un mantas apdraudējumu. Otrkārt, baznīcas dedzināšana ir bezdievju roku darbs, bet tās motivācija nav līdz galam skaidra. Treškārt, Jēkabpils baznīcas dedzināšanas gadījums ir īpašs ar to, ka tikušas izmantotas sprāgstvielas, ko parasti lietojot tikai “revolūcijas un nihilistu partijas”. Visbeidzot komiteja piesolīja kompensāciju 1000 sudraba rubļu apmērā tam, kurš sniegs liecības par nozieguma vaininiekiem [5].

Nākamās ziņas par izmeklēšanas gaitu atrodamas pulkveža Norda ziņojumā Tieslietu ministrijai, kas sagatavots 1885. gada 27. martā. Tanī

tika norādīts, ka sākumā aizdomas par nozieguma pastrādāšanu krita uz kādu Rīgas ebreju Šindplanu. Tā kā šīs aizdomas neapstiprinājās, vainīgie tika meklēti Rīgas Mozus ticīgo vidū. Nords, strādājot par Vidzemes prokuroru, bija ievērojis, ka daļa ebreju par samaksu nodarbojas ar pasūtījuma dedzināšanu. Tas esot gan tāpēc, ka “ebreju stāvoklis nav nokārtots un tādēļ, ka tā ir negodīga nācija”, gan arī tāpēc, ka vietējās gubernas tiesu iestādes neapmierinoši veic noziegumu izmeklēšanu. Tādēļ vainīgās personas turpina nesodīti darboties [3, 39].

Pēdējā laikā parādoties arī cita tendence – īpašnieki paši organizē dedzināšanas, lai iegūtu apdrošināšanas kompensāciju. Dedzinātāji ir visiem zināmi, tādēļ apdrošinātā īpašuma saimniekam jau iepriekš skaidrs, pie kā viņam jāvērsas, lai “pasūtītu ugunsgrēku”. Dedzinātāji reti tika piekerti [3, 39]. Iepriekš minēto apsvērumu dēļ Nords nolēma, ka Jēkabpils baznīcas dedzinātājs ir meklējams tieši Rīgā.

Strādājot pie šīs versijas, pulkvedis Rīgā ievāca ziņas par visiem tiem, kas iepriekš bija nodarbojušies ar šādu pasūtījumu izpildi. Janvāra beigās veiktajām pārrunām ar vietējiem policijas izmeklētājiem nebija nekādu rezultātu, tādēļ februāra sākumā izmeklēšanas darbam tika piesaistīti privāti izmeklētāji. Pēc viņu savāktās informācijas aizdomas atkal krita uz ebreju Benceli Šindplanu (*Бенцель Шиндплан*), kas tika saukts arī par Šindleru. Pēdējā laikā viņš esot sācis aizdomīgi labi [bagāti – K. A.] dzīvot. Šindlers jau iepriekš esot nodarbojies ar dažādiem krāpšanas darbiem, pārdevis viltotu naudu un dedzinājis mājas [3, 40].

No arhīva materiāliem uzzinām, ka izmeklēšanas gaitā tika izmantoti dažādi paņēmieni. Lai pārbaudītu, vai dedzināšanā ir vainojami Mozus ticīgie, viens no policistiem uzdevās par privātipašnieku un piedāvāja Šindleram par atlīdzību nodedzināt viņa īpašumu. Sarunu slepeni noklausījās arī citi ierēdņi. Kā liecina sarunas atreferējums, ebrejs tajā bija gana daiļrunīgs un atklāja, ka “zinot, kā uzlaist gaisā visu, ko vajag” [3, 42]. 22. februārī šis pats ebrejs “caur puķēm” izteicās, ka Jēkabpili ir bijis “liels pasūtījums”, taču neatklāja, kas ir šie pasūtītāji. Minēja tikai, ka tā bijusi “kāda ietekmīga partija”. Tika iztaujāti arī tie ebreji, kas bija braukuši ar aizdomās turēto vilcienā. Tika noskaidrots, ka 38 gadus vecais ebrejs ir teicis, ka “šajā noziegumā vainīgo atrast nevarēs. Nav arī viņa pienākums to atcerēties” [3, 43]. Nav izprotams, kāpēc lietas izmeklēšanu pārtrauca un dedzinātāja vārds tā arī netika atklāts. Lidz ar to varam secināt, ka pirmā versija (dedzinātājs – kāds no Rīgas ebrejiem) tika izvirzīta, bet pierādīt to neizdevās. Šķiet, ka tā tika izvirzīta sabiedrībā valdošo stereotipu iespaidā, jo ebreji tika uzskatīti par “neuzticamiem sabiedrības elementiem” [6, 159].

Tomēr būtu jāizvērtē arī sākotnējās izmeklēšanas gaitā izteiktās aizdomas par to, ka dedzināšanā vainojams daudzveidīgais apriņķa iedzīvotāju konfesionālais un etniskais sastāvs. Šinī sakarā būtu svarīgi atklāt, kuras sabiedrības grupas 19. gs. 80. gados varēja būt neapmierinātas ar pareizticīgās baznīcas darbību kopumā, bet īpaši Zemgalē.

Vecticībnieku kustība Krievijā jau kopš tās rašanās tika vajāta, tādēļ daudzi tās sekotāji bēga uz kaimiņvalstīm. Jēkabpils sloboda veidojās tieši tad, kad šai vietā uz dzīvi apmetās no Krievijas atbēgušie vecticībnieki un Polijas uniāti. 1670. gadā hercogs Jēkabs piesķīra miestam pilsētas tiesības. Vecticībniekiem hercogistē bija dota iespēja netraucēti piekopt savu ticību. Savukārt Nikolaja I valdīšanas laikā (1825–1855) tika pieliktas visas pūles, lai atgrieztu vadības izpratnē “nomaldījušās avis patiesās Baznīcas klēpī”. Tomēr pareizticīgo baznīcas misionāru pasākumiem un daudzajiem ierobežojumiem nebija vēlamo rezultātu. Vecticībnieki vēl vairāk noslēdzās savās kopienās un kļuva grūtāk kontrolējami.

19. gs. 80. gados valdības politika pret vecticībniekiem kopumā bija iecietīgāka, jo cars Aleksandrs III uzskatīja, ka šī konfesija ar savu konservatīvo un krievisko ievirzi nevis grauj, bet stiprina valsti. Ja salīdzinām vecticībnieku skaitlisko īpatsvaru dažādos Kurzemes guberņas apriņķos, tad visvairāk to bija nevis Jēkabpils, bet gan Ilūkstes apriņķi. Turklāt ziņas par jebkādam pareizticīgo un vecticībnieku sadursmēm šinī laika posmā nav saglabājušās. Izņēmums bija tikai vecticībnieku pretošanās 1881. gada tautskaitei Baltijas guberņās, kad viņiem šķīta, ka gaidāmas jaunas valdības represijas [1, 1–3]. Līdz ar to var uzskatīt, ka vecticībnieki nebija ieinteresēti kaitēt Jēkabpils Svētā Gara pareizticīgo draudzei.

Nākamā kristīgā konfesija, kura bija pieciešamās lomā Krievijas impērijā, ir Romas katoļi. Lielākā daļa šīs ticības piekritēju dzīvoja bijušajā Polijas teritorijā, tādēļ katoļticība bieži vien tika identificēta ar poļiem un viņu dumpīgumu. 19. gs. poļu sacelšanās tiešām notika ar zināmu katoļu priesteru atbalstu. Par to liecina arī uz Sibīriju izsūtīto katoļu garīdznieku saraksts, kurā ir tūkstošiem uzvārdu. Nereti pēc soda izciešanas šie garīdznieki netika atjaunoti amatā, bieži vien viņiem netika ļauts atgriezties dzimtenē. Tādā gadījumā priesteri centās apmesties uz dzīvi pēc iespējas tuvāk poļu apdzīvotajām teritorijām, piemēram, Zemgales katoļu draudzēs. Šo draudžu patroni bija poļu muižnieki, bet draudzes gani – poļi vai lietuvieši.

19. gs. 80. gados Kurzemes žandarmērija sniedza šādu guberņas katoļu raksturojumu: “Romas katoļi kopumā pret valdošo varu izturas ar lielu cieņu un pietāti. Nekādu faktisku liecību uz kaut ko tādu, kas varētu liecināt par viņu nepieņemamu uzvedību, nav. Viņu vidū nav novērota arī kaitīgu ideju izplatīšanās. Guberņā dzīvo vairāki katoļu priesteri, kas

piedalījušies 1863. gada poļu sacelšanās, t.s. bijušie izsūtītie. Viņiem var pārnest to, ka šie priesteri cenšas realizēt polonizāciju latviešu un baltkrievu vidē, dažkārt dara to ļoti veiksmīgi. Ziemas mēnešos viņi pulcina bērņus, it kā lai sagatavotu pirmajai svētajai Komūnijai, taču reāli nodarbojas ar katoļu pozīciju stiprināšanu, kā tas bijis Ilūkstē [4, 11-12]. Tādēļ ārkārtīgi svarīga bija Ilūkstes pareizticīgo [klostera] sieviešu reakcija uz katoļu darbību. Tika atrasti baznīcas kalpotāji ar labu akadēmisko izglītību, kas būtu stingri savā pareizticībā (nevis kādi uniāti). Tika izvērsta arī pareizticīgo draudžu skolu darbība, lai tādējādi vismaz daļēji, ja ne pilnībā, tiktu paralizēta poļu propaganda baltkrievu [vidū]” [4, 12].

Tādējādi attiecības starp Romas katoļiem un Iekšlietu ministrijas ierēdniecību (žandarmu personā) Zemgalē veidojās visai saspringtas. Daudzi desmiti izsūtīto priesteru nelegāli uzturējās Ilūkstes un apkārtējos apriņķos, bieži vien arī turpināja kalpot kā garīdznieki. Tādēļ valdība izdeva rīkojumu, kas aizliedza šiem garīdzniekiem uzturēties Zemgalē. Tas izraisīja sašutumu vietējos katoļos, un daži no viņiem pat izteica draudus Ilūkstes pareizticīgo klostera priekšnieci. Lai gan pareizticīgo draudzes nebija tieši iesaistītas represijās pret katoļu baznīcu, vietējā sabiedrībā valdīja priekšstats, ka tās tika īstenotas tieši pēc pareizticīgo lūguma [2, 56–57]. Impērijas ziemeļrietumu apgabalā 19. gs. otrajā pusē katoļi jau bija piedzīvojuši vardarbīgu pievēršanu pareizticībai. Tomēr maz ticams, ka sprādzienu organizēja katoļi, jo, pirmkārt, tas ir pārāk bīstami un var izsaukt pret viņiem pašiem vēl lielākas represijas; otrkārt, diezin vai ticīgajiem būtu pieņemams šāds cīņas līdzeklis – baznīcas spridzināšana, jo Dieva namu viņi uzskatīja par svētu vietu.

19. gs. 80. gadi bija arī laiks, kad notika diskusijas par Baltijas guberņu īpašo stāvokli un ciešāku integrāciju Krievijas impērijā. Vācu muižniecība un ar to vēsturiski saistītā evaņģēliski luteriskā baznīca bija neapmierināta ar valdības finansiālo un politisko atbalstu pareizticīgajai baznīcai. Slepnpolicijas ziņojumā tika atzīmēts: “Muižniecība jeb, pareizāk sakot, vācu intelīģence ir noraižējusies par gaidāmajām vietējās pārvaldes un tiesu iestāžu reformām. Muižniecība visiem līdzekļiem cenšas aizsargāt savas intereses caur luterisko baznīcu. Tāpat viņi nekautrējas parādīt pilnīgu vienaldzību pret visu, kas ir saistīts ar krieviskumu. Pareizticība, kas ir impērijas valdošā reliģija, te līdzās citām ir tikai pieciešamās konfesijas lomā, savukārt luteriskā – valdošā” [4, 8].

Žandarmērijas ziņojumos tika norādīts, ka vācu muižniecība un luterāņu garīdznieki ir visai satraukti par pareizticības popularitāti Kurzemes guberņas Ventspils un Talsu apriņķa zemnieku vidū. Pāriešana pareizticībā šajos apriņķos aizsākās jau 1884. gadā. Vietējās apriņķa iestādes centās noskaidrot, vai zemnieku ticības maiņa nav saistīta tikai ar vēlmi uzlabot

savu materiālo stāvokli [4, 10]. Taču pierādījumus tam atrast neizdevās. Arhīva materiālos atrodam arī liecības, kas norāda uz zemnieku lielo interesi par impērijas valdošo konfesiju. Piemēram, tiek minēts fakts, ka Talsu pareizticīgās skolas skolotājs īsā laikā pārdevis ap 500 Baltijas pareizticīgo brālības izdevumu latviešu valodā (pēc pašas brālības noteiktās cenas). Ir arī norādes, ka luterāņu mācītāji necienīgi izteikušies par pareizticību un aicinājuši nosodīt tos, kas izplata pareizticības idejas [4, 11].

Lai gan evaņģēliski luteriskajai baznīcai neapšaubāmi nepatika tas, ka latvieši pāriet pareizticībā, tomēr izskatāmās lietas kontekstā jāatzīmē, ka konversija intensīvāk norisinājās Kurzemē. Līdz ar to diez vai Zemgales luterāņus varētu uzskatīt par tik naidīgiem pareizticīgajai baznīcai, lai viņus varētu turēt aizdomās par Jēkabpils Svētā Gara baznīcas dedzināšanu. Tātad šī versija ir maz ticama.

Visbeidzot baznīcas aizdegšanās varēja būt vienkārši nejaušība, ugunsgrēka izcelšanās bez cilvēka līdzdalības, kas tikai vairāku blakusapstākļu dēļ ieguva politisku nokrāsu. Pirmkārt, Jēkabpils baznīca bija tikko restaurēta par imperatora ģimenes locekļu un vietējās pareizticīgo brālības līdzekļiem. Otrkārt, pirms pāris gadiem bija noticis atentāts pret Aleksandru II, aktīvu darbību bija izvērsušas dažādas radikālas kustības, tādēļ šim notikumam tika pievērsta īpaša iekšlietu struktūru uzmanība. Treškārt, tas, ka baznīca bija pilnīgi nodegusi, bija milzīgs zaudējums visai pareizticīgo kopienai.

Avoti un literatūra

1. Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (turpmāk KFVA), 102. f. (Департамент Полиции МВД), 77. apr., 1257. l. (О народной переписи в Прибалтийских губерниях (1881–1882)).
2. KFVA, 102. f., 80. apr., 982. l. (О католической пропаганде в Ил-лукстском уезде Курляндской губернии (1884–1893)).
3. KFVA, 102. f., 81. apr., 32. l. (О взрыве и пожаре в Свято-Духовой Православной церкви в г. Якобштад Курляндской губернии и о командировании туда для расследования обстоятельств этого дела состоящего при МВД флигельадыютанта полковника Норда (1885)).
4. KFVA, 102. f., 81. apr., 59.22.l. (Политический обзор по Курляндской губернии (1885)).
5. “Kurzemes ritterschaftes komitejas sludinājums.” *Kurlandische Gouvernements Zeitung*. 1885. 23. janvāris.
6. *Katram bija sava Rīga. Daudzfunkcionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Sast. K. Volfarte, E. Oberlenders. Rīga, 2004.

7. Гаврилин А. “Строительство православных храмов на территории Латвии до середины века“ В кн.: *Православие Латвии. Сборник статей под ред. А. В. Гаврилина*. Рига: Филокалия, 2001.

Summary

Explosion and Fire in Jekabpils Holy Spirit Orthodox Church in 1885 (According to Investigatory Materials of the Russian Empire’s Ministry of the Interior)

The author analyzes the explosion and fire that occurred in Jekabpils Holy Spirit Orthodox Church in 1885. Formal judicial investigation was made by Ministry of the Interior of Russian Empire, but it had no results. The author of the paper focuses on inter-confessional and ethnic situation in Jekabpils in the 1880s and makes an attempt to reveal what public groups could be interested in doing damage to the Orthodox Church building and, accordingly, to Orthodox parish people. The author has examined the following groups that could be blamed for the fire: Old Believers, Roman Catholics, Evangelic Lutherans, and Judaists. The author concludes that we do not have enough historical evidence to confirm one of the above-mentioned versions. It was also possible that the fire was just an accident, which had got its political shade due to a complex of concomitant circumstances.

Ilga Apine

Krievijas jaunie uzstādījumi par attiecībām ar tautiešiem Latvijā

Pēdējos desmit gados krasi pieaugusi Krievijas Federācijas (turpmāk tekstā – KF) aktivitāte attiecībās ar tautiešiem ārpus Krievijas. Ja B. Jeļcina prezidentūras laikā ar to nodarbojās dažu partiju līderi, tad tagad šis darbibas veic oficiālās institūcijas visos Krievijas varas līmeņos: prezidenta administrācijā, Valsts domē, KF valdībā, arī Maskavas valdībā. Centrālo vietu sadarbībā ar tautiešiem ieņem KF Ārlietu ministrijas speciāli izveidotais departaments (vada Aleksandrs Čepurins). Sadarbība ar tautiešiem tiek definēta kā viena no Krievijas ārpolitikas funkcijām. Iespaidīgs izskatās arī finansējums. Departamenta vadītājs Aleksandrs Čepurins intervijā Latvijas žurnālistam nosauca 2008. gadā paredzēto finansējuma summu – 15 miljoni dolāru [6]. Tiesa, šī summa paredzēta visām valstīm, kur vien dzīvo krievi.

Krievijā deklarētie sadarbības mērķi ir atbalstīt tautiešus, palīdzot tiem saglabāt krievu valodas un kultūras vidi un ar viņu starpniecību uzturot labvēlīgas attiecības ar tautiešu mītnes valstīm. Aktīvie šādas darbības veicēji (M. Demurins, M. Zatuļins, M. Koļerovs, to vidū arī pētnieki T. Poloskova, N. Naročņicka u.c.) uzsver, ka sadarbība skar tikai kultūras un humanitāro sfēru un nevis politiku. Krieviju interesējot spēcīgi tautieši, kas var pozitīvi ietekmēt situāciju savās valstīs, tāpēc tā orientējas uz Latvijā integrētiem autoritatīviem cilvēkiem, nevis uz opozicionāri noskaņotām marginālām personībām. Par sadarbības metodi ar tautiešiem tiekot izvēlēta t.s. *Soft Power* – maigā ietekme, vēlamas partnerattiecības ar tautiešu padomēm ārvalstīs.

Rūpes par tautiešiem ārvalstīs ir Eiropas valstu vispārpieņemtā tradicionālā prakse. Valstis dažādi īsteno savu atbalstu tautiešiem. Maksimālu variantu piedāvāja Ungārija 2002. gadā, nodrošinot ungāriem Rumānijā, Slovākijā veselu rindu priekšrocību uz etniskā pamata. Diasporas ungāriem tika izsniegtas īpašas apliecības, kas deva tiesības baudīt zināmas privilēģijas. Tas radīja negatīvu reakciju Rumānijā un Slovākijā. Šo valstu vadība saskatīja Ungārijas rīcībā iejaukšanos citu valstu iekšējās lietās. 2004. gadā Ungārija grozīja dažus noteikumus likumā par sadarbību ar tautiešiem [2, 191–192].

Krievijas Federācijas aktivitāti tautiešu virzienā pavada arī teorētiskā un idejiskā arsenāla papildināšana. Jaunu jēgu ieguvuši jēdzieni “krievu (vai krieviskā) pasaule” – *русский мир*, “tautieši” – *соотечественники* un

Krievijas (varbūt Krievzemiska?) nācija – *российская нация*. Vispirms pievērsīsimies to skaidrojumiem Krievijas avotos. Sen zināmais jēdziens, kas atspoguļo arī sen pastāvošo realitāti – krievu vidi ārpus pašas Krievijas, tiek lietots ar īpašu uzsvāru. Viens no jēdziena interpretētājiem un arī speciālistiem etnoloģijā profesors Valērijs Tiškovs vairākkārt uzsvēris, ka ar šo jēdzienu domāta krievu etnokulturālā vide ārpus Krievijas, kurai vitāli nepieciešami sakari ar pašu Krieviju. Likumu par Krievu pasaules fonda izveidi 2007. gadā parakstīja V. Putins. Jaunais KF prezidents D. Medvedevs vienā no savām uzrunām tautiešu pārstāvjiem nosaucis krievu pasaules tēmu par ļoti veiksmīgu pēdējo gadu improvizāciju [9, 42].

Jēdziena “tautieši” latviskajam tulkojumam ir etniskās piederības skanējums – krieviskajam vārdam etniskā skanējuma nav, tas apzīmē kopīgu piederību tēvzemei. Tautieša statuss paliek vēl diskusiju objekts. Vēl nav skaidrs, cik plašs tas būs. Visplašākais variants – visi Krievijas un PSRS kādreizējie pilsoņi un to pēcteči. Tātad somi un poļi mūsdienu Somijā un Polijā? Visšaurākais variants – tikai KF pilsoņi, kas dzīvo ārpus Krievijas.

Transformāciju pārdzīvojis termins “Krievijas (vai Krievzemes) nācija”. B. Jeļcina prezidentūras gados Krieviju piemeklēja suverenizācijas vilnis. Tajā laikā “Krievijas nācijas” jēdziens tika lietots ļoti piesardzīgi, lai neatgādinātu “padomju tautas” jēdzienu. Jau pieminētais V. Tiškovs (viņš ir bijis arī valdības padomnieks etnopolitikas jautājumos) uzsvēra, ka Krievijas tautām un tautībām balsts esot krievu tauta – krievu etnonācija [11, 3–4]. V. Putina prezidentūras laiks pielika punktu suverenizācijai, un priekšplānā izvirzījās tieši visām Krievijas tautām kopīgā Krievijas nācija.

Stimuls acīmredzami nāk “no augšas”, no prezidenta puses. Jau savas prezidentūras sākumā, 2000. gadā, V. Putins pieminēja šo jēdzienu savā vēstījumā KF Federālajai sapulcei. 2005. gadā līdzīgā vēstījumā viņš pieminēja jēdzienu “Krievijas nācija” vairākas reizes. D. Medvedevs konsekventi turpina darīt to pašu. Krievijas 3. socioloģiskā kongresa gaita un materiāli (2008. gada oktobrī Maskavā) parādīja, ka Krievijas zinātnieki – sociologi un politologi – atbalsta šo ideju, palīdz to pamatot un interpretēt kā Krievijas iedzīvotāju valstisku, politisku kopību. Savukārt masu mediji, translējot un tiražējot to, atgādina cilvēkiem, cik svarīga šāda kopība. Lai gan zināms, ka kolektīvā identitāte veidojas objektīvu faktoru ietekmē, pieredze rāda, ka to var mērķtiecīgi konstruēt. Sabiedrība parasti jūtīgi uztver to, ko domā elite, augšā stāvošie – kādu sabiedrību viņi vēlas redzēt. Krievijā pēdējos gados nostiprinās paštēls “mēs – Krievzemes piederīgie”. Krievijas etniski dažādos iedzīvotājus nevar apvienot uz etniska pamata, bet var uz pilsoniska, politiska pamata. Krievijas nācijai vēlas

piederēt ne tikai krievi (apm. 80% iedzīvotāju), bet arī jakuti, burjati, mordovieši un citi.

3. socioloģiskā kongresa etnosocioloģijas sekcijā Krievijas vadošie etnosociologi Leokadija Drobiževa un Jurijs Arutjuņans savos referātos parādīja krievzemiskās pašizjūtas strauju izaugsmi – līdz 65–75%. Tiesa, atšķirīga pašidentifikācija ir Kaukāza iedzīvotājiem Čečenijā un Dagestānā. Publicētajos materiālos, kas atspoguļo salīdzinoša socioloģiska pētījuma rezultātus par Krievijas iedzīvotāju pašidentifikāciju, redzama tāda pati aina. 2007. gadā kopības pašizjūtu ar Krievijas nāciju tādā vai citādā pakāpē (bieži un dažkārt) izjūtot 85% iedzīvotāju, un tas ir ievērojami vairāk, nekā bija 1998. un 2004. gadā [12, 15]. Tajā pašā laikā Krievijas iedzīvotāju pašapziņā vēl saglabājusies pieķeršanās “padomju tautas” kopībai. Viņu vidū dominē t.s. paternalistiska orientācija – cerība uz valsts regulējošo lomu ekonomikā. Krievijas iedzīvotāji piesardzīgi vai pat negatīvi vērtē Rietumu attīstības ceļu, domājot, ka Krievijai tas nederēs.

Krievijas intereses par tautiešiem dziļāku cēloni atsedza Dmitrijs Treņins (Maskavas Karnegi centra direktors) savā nupat latviski pārtulkotajā grāmatā “Saprast Krieviju”. Krievijai esot drūma demogrāfiska situācija – iedzīvotāju skaits noslīdējis līdz 143 miljoniem un turpina strauji samazināties. Vadību varētu uztraukt populācijas labklājības līmenis, fiziskā un garīgā veselība un profesionālās iemaņas. Bet turpat, pie robežām, 20 miljoni etnisko krievu dzīvo Krimā, Ukrainas austrumos un Kazahijas ziemeļos, taču tie nav Krievijas pilsoņi. Vēl aptuveni 10 miljoni krievu dzīvo Vācijā, ASV, Izraēlā. Pastāv Krievijas dabiska tieksme piepulcināt arī šos krievus, rast tur sev atbalstu [4, 26–27]. Bet varbūt arī izmantot ārpolitisko mērķu sasniegšanai? Uz šādām potenciālām iespējām norādīja ASV pētnieks Rodžers Brūbeikers, izvirzot “kataklizmu diasporas” koncepciju. Par tādu kataklizmu diaspora pirmskara Eiropā kļuva vācieši Sudetijā un Dancigā, tādi, teorētiski ņemot, var kļūt krievi ārpus Krievijas [5, 6–9].

Krievijas sadarbībā ar tautiešiem postpadomju telpā, lai arī nedeklarēti, politiskie mērķi pastāv. Tie redzami Krievijas un PSRS vēstures faktu interpretācijā, agresīvā militarisma cildināšanā Krievijas agrākajā vēsturē. Arī tad, kad Krievijas oficiālās personas apsūdz Latvijas un Igaunijas vadību neonacisma tendenču atbalstīšanā. Runās un dokumentos pavid lojalitātes prasība Krievijai kā viens no kritērijiem, kas apliecinātu piederību tautieša statusam. To interpretē kā Krievijas pozīcijas atbalstīšanu “Bronzas zaldāta” pieminekļa pārvietošanas epopejā Tallinā 2007. gada aprīlī un Krievijas rīcības atbalstīšanu konfliktā ar Gruziju 2008. gada augustā. Tātad no tautiešiem tiek prasīta politiska vienprātība ar KF?

Krievijas politiskā un ideoloģiskā ietekme Latvijā neapšaubāmi ienāk. Bet vai arī iespaido Latvijas krievu vairākuma nostāju un reāli kavē integrācijas procesu Latvijā? Pastāv viedoklis, ka Krievijas ietekme reāli kavē integrācijas procesu [1, 68]. Cits viedoklis ieteic pievērst uzmanību nevis uzskatu demonstrēšanai, bet krievu vidējās un jaunās paaudzes reālai sociālai uzvedībai ilgtermiņā [3, 3–9]. Izskatās, ka Krievijas politiskajai un ideoloģiskajai ietekmei ir ierobežots raksturs, tā skar vecāko paaudzi un dažas aprindas. Sabiedrības integrācijas procesa grūtības daudz vairāk izskaidro Latvijas pašas iekšējās problēmas, arī valsts etnopolitikas nepilnības.

Latvijas krievu sabiedriskās organizācijas vēlas izmantot iespējas, kādas tautiešiem piedāvā Krievijas Federācija. Lielākā to daļa ir iesaistījusies tautiešu kustībā, sūta savus pārstāvjus uz tautiešu saietiem, tāpat ir pārstāvētas Latvijas tautiešu padomē. KF vēstnieks Latvijā A. Vešņakovs uzskata, ka 60 Latvijas krievu sabiedriskās organizācijas aktīvi piedaloties tautiešu kustībā [7, 44]. Šo sabiedrisko organizāciju nostāja atspoguļota krievu presē, kā arī divu tautiešu konferenču pieņemtajos dokumentos. Viena no tām – Latvijas tautiešu konference – notika Rīgā 2008. gada jūnijā, otra – Reģionālā Baltijas tautiešu konference – arī Rīgā 2008. gada augustā. Latvijas krievu avīzes («Час», «Вести сегодня», «Телеграф») nav izrādījušas lielu interesi par abām konferencēm un izpelnījās konferenču organizatoru pārmetumus par vēso, distancēto attieksmi. Daudz materiālu par tautiešu kustību Baltijā (tajā skaitā arī konferencēs pieņemto lēmumu teksti) ievietoti žurnālā «Балтийский мир», kas iznāk Tallinā ar KF institūciju atbalstu.

Krievu organizāciju vadītāji, kā arī politiķi pauduši savu nostāju – 2008. gada otrajā pusgadā izskanēja V. Guščina, V. Altuhova, I. Pimenova, B. Cileviča, I. Vatoļina, S. Mazura, S. Dolgopolova, A. Gapoņenko, T. Ždanokas u.c. viedokļi. Savu attieksmi izteica arī latviešu publicists V. Avotiņš, politologs J. Ikstens. Krievu organizāciju līderu viedokļi izrādījās ļoti atšķirīgi, pat polāri. Ja vieni (V. Guščins, V. Altuhovs) ir gatavi atbalstīt visus KF piedāvājumus, tad citi (I. Vatoļins, S. Dolgopolovs) pauda atturīgu un pat skeptisku attieksmi. Turpretim tautiešu konferenču pieņemtie lēmumi demonstrē vienprātīgu atbalstu Krievijas pozīcijai, arī Krievijas militārajā konfliktā ar Gruziju. Baltijas valstu vadības atbalsts Gruzijai izpelnījās nosodījumu. Tautieši apsollīja Krievijai tās prasīto politisko vienprātību. Viens no Igaunijas tautiešu aktīvistiem M. Fjodorovs paziņoja, ka Baltijas tautiešu kustība būšot “domu biedru inkubators” [14, 32].

Tautiešu kustības materiālos pārsteidz neskaidri ideoloģiskie orientieri, aptuvenība terminoloģijas lietošanā un aiz tā visa – miglaina savas

vietas un statusa apjausma starp Krieviju un Latviju. Bieži pieminēto jēdzienu “konsolidācija” un “integrācija” lietošana veido pretrunīgu ainu. Tautieši gribētu konsolidēties ap Krieviju tajā formātā, ko piedāvā KF Ārlietu ministrija un gatavojas to arī pārraudzīt. Kā tas saskanēs ar vēlmi integrēties Latvijā?

Latvijas tautieši savās runās konferencēs un arī publikācijās žurnālā «Балтийский мир» itin kā gribētu piederēt visiem tiem kopumiem, par kuriem raksta Krievijā. Vai “krievu/Krievzemes pasaule” un “tautieši” ir sinonīmi? Krievu pasaule ir cilvēku garīgās saites ar krievu kultūru ārpus pašas Krievijas. Sergejs Mazurs, žurnāla «Альманах гуманитарного семинара» redaktors, uzskata, ka “tautiešu” jēdziens jālieto šaurāk, varbūt attiecinot to tikai uz Krievijas pilsoņiem, kas dzīvo Latvijā [10, 125]. Elastīgāku skaidrojumu piedāvā krievu tautieši Čehijā. Ja “krievu pasaule” ir garīgas, nereglamentētas saites, tad tautiešiem esot gan tiesības, gan pienākumi pret Krieviju. Tautiešus varētu uzskatīt par “krievu pasaules” aktīvāko, darbīgāko daļu [8, 4–5]. Tā domā tautieši Prāgā.

Būtisku šķautni šajos terminoloģiskajos maldos saskata Latvijas politiķis Boriss Cilēvičs. Viņš aizrāda, ka “krievu pasaule” – tā ir zināmā nozīmē virtuāla pasaule, un tajā var apmaldīties, saskatot alternatīvu reālajai dzīvei [13, 119]. Pastāv tāds riska faktors visā tautiešu kustībā – attālināties, atrauties no Latvijas. Kā krievi Latvijā varētu attiecināt uz sevi jēdzienu “Krievijas/Krievzemiska nācija”? Tas ir politisks, pilsonisks kopums, kas veidojas KF teritorijā. Tāda paša tipa politiska, pilsoniska nācija – Latvijas tauta – veidojas arī Latvijā. Tā nebūtu pretruna – piederēt krievu garīgās kultūras kopumam un vienlaicīgi Latvijas politiskajai nācijai ar jaunu nacionālo identitāti. Nevar piederēt divām politiskajām nācijām divās dažādās valstīs – Krievijā un Latvijā. Vai tiešām šī izšķiršanās vēl nav notikusi?

Gandrīz pilnīgi materiālos ir apiets jautājums par tautiešu kustību Baltijā – attiecībās ar titultautām: latviešiem, igauņiem, lietuviešiem, kā arī ar šo valstu varas struktūrām. Tautiešu kustības viens no mērķiem (un Krievija to ir deklarējusi) ir uzlabot attiecības ar tautiešu mītnes zemēm, lai radītu tautiešiem labvēlīgāku vidi. Vai rezultāts neiznāks cits – tautiešu lielāka atsvešināšanās un reizē pieaugšs neuzticēšanās krieviem. Žurnāla «Балтийский мир» redaktors Dmitrijs Kondrašovs ir gandarīts par to, ka Igaunijas krievu jaunatne emocionāli jūtoties vairāk saistīta ar Krieviju nekā ar Igauniju: 80% atbalstot Krievijas virzību it visā [9, 42]. Par ko te var priecāties? Kā tad viņi dzīvos šajā valstī – Igaunijā, un kā veidosies viņu attiecības ar vienaudžiem – igauņiem?

Daudzi jautājumi vēl paliek neskaidri, jo vēl nav pieņemts tautieša statuss un nevar zināt, kāda būs Krievijas Federācijas atbildīgo institūciju

praktiskā rīcība. Solītas ir partnerattiecības ar tautiešu kustības centriem. Kur garantija, ka Krievijas ierēdņi nevēlēsies paturēt aizbildniecībā šos centrus? Kā uz to reaģēs latvieši, igauņi, lietuvieši? Tālredzīgākie un kompetentākie Latvijas krievu sabiedriskie darbinieki saredz šajā apstākli reālas briesmas. Igors Pimenovs spriež, ka jebkurš spiediens no Krievijas uz tautiešiem Latvijā var izsaukt rusofobijas izpausmes latviešos un aprūtināt krievu biedrību darbību šeit. Sergejs Dolgopolovs pamatoti uzsver: Latvijas krievu pasaules pašorganizācijas perspektīvas un visa tās nākotne iespējama tikai sadarbībā un dialogā ar latviešu sabiedrību [15, 78–79].

Literatūra

1. *Ārvalstu ietekme uz sabiedrības etniskās integrācijas procesu Latvijā*. Rīga: SIF, 2007. 72 lpp.
2. Dribins, L. *Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā*. Rīga: Eiropas Padomes informācijas birojs, 2004. 271 lpp.
3. Kruks, S. "Grēkāžu rituāls." <http://www.politika.lv/en/index.php?id=14735> (2007.11.08.)
4. Treņins, D. *Saprast Krieviju*. Rīga: Baltijas Forums, 2009. 129 lpp.
5. Брубейкер Р. «Диаспоры катаклизма в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинами.» *Диаспоры*, 2000, Nr 3: 6–27.
6. Ваголин И. «15 миллионов на своих.» *Час*, 18 марта 2008.
7. Вешняков А. «Русская культура в Латвии живет и имеет огромный потенциал на будущее.» *Балтийский мир*, 2008, Nr 3: 43–45.
8. «Из Берлина – с рекомендациями.» *Русское слово*, 2008, Nr 10: 4–5.
9. Кондрашов Д. «Россия признала Русский мир.» *Балтийский мир*, 2008, Nr 3: 41–42.
10. Мазур С. «Место России в Русском мире.» *Альманах гуманитарного семинара*, 2008, XVI: 124–126.
11. «О государственной национальной политике (вступительное слово руководителя Сети Валерия Тишкова).» *Институт этнологии и антропологии РАН - Бюллетень*, 1996, Nr 9: 3–4.
12. «Российская идентичность в социологическом измерении. Информационно – аналитический бюллетень ИСИ РАН.» Москва, 2008, Nr 3: 4–72.
13. Цилевич Б. «Забота о соотечественниках – традиционная практика европейских государств.» *Альманах гуманитарного семинара*, 2008, XVI: 117–120.
14. Федоров М. «Инкубатор единомышленников.» *Балтийский мир*, 2008, Nr 3: 32–35.
15. «Экспертный клуб.» *Балтийский мир*, 2008, 4: 78–79.

Summary

New Regulations of the Russian Federation on Relations with the Fellow-Countrymen in Latvia

Activities of the Russian Federation in the field of relations with its fellow-countrymen outside Russia have radically increased during the last ten years. At present, these activities are carried out by official institutions that represent all levels of power. Russia declares cooperation in cultural and humanitarian sphere only and promises partnership with fellow-countrymen centers in Latvia. In real practice, these activities go beyond the declared aims. Russia wants to influence its fellow-countrymen also politically; political conformity of Russians to their ethnic homeland is demanded.

Activities of the Russian Federation towards its fellow-countrymen are also accompanied with a supplement of theoretical and ideological arsenal. Concepts *Russian world*, *fellow-countrymen*, and *the nation of Russia* have been used with a new accent, which asks for strengthening bonds between Russia and the Russians living outside Russia. Russian public organizations in Latvia are eager to use possibilities the fellow-countrymen are offered by the Russian Federation. The great part of them is engaged in the movement of the fellow-countrymen; they send their representatives to the fellow-countrymen rallies. Two conferences took part in Riga in summer 2008: the conference of the fellow-countrymen of Latvia in June and the conference of the fellow-countrymen of the Baltic region in August. Resolutions of these conferences, as well as publications in the Russian press reveal the position of the Latvian fellow-countrymen activists, as well as their understanding of their status and place between Russia and Latvia.

Aspirations of the Russian Federation to support its fellow-countrymen outside Russia all in all correspond with traditional practice of European countries. The desire of Latvian Russians to maintain their relations with their homeland could be regarded as a normal phenomenon, too. Nevertheless, there are also risk factors in the current movement of the fellow-countrymen in Latvia. It is problematic whether close consolidation around ethnic homeland – Russia – and demonstration of political conformity to it is not in conflict with the processes of social integration in Latvia. The result could be estrangement of Latvian Russians from their country of origin – Latvia – and change for the worse of relations with Latvian society.

Kitija Bite

Policijas iestāžu vēsture Latvijā (1918–1940)

Kāds no gudrajiem ir teicis: “Policija ir veca kā pasaule.” Tas nozīmē, ka valsts un sabiedrības drošības intereses ir tikpat vecas kā pasaule. Valsts ģenēze un attīstība skaidri norāda uz valsts kā sabiedrības oficiālo pārstāvi tiekšanos pēc varas saglabāšanas pār sabiedrību un vienlaicīgi sabiedriskās drošības veicināšanu, kas parasti saistīts ar speciālu institūciju izveidi [13, 21].

Cilvēces vēsture pierāda, ka labu likumu izdošana vēl nav garantija tiesiskās kārtības nodrošināšanai valstī. Lai tiesību aizsardzība darbotos teicami, nepieciešama profesionāla institūcija un profesionāli darbinieki, kas tajā strādā; tikai šajā gadījumā tiks garantēta valsts un tiesiskā kārtība.

Angļu domātājs Tomass Hobss pirms 350 gadiem par valsts galveno uzdevumu izvirzīja sabiedrības vispārējo drošību [13, 30]. 19. gs. beigās par valsts drošības objektu tiek izvirzīta cilvēka personība – tās tiesības un brīvības, bet par drošības subjektu – tiesību aizsargājošas institūcijas.

Šajā rakstā skatīta Latvijas policijas kā iestādes rašanās vēsture laikā no valsts dibināšanas līdz okupācijai, akcentējot tiesisko aspektu. Latvijas valsts policija kā drošības garantis valstī pastāv kopš 1918. gada, kad Latvija radās kā valstisks veidojums. 1918. gada 18. novembrī Tautas Padome proklamēja jaunu valsti – Latvijas Republiku. Valstī vajadzēja izveidot stipru izpildvaru, kas spētu Pirmā pasaules kara izpostītajā Latvijā ieviest drošību un kārtību.

Autore nedaudz skatis arī policijas vēsturi pirms Latvijas valsts dibināšanas.

Līdz profesionālās policijas izveidošanai Rīgā un tās apkārtnē policijas funkcijas pildīja dažādas algotu personu grupas (gan Zobenbrāļu ordeņa bruņinieki, gan Rīgas arhibīskapa karakalpi, gan Rīgas pilsētas algotie karakalpi, naktssargi un tiesu darbinieki), kā arī paši iedzīvotāji sabiedriskā kārtā (pilsētas ģilžu apvienības locekļi un lauku apgabalu vēlētas amatpersonas). Tāpēc, lai arī formāli policijas nebija, noziedzniekus tomēr meklēja, aizturēja un sodīja.

Pirmie rakstītie noteikumi par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu Rīgā bija publicēti izdevumā, ko sauca par “Namnieku runām” [9, 52]. Avotā norādītie pienākumi veikt naktssardzi Rīgas ielās nakts laikā, novēršot kautiņus, sadursmes un citas nekārtības, aizturot trokšņotājus, kā arī ziņojot par ugunsgrēkiem. Taču galvenais uzdevums bija novērst zādzības.

Profesionāla policija tika izveidota tikai Krievijas impērijas valdīšanas laikā – 1741. gadā [9, 190], un tās galvenie mērķi bija kārtības nodrošināšana, tirdzniecības un būvniecības noteikumu uzraudzība, sanitārā stāvokļa un satiksmes drošības kontrole, ugunsdrošības pasākumu organizācija; tika izveidota apriņķa policija un reformēta pilsētu policija.

1918. gada 18. novembrī tika proklamēta neatkarīgā Latvijas valsts. Uz politisko vienošanās protokola pamata Tautas Padome pārņēma varu Latvijā [12, 56–63; 14, 142–151]. 19. novembrī Tautas Padome iecēla ministrus, un Pagaidu valdības pirmais pienākums bija rūpēties par piemērotas valsts iekārtas radīšanu. Miers, drošība un kārtība ir pirmie pamatakmeņi valsts dzīvē, un vienīgi ar tiem var attīstīt visu iedzīvotāju labklājību. Tāpēc Pagaidu valdības viens no pirmajiem pienākumiem bija gādāt par iekšējās drošības noorganizēšanu visā valstī un jo sevišķi Rīgā.

1918. gada novembrī sākās sarunas ar vācu okupācijas varu par policijas nodošanu Latvijas valdībai. Tajā pašā laikā Pagaidu valdība enerģiski uzsāka darbu pie iekšējās aizsardzības organizēšanas, un jau 5. decembrī Tautas Padome pieņēma Ministru kabineta iesniegtos *Pagaidu noteikumus par iekšējās apsardzības organizēšanu* [10, 13–16]. Ar to tika likti tiesiskie pamati pirmās latviskās policijas dibināšanai.

Pagaidu noteikumi par iekšējās apsardzības organizēšanu noteica, ka policija ir Iekšlietu ministrijas iestāde, kā arī noteikumi reglamentēja policijas iestāžu izveides kārtību apriņķos, pilsētās, miestos un pagastos: policijas pienākumu izpildīšanai Latvija nodibināja 23 atsevišķās vienības. Mazākās pilsētas, miesti un pagasti bija padoti 17 apriņķu priekšniekiem, bet lielākās pilsētas – Rīga, Daugavpils, Jelgava, Rēzekne un Ventspils – pilsētu prefektiem [15, 40].

Tomēr ar normatīvās bāzes izstrādāšanu bija par maz policijas darba uzsākšanai – valdībai nebija līdzekļu policistu algošanai un uzturēšanai, nebija arī apbruņojuma, ko izdalīt policijas vienību organizēšanai, tāpēc tika pieņemts lēmums veidot Tautas miliciju, kuru veidoja pašvaldības, apbruņojot savus policijas darbiniekus un sniedzot tiem visu nepieciešamo atbalstu, un kura darbojās sabiedriskā kārtā [10, 17].

Lai policijas darbinieki būtu atpazīstami pēc izskata, Iekšlietu ministrija 1918. gada 19. decembrī izdod rīkojumu, ar kuru nosaka formas nozīmes, kuras sastāvēja no četrstūraina drēbes gabala valsts karoga krāsās uz kreisās piedurknes virs apģērba ar burtiem “AP”, kas nozīmēja “apriņķa policija”. Pilsētu policijas nozīmes atšķirās ar to, ka pirmais burts apzīmēja pilsētas nosaukumu. Šāda kārtība atšķirības zīmēs saglabājās līdz iekšlietu ministra 1926. gada 3. jūnija noteikumiem Nr. 11238 *Policijas un robežapsardzības dienesta apģērba apraksts* [3].

Vidzemes un Latgales robežu apgabalos tikmēr radās jauni draudi: uzbrukumam gatavojās Padomju Krievijas Sarkanā armija. Latvijas teritorijā esošais vācu okupācijas karaspēks bija pa daļai demoralizēts un vairāk domāja par mājās braukšanu nekā par jauna kara sākšanu un nopietnas pretestības parādīšanu lieliniekiem. Rīgā vācu okupācijas varas policija solījās nodot Latvijas policijas rokās gan varu, gan bruņojumu; tomēr to neizdarīja pat tad, kad lielinieku karaspēks jau atradās pie Rīgas. Šajā brīdī vācu okupācijas vara steigšus pameta visas lietas un, nemēģinādama pat pretoties, atkāpās, atvieglodama krievu karaspēka ienākšanu Rīgā. Naktī uz 1919. gada 3. janvāri galvaspilsētā ienāca Sarkanā armija. Protams, ka šādos apstākļos nevarēja turpināties Latvijas valsts policijas formēšana. Gan vācu okupācijas varas policija, gan lielinieku milicija bija neatkarīgās Latvijas idejai naidīgu varu rīcības orgāns [10, 7], kas bija daudz vairāk vērsti pret vietējo iedzīvotāju interesēm nekā uz šo interešu aizstāvēšanu.

Tomēr Latvijas valsts netaisījās samierināties ar šādu situāciju, un no Liepājas, kur toreiz atradās Pagaidu valdība, un Ventspils, kur atkāpās karavīri, lai noorganizētos Latvijas atbrīvošanai no svešajām varām, tika sākts jauns uzvaras gājiens. Pēc Cēsu kaujām (6. jūlijā) Ziemeļlatvijas brigāde ienāca Rīgā un to atbrīvoja. Līdz ar to Pagaidu valdība varēja turpināt iesākto darbu Latvijas valsts attīstībai, tai skaitā arī policijas vienību organizēšanai.

Kā pirmie jāmin pulkveža J. Baloža brigādes pasākumi kārtības uzturēšanai Rīgā. Vēl pirms Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā (1919. gada 3. jūlijā) prefektūras priekšniekam tiek dots uzdevums izveidot militāro policiju, kas darbotos kara apstākļos, un to vēlākajā laikā nomainītu kārtīgi noorganizēta civilā policija. Tomēr šo uzdevumu nebija viegli īstenot, jo apstākļi atbrīvotajos apgabalos bija ļoti grūti – ar spekulācijām, laupīšanām, huligānismu utt., bet pārējā Latvijā daļā risinājās karadarbība.

Par spīti grūtībām tika uzsākts valsts iestāžu organizācijas darbs. Rīgā militārā policija ne tikai nodarbojās ar tiešajiem pienākumiem, bet arī gatavojās nodot savas funkcijas civilajai policijai. Militārās policijas rindās tika pieņemtas arī civilpersonas, tā sauktie instruktori, kuriem bija jāpārņem iecirkņu vadība. 1919. gada 20. martā M. Valters nodibināja aizsargu organizāciju, kurai vajadzēja sabiedriskā kārtā uzņemties policijas funkcijas frontes aizmugurē [10, 28].

Bija nepieciešams uzsākt personāla apmācību un sagatavošanu profesionālam dienestam policijā. 1919. gada 3. jūlijā nodibināja Policijas skolu. Skolas uzdevums bija sagatavot apmācāmos audzēkņus par taisni-

giem un varonīgiem darbiniekiem, kas disciplinēti un droši izpildītu savus pienākumus [11, 11].

1919. gada 3. jūliju var uzskatīt par Rīgas policijas dibināšanas dienu, jo, lai gan militārā policija kā armijas sastāvdaļa bija padota armijas vadībai, tomēr tā bija uzņēmusies arī nākamās civilās policijas funkcijas un to uzdevumu izpildīšanu, ko policijai uzlika tiesu iestādes, kā arī topošo policistu sagatavošanu.

1919. gada 8. oktobrī Latviju pārsteidza Bermonta armijas uzbrukums Rīgai. Pilsētas un valsts aizstāvībā tika iesaistīti visi iespējamie spēki, arī Policijas skolas kursanti. Līdz 1920. gada marta vidum militārā policija piedalījās atbrīvošanas cīņās. Rīgas policiju 1920. gada 14. martā varēja demilitarizēt un pilnīgi nodot Iekšlietu ministrijas pārziņā. Policijas darbā šī vadības maiņa nekādas pārmaiņas neradīja, tikai tagad tā pa īstam sākās Latvijas valsts celšana.

Kaut arī 1920. gadā demilitarizēja policiju, kara stāvoklis un cīņas frontē vēl nebija beigušās, policijai bija jāveic miera laika uzdevumi, piemēram, jāizsniedz atļaujas pārvietoties pa Rīgu nakts laikā, atļaujas iebraukšanai piefrontes joslā, atļaujas iebraukšanai uz ārzemēm. Vēl problemātiskāks bija jautājums par iedzīvotāju pavalstniecības lietām un nacionālo pasu izdošanu, kas bija jāveic pēc iespējas īsākā laika posmā. Daudziem iedzīvotājiem nebija nekādu dokumentu un nebija arī iespējas tos iegūt no agrākām dzīvesvietām. Bija jānodarbojas arī ar tādiem jautājumiem, kas policijai it kā nav raksturīgi – programmu, afišu, reklāmu cenzēšanu. Iekārtojot jaunās valsts dzīvi uz tiesiskiem pamatiem, policijai nācās būt par iestādi, kura uzrauga, lai visi noteikumi būtu kārtīgi izpildīti un lai valsts un sabiedrības intereses neciestu no atsevišķu indivīdu prettiesiskām darbībām.

Kara laika un dažādo varas maiņu iespaidā, ilgā atrašanās frontē, daudzkreiz piespiestā, mēnešiem garā bezdarbība un atradināšanās no darba, tāpat arī nepelnīta un ātra iedzīvošanās ar spekulācijām kara laikā – viss, kopumā ņemot, bija atstājis ļoti ļaunu iespaidu uz daudzu cilvēku morāli. Tāpēc pirmajos Latvijas pastāvēšanas gados policijai nācās bieži sastapties ar daudz un dažādiem nevēlamiem notikumiem un noziegumiem.

Aizvien aktuālāks kļuva jautājums par personāla atlasi, kad nācās policiju veidot no nulles, nebija iespējams darbam policijā piesaistīt profesionālus kadrus, bet nācās pat atbrīvot no darba policijā tos darbiniekus, kuri bija negodīgi [11, 23]. Nākamajos gados policijas dienestā iestājās un profesionālo izglītību ieguva aizvien atbilstošāki šim darbam policisti. 1924. gadā ar likumu Par centrālo Kriminālpoliciju tika likti pamati kriminālpolicijas centralizācijai [10, 122].

Neskatoties uz kadru politikas uzlabošanu un profesionālas policijas pilnveidošanu, iekšlietu ministrs E. Laimiņš preses konferencē, sniedzot atskaiti par ministrijas darbu, uzsvēra: “Par resora darbības galveno uzdevumu uzskatu – nodrošināt valsti mieru un kārtību... Jāizstrādā arī likums par iekšējo apsardzību, jo 1919. gadā izdotie pagaidu noteikumi nepilnīgi un nepiemēroti mūsu tagadējiem apstākļiem. Šī likuma izstrādāšana prasīs ilgāku laiku, jo tas būs plašs un regulēs visas policijas darbību, noteiks ierēdņu tiesības un pienākumus” [5, 3].

1929. gada beigās tiek pieņemti jauni *Policijas iekārtas noteikumi*. Tie nosaka, ka policijas uzdevums ir rūpēties par noziedzības novēršanu, pārtraukšanu un vispār apkarošanu, gādāt par sabiedriskas drošības, kārtības, tikumības un miera uzturēšanu, palīdzēt posta un nelaimes gadījumos, kā arī pārzināt sanitāro uzraudzību un izpildīt citus ar attiecīgiem likumiem un noteikumiem uzliktus pienākumus [6, 1. pants]. Likums arī nosaka, ka policija iedalīta kārtības, kriminālā un politiskā policijā.

Noteikumi paredzēja arī policijas struktūras izklāstu, norādot padotību Iekšlietu ministrijai, katras policijas uzdevumus un funkcijas, kā arī noteica, ka policijas darbinieku sastāvu un amatu kategorijas nosaka štati, norādot, kādi amati uzskatāmi par ārējās policijas darbiniekiem. Svarīgi bija arī noteikumos iekļautie nosacījumi pieņemšanai dienestā: “Policijas ārējā dienesta amatos ieceļamas personas, kas pēc savas veselības, darba spējām, izglītības un praktiskās sagatavošanās vislabāk šim dienestam piemērotas... Kārtībnieki izraugāmi pēc iespējas no personām, kas dienējušas aktīvā kara dienestā”. Par kārtībnieku nevarēja būt personas, kas vecākas par 55 gadiem, izņemot ar iekšlietu ministra piekrišanu [6, 37.–38. pants]. Tāpat likums noteica, ka policijas iestāžu darbinieki saņem atalgojumu, piemaksas, apbruņojumu un saimniecības izdevumiem nepieciešamos līdzekļus no valsts.

1932. gadā tika pieņemts jauns likums *Policijas iekārtas noteikumi*, kas atcēla 1929. gada likumu. Izmaiņas jaunajos noteikumos pārsvarā saistītas ar atsevišķu normu izteikšanu jaunā redakcijā un papildināšanu. Svarīgākās izmaiņas tomēr saistītas ar normām, kas skar policijas darbinieku, nosakot izglītību, pieņemšanas dienestā vecumu un augumu, kā arī parādās ierobežojumos, ka policijas darbinieki nevar būt politisku partiju vai organizāciju locekļi, ka formas tērпā, nepildot dienesta pienākumus, nedrīkst piedalīties politiska rakstura sapulcēs, demonstrācijās vai manifestācijās [7, V sadaļa].

1933. gadā likumā *Iekšlietu ministrijas iekārta* tika noteikta policijas padotība. Iekšlietu ministrija uztur un sargā valsts iekšējo kārtību un dro-

šību, pārzina pašvaldību, kultu, konfesiju un būvniecības lietas, apsargā robežu un veic citus uzdevumus, ko tai uzliek atsevišķi likumi un noteikumi [8, 1. pants]. Administratīvais departaments pārzina kārtības, politiskās un kriminālās policijas darbību, robežu apsardzību, pasu, pavalstniecības, ārzemnieku, biedrību, organizāciju un preses lietas un ministrijas grāmatvedību [8, 5. pants]. Šo likumu grozīja 1939. gada 24. maijā; grozījumi skāra Politiskās pārvaldes un Kriminālās policijas pārvalžu apvienošanu Drošības policijas departamentā [10, 204].

No pirmā iekšlietu ministra M. Valtera organizētā Iekšlietu ministrijas aparāta, kas tika veidots gandrīz no nekā, līdz Iekšlietu ministrijas iekārtas likumam un tā praktiskai realizācijai tika noiets veiksmīgs ceļš daudzu gadu garumā. Visā šajā laikā tika veidota un attīstīta arī Latvijas policija. Svarīgi, ka visa policijas izveide, darbība un attīstība notika uz normatīvo aktu pamata. Policijas darbu vēlākajos gados vērtēs ļoti pozitīvi, par ko liecinās samazinātā kadru mainība, profesionālā darbība, kas atspoguļosies augstajā atklāto noziegumu skaitā, sabiedrības uzticībā policijai un pašu policistu vēlmē strādāt savas valsts labā.

Avoti un literatūra

1. Noteikumi par robežsargu pieņemšanu. *Valdības Vēstnesis*. 1922. 20. februāris. Nr. 41.
2. Ministru kabineta 1922. gada 2. februāra sēdes lēmums. *Valdības Vēstnesis*. 1922. 3. februāris. Nr. 27.
3. Policijas un robežapsardzības dienesta apgērbu apraksts. *Valdības Vēstnesis*. 1926. 14. jūnijs. Nr. 129.
4. Noteikumi par robežapsardzības iekārtu. *Valdības Vēstnesis*. 1924. 3. novembris. Nr. 250.
5. Iekšlietu ministrs par savu resoru. *Valdības Vēstnesis*. 1928. 31. janvāris. Nr. 24.
6. Likums Policijas iekārtas noteikumi. *Valdības Vēstnesis*. 1929. 21. oktobris. Nr. 239.
7. Likums Policijas iekārtas noteikumi. *Valdības Vēstnesis*. 1932. 3. oktobris. Nr. 223.
8. Likums Iekšlietu ministrijas iekārta. *Valdības Vēstnesis*. 1933. 22. marts. Nr. 66.
9. Žigare, A. *Latvijas policijas vēsture. Pirmā grāmata*. Rīga: Fakts, 1998. 315 lpp.
10. Žigare, A. *Latvijas policijas vēsture. Otrā grāmata*. Rīga: Fakts, 1998. 317 lpp.

11. *Rīgas prefektūra 1919–1929. Īss pārskats par Rīgas prefektūras nodibināšanu un tās darbību pirmajos 10 pastāvēšanas gados.* Rīgas prefektūras izdevums, 1929. (faksimila izdevums) 66 lpp.
12. *Tautas padomes dibināšanas sēdes protokols 17.11.1918.* Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. Rīga: Zinātne, 1988. 56.–63. lpp.
13. Воронцов, С.А. «*Правоохранительные органы*». Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 636 с.
14. Bērziņš, V. “Izraksts no Tautas Padomes sēdes protokola par Latvijas valsts pasludināšanu”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2003. Nr. 3: 142–151.
15. Maskaļonoka, Z. “Latvijas Valsts policijas pirmie soļi”. *Kārtība un Drošība*. 2008, Nr. 2.

Summary

Development of Police Office in Latvia

The author examines the development of police office in Latvia during the period of time from November 18, 1918 when Council of Country established the Latvian State till the end of 1933. After establishment of a new state, the primary task was to insure security of the state and to establish a corresponding institution – police. Already on December 5, Temporary Regulations for organization of internal security were adopted. It was the first legislative act, which fixed legal conditions for establishment of national police. The police was created in districts, cities, small villages and parishes; altogether 23 units.

Although the legislative base was created, however, there were still practical problems forming police forces: lack of funds, armament, and personnel. The establishment of police was interrupted in 1919 when Russian army came into Riga. After liberation of the capital of Latvia, Provisional Government could continue to form police.

In the territory of Latvia during the wartime, there functioned military police. After the war, step by step, civil police started to work – it was a part of the army, but functioned as civil police. When Riga became free, till 1920, military police took part in the liberation battles. On March 14, 1920, demilitarized police was subordinated to Ministry of the Interior.

Police personnel's training and selection was the next step of police authorities and Ministry of the Interior. The new Regulation of police appointment was adopted at the end of 1929. It replaced the Temporary Regulations. The Regulation of police appointment was amended in 1932

in the new edition of Regulations. The new edition determined conditions of police officers education, requirements for service, and put limitations on selection of police officers. That Regulation prescribed political neutrality of police officers. After 1933, the legal regulations of police office were not amended and activities of police office were directed to professionalism of personnel and partnership with society.

Alda Bražūne

Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli par Francijas lomu Latvijas ārpolitikā (1921–1940)

Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LVVA) ir līdz šim neizmantoti dokumenti par Francijas un Latvijas valstu attiecībām un to saistību ar kopējo stāvokli Austrumeiropas reģionā. Latvijas Ārlietu ministrijas (turpmāk – ĀM) Politiski ekonomiskā departamenta (1918–1937) un Latvijas ĀM Politiskā departamenta (1938–1940) fondā ietilpst ĀM struktūrvienību – Kancelejas [1], Austrumu [2], Baltijas valstu [3], Rietumu [4] un Tautu Savienības [5] nodaļas – dokumenti, kā arī Preses nodaļas [6] materiāli.

Starp Kancelejas dokumentiem atrodas Latvijas Republikas sūtniecības Parīzē politiskie ziņojumi un ĀM pārstāvju sarakste ar LR konsulātiem ārzemēs, sūtņiem nosūtīto telegrammu teksti, izraksti no Francijas avīzēm, franču preses apskati, ārējās tirdzniecības pārskati, Latvijas noslēgto līgumu un konvenciju saraksts, saņemto un nosūtīto slepeno dokumentu pavadvēstules. Šie dokumenti sniedz informāciju par Francijas nostāju Latvijai aktuālos jautājumos, ziņo par franču valstsvīru plāniem attiecībā uz Baltijas valstīm un to realizāciju. Diemžēl lietās atrodami franču preses apskati un avīžu izgriezumi nepienāca sistemātiski un tikai fragmentāri atspoguļo Francijas laikrakstu interesi par Latviju. Tajā pašā laikā avīžu izgriezumi atklāj ĀM svarīgākos politiskos jautājumus, par kuriem interesējās visvairāk. Fondā nav pievienoti ĀM saņemtie slepenie dokumenti.

Fonda Rietumu nodaļas materiālos ietilpst oficiālā korespondence starp amatpersonām (LR pārstāvjiem Francijā un ĀM) – sarakste par oficiālo attiecību veidošanu, par Francijas pozīciju konkrētos jautājumos, kara materiālu piegādēm Latvijai, ekonomisko sakaru veidošanu ar Franciju, diplomātu ziņojumi par politisko stāvokli Francijā, par Latvijas–Francijas politiskajām, ekonomiskajām un diplomātiskajām attiecībām, par sakariem ar franču presi, par Francijas un Latvijas sadarbību tieslietās, veselības aizsardzībā, dzelzceļa infrastruktūras jautājumos, arī sūtniecības Francijā slepeno politisko ziņojumu hronoloģiski saraksti utt. Šie dokumenti atspoguļo oficiālo valsts nostāju. Paužot ĀM domas, tiek kritizēta tāda Francijas rīcība, kas neatbilst vēlamībai; dokumentos atzinīgi tiek vērtēti tie Francijas lēmumi, kas pozitīvi ietekmē LR stāvokli (piemēram, Latvijas atzīšana *de jure*). Dokumentu izmantošanu un analīzi atvieglo dažkārt uz to malām atrodamās ārlietu ministra piezīmes, kas norāda uz sūtņu sniegtā vērtējuma

atbilstību vai neatbilstību ĀM uzskatiem un Latvijas ārpolitiskajai virzībai. Retos gadījumos ĀM vadītājs ir oponentis vēstnieku Francijā viedoklim. Piezīmes lielākoties uzsver Latvijas pārstāvju Francijā uzskatu pareizību un atzīmē idejas, ar kurām būtu jāstrādā papildus.

Starp LVVA dokumentiem visnozīmīgākais franču preses rakstu izgriezumus klāsts atrodams Preses nodaļas lietās. LR ĀM Preses nodaļas mērķis bija nodrošināt Latvijas pārstāvjus ārzemēs ar propagandas un informējošiem materiāliem, lai popularizētu Latviju presē, kā arī vākt un sistematizēt ārzemju presē un literatūrā (izgriezumus no avīzēm, grāmatas, brošūras, žurnālus u.c.) publicētās ziņas par Latviju. Fonda dokumentos izgriezumi no franču avīzēm ir tikai fragmentāri [6, 2]. Vispilnīgāk saglabājušies 1939. un 1940. gada avīžu izgriezumi, kas nebija sistematizēti (tie tika sistematizēti 1966. gadā). Preses nodaļas lietās sarakstes dokumentu maz, kaut gan, spriežot pēc sūtniecību dokumentiem, sarakste ir bijusi apjomīga. Lietas sistematizētas gan hronoloģiski, gan pēc izcelsmes valsts – Francijas – avīzēs, konkrētajās avīzēs, konkrētu autoru darbos, par Latviju publicētajos materiālos, gan tematiski – Baltijas valstis, saimniecība, vēsture, ekonomika u.c. vēl šaurākas sfēras. Ņemot vērā to, ka rakstu ievietošanu franču laikrakstos par Latviju, tās ekonomiku, saimniecisko stāvokli un ārpolitiku iniciēja Latvijas pārstāvniecības Francijā un nereti apmaksāja šo rakstu ievietošanu, materiālu sniegtās ziņas ir vienpusējas. Franču presē galvenokārt tika publicēti pašu latviešu sastādīti raksti un pārskati par Latviju, līdz ar to tie pauda Latvijai labvēlīgu informāciju. Tika izcelti pozitīvie faktori un noklusēti negatīvie, tie atspoguļoja to, kā Latvijas amatpersonas vēlējas, lai franči redz Latviju, nevis to, kāds patiesībā bija franču viedoklis. Francijas oficiālais viedoklis par Baltijas valstīm preses izdevumos tika pausts reti. Preses izgriezumos nereti ir pasvītroti atsevišķi teikumi un atzīmētas rindkopas, dažkārt rakstu malās atrodamas ĀM pārstāvju piezīmes un jautājumi. Preses nodaļas lietās atrodami arī LR pārstāvju Parīzē ziņojumi par franču preses izdevumos publicētajiem rakstiem, kas pauž nepatiesu informāciju par Latviju. Lielākā daļa rakstu tika atsaukti vai nepareizā informācija nākamajos numuros labota. Vēstulēs analizēti nepatiesās informācijas publicēšanas iemesli, pausts, kam tas varētu būt bijis izdevīgi (piemēram, pret Latvijas valstiskumu noskaņotajiem emigrantiem no Krievijas).

Informāciju par Latvijas sūtniecību Francijā sniedz Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību aiz robežas (apvienotais) fonds [7; 8]. 7. aprakstā apkopotas Francijas sūtniecības Parīzē un konsulātu Bordo, Gavrē un Nansī lietas, kas dod iespēju izsekot Latvijas pārstāvju diplomātiskajai darbībai Rietumeiropas valstīs. Lietas nav saglabājušas pilnīgi. 1961. gadā, kad lietas sāka kārtot, daļa materiālu bija cietuši, tos nebija

iespējams restaurēt, un tie tika nosūtīti makulatūrai, daļa lietu restaurētas [8, 2]. Fondā atrodamās lietas ir sarakste par notikumiem Latvijā un Francijā, ārlietu politiku, tirdznieciskajiem līgumiem. Tās sniedz informāciju par līgumu projektiem, līgumu noslēgšanu un diplomātiskajām sarunām. Te atrodami arī Francijas ārpolitikas apskati, ziņojumi par konsulātu darbību. Lietas ļauj izprast Francijas pozīciju Latvijai svarīgos jautājumos – Latvijas atzīšanu *de jure*, Lokarno sistēmas izveidošanu, par Francijas – Padomju Krievijas, Francijas – Vācijas, Francijas – Čehoslovākijas un Francijas – Polijas divpusējām attiecībām, par Francijas Austrumeiropas līgumu sistēmu, Atbruņošanās konferenci, Austrumu paktu utt.

Politiski ekonomiskā departamenta materiālus būtiski papildina ĀM Administratīvā departamenta un Līguma departamenta fonds. Administratīvā departamenta kancelejas aprakstā [9] atrodami uz ārzemēm komandēto personu saraksti un LR sūtņu Francijā ziņojumi par sūtniecību darbinieku personiskajām īpašībām. Šo fondu papildina ĀM Administratīvā departamenta un Līguma departamenta Personālsastāva dokumenti [10]. Tie satur darbinieku personas lietas, pavēles par darbinieku pieņemšanu un atbrīvošanu, algu sarakstus, diplomātisko pārstāvju ārzemēs ģimenes un sarakstus par personālo sastāvu. Tie ļauj izsekot Latvijas pārstāvju Francijā maiņai, nodarbināto skaitam u.c. informācijai, tomēr nesniedz sīkākas ziņas par sūtņu un viņu palīgu darbības novērtējumu, par personīgajām īpašībām vai politiskajām simpātijām, kas dotu papildus informāciju tēmas izpētei.

Administratīvā departamenta Administratīvās un protokola nodaļas [11] lietas satur tirdzniecības vienošanās un līgumus, vienošanās par tirdzniecisko prasību noregulēšanu, papildinājumus pie jau noslēgtajām vienošanām, notas, vienošanās par grozījumiem u.tml. Tie ir teksti, kas atklāj līgumu un vienošanās noteikumus, jomas, uz kurām tie attiecas, darbības ilgumu, parakstus un spēkā stāšanās datumus. Taču starp šīm lietām nav atrodama informācija par vēsturisko fonu, kas veicinājis līgumu noslēgšanu, līgumu pieņemšanas kārtību, grūtībām, kas radušās, tos izstrādājot, un apstākļiem, kādos tie pieņemti. Līguma projektu kopijas, kas ir papildinātas ar saraksti starptautisko līgumu lietās, satur Administratīvi juridiskā departamenta Juriskonsultācijas nodaļas lietas [12], taču šeit nav atrodama informācija par visiem starp Latviju un Franciju noslēgtajiem līgumiem. Šī nodaļa pastāvēja tikai no 1921. līdz 1926. gadam. 1925. gadā tika izveidota Juridiskā daļa, taču tās materiālos atrodamas tikai privātpersonu lietas.

Administratīvā departamenta Arhīva un šifru nodaļas [13] lietas satur šifrus un to atslēgas, saraksti par šifrogrammu nosūtīšanu, saņemto un nosūtīto dokumentu žurnālu, LR sūtņu Parīzē sūtītās šifrētās telegrammas,

atšifrētās telegrammas, saraksti par kļūdu labošanu, šifrētās telegrammas bez atšifrējuma, pārtvertās telegrammas, šifrogrammu grāmatas u.c. Šeit atrodama tikai daļa no slepenajiem ziņojumiem, ar kuriem apmainījās LR ĀM un sūtniecība Parīzē. Daļa vēstuļu nav atšifrētas, jo šifri zuduši.

Ziņas par Francijas – Latvijas ekonomisko un saimniecisko sadarbību sniedz ĀM Administratīvā departamenta un Līguma departamenta Saimniecības un finanšu nodaļas [14] un Saimniecisko līgumu nodaļas [15; 16] materiāli. Pirmā departamenta lietās apkopotas tirdzniecības bilances, pārskati par importētajām precēm, par preču apgrozību starp Latviju un Franciju, preses izgriezumi. Administratīvi juridiskā departamenta Saimniecisko līgumu nodaļa pārzināja ārējās tirdzniecības jautājumus, slēdza līgumus ar ārvalstīm un sekoja to izpildei. Lietās atrodami sēžu protokoli, līgumi, tirdzniecisko sakaru ar Franciju pārskati pa gadiem, materiāli par tirdzniecības sarunām, Latvijas sūtņu Francijā ekonomiskie ziņojumi, sarakste par komisiju sasaukšanu utt. Lietas nav pilnīgas, ir korespondence par līgumu projekta izstrādi, taču nav skaidrs, vai šis līgums tiešām tika noslēgts. Šie materiāli nav tematiski strukturēti un ir fragmentāri, kas apgrūtina darbu izveidot kopēju priekšstatu par Latvijas – Francijas saimniecisko sadarbību.

Jāsecina, ka LVVA atrodamais avotu klāsts ir pietiekams, lai veiktu Latvijas – Francijas politisko, ekonomisko un diplomātisko attiecību izpēti un lai raksturotu Francijas lomu Latvijas ārpolitikā. Augšminētos materiālus papildina Latvijas starpkaru perioda preses publikācijas un Francijas Ārlietu ministrijas arhīva dokumenti.

Avoti

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2574. f. (Latvijas ĀM Politiski ekonomiskā departamenta (1918–1937) un Latvijas ĀM Politiskā departamenta (1938–1940) fonds), 1. apr. (Kanceleja, 1919–1924, 1934; 201 lieta).
2. LVVA, 2574. f., 2. apr. (Austrumu nodaļa, 1918–1940; 7090 lietas).
3. LVVA, 2574. f., 3. apr. (Baltijas valstu nodaļa, 1918–1940; 3321 lietas).
4. LVVA, 2574. f., 4. apr. (Rietumu nodaļa, 1918–1940; 7104 lietas).
5. LVVA, 2574. f., 5. apr. (Tautu Savienības nodaļa, 1920–1940).
6. LVVA, 2574. f., 6. apr. (Preses nodaļa, 1917–1940; 628 lietas).
7. LVVA, 2575. f. (Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības aiz robežas (apvienotais fonds), 6. apr. (Latvijas sūtniecības Francijā 1919–1940).
8. LVVA, 2575. f., 7. apr. (Latvijas sūtniecības Francijā un konsulāts Bordo, Gavrē un Nansī, 1919–1940).

9. LVVA, 2570. f. (ĀM Administratīvais departaments un Līgumu departaments, 1919–1940), 2. apr. (Administratīvā departamenta kanceleja, 1919–1940).
10. LVVA, 2570. f., 14. apr. (Personālsastāva dokumenti).
11. LVVA, 2570. f., 3. apr. (Administratīvā un protokolu nodaļa, 1919–1940).
12. LVVA, 2570. f., 6. apr. (Administratīvi juridiskā departamenta Juriskonsultāciju nodaļa, 1921–1926).
13. LVVA, 2570. f., 5. apr. (Administratīvā departamenta Arhīvu un šifra nodaļa, 1918–1940).
14. LVVA, 2570. f., 11. apr. (Saimniecības un finanšu nodaļa, 1920–1940).
15. LVVA, 2570. f., 12. apr. (Saimniecisko līgumu nodaļa).
16. LVVA, 2570. f., 13. apr. (Saimniecisko līgumu nodaļa, 1920–1940)
17. LVVA, 1313. f. (ĀM, 1918–1940), 1. apr. (Ministra kanceleja, 1918–1940).

Summary

France in the Foreign Policy of Latvia, 1921–1940: The Sources Found in the Latvian State Historical Archives

The aim of the paper is to examine the sources found in the Latvian State Historical Archives on the role of France in the foreign policy of Latvia between the two world wars.

The materials of the Administrative and Agreement Department, Political and Economical Department of the Foreign Office of Latvia, the documents of the Latvian Embassy in France comprise correspondence, telegrams, political reports, agreements and the accompanying documents, trade balances, reports, materials of political discourses, etc.

These documents provide information on the standpoint of France on the issues topical for Latvia: reports on the plans of government officials of France concerning the Baltic states and their realization, war reserve deliveries to Latvia, building economic relations with France; reports of diplomats on political situation in France, relations between Latvia and France, relations with the French press, cooperation of France and Latvia in legal issues, health protection, railway infrastructure issues, etc. These documents reflect the official standpoint of the state and their plausibility level is high. Unfortunately, there are no secret documents received by the Ministry of Foreign Affairs.

The use and analysis of the documents is sometimes facilitated by marginal notes made by the Minister of Foreign Affairs.

Rūdolfs Brūzis

Cirvji Latvijas 14.–17. gadsimta arheoloģiskajā materiālā: tipoloģiskā analīze

Cirvis – dzelzs darbarīks vai ierocis, kas sastāv no asmens plāksnes, kura iestiprināta kātā 90° vai nedaudz šaurākā leņķī [2, 124]. Kaujā un medībās cirvis izmantots galvenokārt ciršanai, retāk – sišanai vai mešanai, bet sadzīvē – koka plēšanai un tēšanai. Latvijas arheoloģiskajā materiālā cirvju formas daudzveidīgākas ir vēlā dzelzs laikmetā, 10.–12. gs., savukārt 13. gs. to daudzveidība samazinās [1, 59, 5. att.]. Uzplaukumu cirvis kā ierocis piedzīvoja viduslaikos – 14.–15. gs., kad kaujā to izmantoja metāla plākšņu bruņu caursišanai. Cirvja galvenās sastāvdaļas ir piets, kurā iestiprina koka kātu, un asmens – plāksne ar asu malu. Cirvja aizmugurējo daļu sauc par muguru, savukārt asmeni ar pieta daļu savieno kakls. Latvijas dzelzs laikmeta cirvju tipoloģiju izstrādājis arheologs Māris Atgāzis [1, 56–60; 2, 124–150], bet 14.–17. gs. cirvji līdz šim ir maz pētīti.

Rakstā apskatīti Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrastie 107 cirvji – 24 no 8 dzīvesvietām, 62 no 19 kapsētām un 21 savrupatradums. Pēc pieta daļu izveidojuma tie iedalīti 4 tipos – A, B, C ir bārdas cirvji, savukārt D tips – bezbārdas cirvji (1. att.). Rakstā apskatīts 81 bārdas un 26 bezbārdas cirvji. Sikākam dalījumam variantos kā kritēriji izvēlēti pieta garums, asmens forma un izmērs, muguru un kātcaurumu izveidojumi. Āvas tipa cirvji šajā rakstā apskatīti netiks.

A tipam pieskaitīti 29 bārdas cirvji ar abpusēji pagarinātu pietsegu. Pagarināts pietsegs cirvjiem Latvijas arheoloģiskajā materiālā izsekojams jau no vēlā dzelzs laikmeta – no 5.–9. gs. – tāds veidots dzelzs laikmetam raksturīgajiem šaurasmens cirvjiem, no 11. gs. tas parādās arī bārdas cirvjiem [1, 59, 5. att.], kuru lietošana turpinās arī viduslaikos. Pēc formas izšķirami trīs A tipa varianti.

A1 varianta 8 cirvjiem ir garš pietsegs, masīva pieta daļa, griezumā apaļš kātcaurums, apakšdaļā uz aizmuguri nedaudz izliekta mugura, plats asmens, taisns, retāk – ieliekts asmens nošķēlums. To augstums – 13,2–16,9 cm, pietsegu garums – 5,0–8,6 cm, kaklu augstums – 3,0–3,8 cm, platums – 2,3–2,8 cm, asmeņu platums – 9,4–11,1 cm. Miniatiūri ir cirvji no Puzes Lejaskroga kapsētas 143. kapa [VVM, 29022/402] un Kurmāles Alejām [KNM 33.372]. Šie cirvji pēc atradumu vietu hronoloģijas datējami ar 14. gs. Igaunijā šādi cirvji datēti ar 13. gs. otro pusi – 14. gs. pirmo pusi [4, 171].

	<u>A tips</u>			<u>B tips</u>		<u>C tips</u>				<u>D tips</u>		
	<u>A1</u>	<u>A2</u>	<u>A3</u>	<u>B1</u>	<u>B2</u>	<u>C1</u>	<u>C2</u>	<u>C3</u>	<u>C4</u>	<u>D1</u>	<u>D2</u>	<u>D3</u>
<u>14. gs.</u>												
<u>15. gs.</u>												
<u>16. gs.</u>												
<u>17. gs.</u>												

1. att. Cīrvji Latvijas 14.–17. gs. arheoloģiskajā materiālā: hronoloģija un tipoloģija
 (Axes in the Latvian archeological material from the 14th–17th century: chronology and typology)

A2 variantam pieskaitāmi 12 cirvji, tos atšķir īsāks pietsegs, kātcaurums, kas griezumā veidots trapeces formā ar noapaļotiem stūriem, nedaudz šaurāks asmens, apakšdaļā uz aizmuguri nedaudz izliekta mugura. Asmeņu nošķēluma daļa veidota taisna, retāk – ieliekta. Cirvju augstums – 12,4–16,8 cm, pietsegu garums – 4,5–5,5 cm, kaklu augstums – 2,6–4,8 cm, platums – 2,2–3,4 cm, asmeņu platums – 7,5–10,6 cm. Miniaturī ir Dobeles [VI 234:3210], Kazdangas Roņu [A 7967:44] un Valgales Veģu [A 8794:1] kapsētās atrastie cirvji. Divi cirvji [A 8792:1, A 7545:1–2] atrasti kopā ar 14. gs. skaldņoto uznavu šķēpu galiem, viens [VVM 29022/62] – ar 15. gs. sākuma monētu [VVM 29022/63]. A2 varianta cirvji, iespējams, izmantoti jau no 13. gs. beigām, tomēr precīzāk datējami ar 14. gs.–15. gs. sākumu.

A3 varianta 9 cirvjus atšķir pieta daļas skaldņojums ar 5–7 skaldnēm. Kātcaurums griezumā apaļš, tikai vienam cirvim [A 9153:1] neliels kātcauruma skaldņojums, muguras apakšdaļā uz aizmuguri nedaudz izliektas. Cirvju augstums – no 12,6–18,1 cm, pietsegu garums – 5,1–7,2 cm, kaklu augstums – 2,5–5,5 cm, platums – 1,9–2,6 cm, asmeņu platums – 8,0–10,3 cm. Miniaturis ir Talsu Vilikumuižas ezerā iegūtais cirvis [TNMM 226]. Cirvji datējami ar 14. gs., ko apliecina to pietu izveidojumā lietotais skaldņojums, kas 14. gs. parādās gan šķēpu uznavās, gan arī zobenu pogās, tas norāda arī uz šo cirvju kā ieroču lietošanu. Divi cirvji [A 7384:1, A 9153:2] iegūti kopā ar 14. gs. skaldņoto uznavu šķēpu galiem.

A tipa cirvji datējami no 13. gs. beigām līdz 15. gs. sākumam. Abpusējais pietsegas pagarinājums liek šos cirvjus saistīt ar vertikālā cirtiena rīkiem, kur labāka asmens un pieta daļas izsvarojuma (balansa) nolūkos nav pagarināts viss piets, bet gan tikai tā augšdaļa. Šāds pagarinājums ļāva labāk izvilkt iecirstu cirvi, ar pietsegu izlīdzinot slodzi garākā kāta daļā un pasargājot to no nolūšanas. Pie kaujas ieročiem jāpieskaita cirvji ar skaldņoto pietsegu, kā arī tie, kas kapu inventāros atrasti kopā ar ieročiem.

B tipam pieskaitāmi 12 bārdas cirvji ar nelieliem trīsstūrveida izlaidumiem pieta sānu daļā. Līdzīgi cirvji Latvijā sastopami vēlajā dzelzs laikmetā – 11. un 12. gs., tāpat trīsstūrveida izlaidumi izmantoti 11.–13. gs. āvascirvju pietu izveidē [1, 59, 5. att.]. Pēc pieta formas izdalāmi divi B tipa varianti.

B1 variantam pieder 3 cirvji, kuriem raksturīgi griezumā apaļi un ovāli kātcaurumi, muguras veidotas apakšdaļā, uz aizmuguri izliektas, asmens nošķēluma daļas – taisnas. To augstums – 17,7–19,7 cm, kaklu augstums – 3,8–5,5 cm, platums – 2,0–2,8 cm, asmeņu platums – 8,5–9,5 cm. Lai gan līdzīgas formas cirvji sastopami 11. gs., atšķiras kāta iestipri-

nājuma leņķis, kas agrākajiem cirvjiem ir līdz 15° šaurāks [1, 59, 5.att.]. Arī griezumā ovālais kātcaurums un garāks kakls liek apskatītos cirvjus uzskatīt par pārejas formām no vēlā dzelzs laikmeta uz viduslaiku cirvjiem, kas lietoti 14. gs. To apliecina arī atsevišķu cirvju [A 8795:2] atradumi kopā ar 14. gs. šķēpa galiem. Krievijas arheoloģiskajā materiālā šādi cirviņi datēti ar 13. gs. otro pusi – 14. gs. [8, 229, 239].

B2 variants 9 cirvjiem raksturīga masīvāka pieta daļa, asmens nošķēluma daļa – taisna, muguras taisnas vai nedaudz uz aizmuguri izliektas, kātcaurumi – griezumā trapeces vai trīsstūra formā, retāk – apaļi. To augstums – 12,3–17 cm, kaklu augstums – 2,3–3,9 cm, platums – 2,0–3,7 cm, asmeņu platums – 6,9–11,7 cm. Cirviņi datējami ar 14. gs. – divi eksemplāri [A 9156:14, A 7314:23] apbedījumos iegūti kopā ar 14. gs. šķēpu galiem. Šādi cirviņi izplatīti visā Baltijā, arī Krievijas ziemeļu daļā, kur tie datēti ar 14. gs. otro pusi [9, 73].

B tipa dalījums variantos atspoguļo šo cirvju attīstību 14. gs. Agrākajiem kātcaurumi ir apaļi, pārejas formām – ovāli, taču izplatītākie ir cirviņi ar griezumā trīsstūra vai trapeces formas kātcaurumiem. Muguras agrākajiem cirvjiem ir lejasdaļā uz aizmuguri izliektas, vēlākajiem tās kļūst taisnākas. B tipa cirvjus krievu autors S. Toropovs uzskata par ieročiem [10, 235–245]. Tie pilnveidoti 14. gs., kad, attīstoties aizsardzības bruņojumam, svarīgi kļuva pretinieku ne tikai aizsniegt, bet arī caursist tā bruņas vai apdullināt ar pietu. Cirvja asmens sašaurinās, pieta daļa kļūst masīvāka, saglabājot trīsstūrveida izlaidumus, kas raksturīgi kaujas cirvim. Izlaidumi sabalansēja slodzi starp cirvja kāta augšējo un apakšējo daļu un sāniem. Ar tiem it kā pagarinot pieta sānus, šāds pieta izveidojums ļāva izdarīt ne tikai vertikālu, bet arī spēcīgu horizontālu kustību, kad pēc cirtiena vajadzēja izlauzt cirvi ārā no aizsardzības bruņojuma vai padarīt vertikālā cirtiena vietu vēl plašāku.

C tipam pieskaitīti 40 bārdas cirviņi ar pagarinātu pietu. To dalījumam četros variantos kā pamatkritēriji izvēlēti pieta garums un forma. Atšķirības variantu starpā ir arī asmeņu, nošķēlumu un kaklu izmēros. Jāatzīmē, ka cirviņi ar pret kātu pagarinātu pietu Latvijas arheoloģiskajā materiālā parādās, sākot ar 14. gs., agrāk tie nav sastopami.

C1 variantā iedalīti 4 cirviņi ar vidēji garu, griezumā skaldņotu pietu, ar sešām, retāk – astoņām skaldnēm. To muguras – taisnas, asmens nošķēlumam – īss, kātcaurumi veidoti griezumā trīsstūra formā ar noapaļotiem stūriem, vienā gadījumā konstatējams kātcauruma skaldņojums [VI 262:1]. Cirvju augstums – 17,2–18,7 cm, pietu garums – 5,4–5,5 cm, kaklu augstums – 3,2–4,1 cm, platums – 3,1–3,9 cm, asmeņu platums – 9,2–11,4 cm. Cirviņi datējami pēc kapu inventāriem un kapsētu izman-

tošanas hronoloģijas ar 14. gs. otro pusi – 15. gs. Ne tikai atradumi kapu inventāros kopā ar citiem ieročiem, bet arī pieta skaldņojums, līdzīgi kā A3 varianta cirvjus, tos liek pieskaitīt ieročiem.

C2 variantam piederīgi 28 cirvji ar vidēji garu, griezumā trapecveida pietu. Tiem raksturīgs lielāks augstums un šaurāki asmeņi, kā arī taisna vai apakšdaļā nedaudz uz priekšu ieliekta mugura, kātcaurumi veidoti griezumā trapeces un trīsstūra formā ar noapaļotiem stūriem. Cirvju augstums ir no 12,3–21,0 cm, pietu garums – 3,7–6,6 cm, kaklu augstums – 1,9–5,4 cm, platums – 2,4–3,9 cm, asmeņu platums – 6,1–11,0 cm. C2 varianta cirvji pēc arheoloģiskā konteksta datējami ar 15.–16. gs., pēc numismātiskā materiāla, precīzāk ar 16.gs. vidu – datējami Vilmaņu kapsētas 20. [VI 255:38], Slutišķu kapsētas 136. un 188. kapos [3, 105, 110] un Puzes Lejaskroga kapsētas 142. kapā [VVM 29022/379] iegūtie cirvji.

C3 variantam pieskaitāmi 2 cirvji, tos atšķir stipri pagarināta, griezumā taisnstūrveida pieta daļa. Muguras taisnas, kātcaurumi veidoti griezumā trapecveida. To augstums – 16,6–19,7 cm, pietu garums 10–11,9 cm, kaklu augstums – 5,4–7,1 cm, platums 2,8–3,1 cm, asmeņu platums – 8,0–9,4 cm. C3 varianta cirvji datējami pēc kapsētu izmantošanas hronoloģijas un kapu inventāriem ar 14.–15. gs. [3, 72, 121].

C4 varianta 6 cirvjus atšķir to lielākais augstums, plataki un īsāki kakli, kā arī šaurāki un augstāki asmeņi. To muguras taisnas, kātcaurumi – griezumā trīsstūrveida. To augstums – 19–24,6 cm, pietu garums – 6,2–7,6 cm, kaklu augstums – 1–2,9 cm, platums – 3,2–4,2 cm, asmeņu platums – 5,8–7,6, augstums – 11,6–13,6 cm. Cirvji datējami ar 14. gs. pēc kapsētu izmantošanas hronoloģijas.

C1, C2 un C4 variantu atšķirības atspoguļo kaujas cirvju formu attīstību 14.–15. gs. – nedaudz palielinās cirvju augstums, samazinās asmeņu platums, pietu garumam paliekot apmēram vienādam. Tas saistāms ar aizsardzības bruņojuma attīstību, kas prasīja efektīvāku, šaura un labi izsvarota asmens koncentrētu cirtieni, kas spēja pāršķelt gludi pulētas, biežākas metāla bruņu plāksnes. Savukārt C3 varianta cirvji jāsaista ar universāliem rikiem, par ko liecina masīvās, stipri pagarinātās pieta daļas. C tipa cirvji datējami no 14. līdz 16. gs. vidum.

D tipu pārstāv 26 bezbārdas cirvji. Pēc atšķirībām pieta daļas izveidojumā un izmēros, kā arī muguras izliekumā izdalīti 3 varianti. Asmens tiem veidots bez bārdas, līdz ar to nav atsevišķi izdalāmas kakla un asmens nošķēluma daļas. Bezbārdas cirvji Latvijas arheoloģiskajā materiālā parādās jau dzelzs laikmetā, kad tiek saukti par šaurasmens cirvjiem, tomēr šī apakšgrupa izzūd 10. gs. Dzelzs laikmeta šaurasmens un viduslaiku bezbārdas cirvjiem līdzības saskatāmas asmeņu formās, tomēr atšķiras

pieta izveidojums – viduslaiku cirvjiem tas ir kvadrātisks, garāks un masīvāks.

D1 variantam pieskaitīti 7 bezbārdas cirvi ar pret kātu nedaudz pagarinātu, masīvu taisnstūrveida pietu, griezumā trīsstūra vai trapeces formas kātcaurumu. Muguras veidotas taisnas, retāk – apakšdaļā uz priekšu ieliektas. Cirvju augstums – 13,6–20,6 cm, pietu garums – 4,3–7,5 cm, asmeņu platums – 7,7–11 cm. D1 varianta cirvi pēc to atrašanās vietu izmantošanas hronoloģijas datējami ar 14.–15. gs. Lietuvas arheoloģiskajā materiālā šādi cirvi datēti ar 15.–16. gs. [7, 149-150], bet Igaunijā – ar 13.–15. gs. [4, 170]

D2 varianta 12 cirvjus atšķir trapeces formā veidotie, pret kātu pagarinātie pieti, kā arī lejasdaļā uz aizmuguri izliektās muguras, kas atsevišķos gadījumos veido profilā simetrisku asmeni, kātcaurumi veidoti griezumā trapeces vai trīsstūra formā ar noapaļotiem stūriem. Cirvju augstums – 14,6–22,1 cm, pietu garums – 4,1–5,4 cm, asmeņu platums – 8,2–11,3 cm. Tie datējami ar 14.–15. gs. – atsevišķi eksemplāri apbedījumos [AI:816, A 12228:76] iegūti kopā ar 14.–15. gs. ieročiem. Precīzāk, ar 15. gs. pirmo pusi tiek datēts cirvis no Slutišķu kapsētas 166. kapa [3, 108]. Krievijā šādi cirvi iegūti 15. gs. vidus arheoloģiskajos slāņos [9, 71, 74].

D3 variantam pieskaitīti 7 bezbārdas cirvi ar pret kātu stipri pagarinātu, masīvu pietu. Kātcaurumi tiem griezumā ir četrstūrveida vai trapecveida ar noapaļotiem stūriem, muguras – taisnas vai apakšdaļā uz priekšu ieliektas. Cirvju augstums – 9,2–20,6 cm, pietu garums – 10,2–13,3 cm, asmeņu platums – 6,8–10,7 cm. Tie datēti ar 17. gs. [5, 60]. Krievijā šādi cirvi atrasti ar 16.–17. gs. datētos arheoloģiskajos slāņos un tiek saistīti ar Zviedrijas izcelsmes darbarikiem [9, 71, 74].

D tipa cirvi lietoti no 14.–17. gs. Bezbārdas cirvjus no bārdas cirvjiem atšķir galvenokārt asmens formas, arī pieta daļas izveidojums, izmēri ir līdzīgi bārdas cirvju apakšgrupas eksemplāriem.

Aplūkojot materiālu, jāsecina, ka Latvijas 14.–17. gs. arheoloģiskajā materiālā dominē bārdas cirvi, kas no bezbārdas cirvjiem atšķiras tikai pēc to asmens formām, jo izmēri ir līdzīgi. Cirvi datēti pēc to arheoloģiskā konteksta – kapu inventāriem, apbedīšanas vietas vai dzīvesvietas izmantošanas hronoloģijas, atsevišķos gadījumos – arī izrakumu stratigrāfijas. Visvairāk cirvju – visi A un B tipu varianti, kā arī C1, C3, C4, D1 un D2 varianti – izmantoti 14. gs., bet 15. gs. lietoti trīs C tipa varianti, D1 un D2 varianti. 16. gs. izplatīts C2 variants, 17. gs. – D3 variants.

Lielākoties cirvi lietoti kā universāli rīki – ikdienā, kaujās un medībās. Tomēr nošķirami divi kaujas cirvju varianti – A3 un C1, kuriem pieta daļa

griezumā veidota skaldņota. Skaldņojums, kas 14. gs. ieviesās ieroču detaļās (šķēpu uzmaivās, zobenu pogās, arī cīrvju pietos) no Rietumeiropas, norāda uz to piederību ieročiem. Balstoties uz arheoloģisko kontekstu, ieročiem jāpieskaita arī tie cīrvji, kas apbedījumos iegūti kopā ar citiem ieročiem, tādi ir A1, A2 un D2 variantu atsevišķi eksemplāri.

Par miniatūriem cīrvjiem arheologs E. Šturms [6, 357] izteicis pieņēmumu, ka tie saistāmi ar zēnu apbedījumiem. Tomēr var domāt, ka izmēros mazākie cīrvji izmantoti arī kā ieroči, jo pat neliela cīrvja sitiens sekmēja pretinieka izešanu no ierindas, izsaucot šoku vai kontūziju, pat ja ievainojums nebija bīstams. Divus miniatūros cīrvjus pie ieročiem pieskaitīt liek to arheoloģiskais konteksts – apbedījumu inventāros tie iegūti kopā ar kaujas šķēpiem.

14. gs. raksturīgs ar cīrvju formu daudzveidību, kas saistāms ar efektīvāka aizsardzības bruņojuma parādīšanos. Turpinās atsevišķu 13. gs. otrās puses cīrvju variantu izmantošana, taču vairākums cīrvju formu parādās tieši viduslaikos. Cīrvju daudzveidības samazināšanās viduslaiku beigās saistāma ar izmaiņām militārajā sfērā, kur parādās efektīvāki cērtamieroči.

Saīsinājumi

- A – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) arheoloģiskā kolekcija
- Ai – Jaunpiebalgas uzkalniņu kapu kolekcija, glabājas LNVM
- VI – Latvijas vēstures institūta kolekcija, glabājas LNVM
- VVM – Ventspils Vēstures muzeja kolekcija

Literatūra

1. Atgāzis, M. “Āvas cīrvji Latvijā.” *Arheoloģija un etnogrāfija*, 1997, Nr. 19: 53–63.
2. Atgāzis, M. *Twcīņas ieroči senā Latvijā 10.–13. gadsimtā*. Promocijas darbs vēstures doktora grāda iegūšanai Latvijas Universitātē (manuskripts mašīnrakstā, glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļā), Rīga, 1998. 256 lpp.
3. Berga, T. *Augšdaugavas 14.–17. gs. senvietas: No Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2007. 223 lpp.
4. Laul, S., Valk, H. Siksala. A community at the frontiers: Iron Age and the Medieval. Tallin, Tartu: University of Tartu, Institute of History and Archaeology, Gotland University College, Centre for Baltic Studies, 2007. 237 p.
5. Mugurēvičs, Ē. “Saldus pils (Frauenburg) XV–XVII gs.” *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1972, Nr. 2. (295): 54–63.

6. Šturms, E. “Izrakumi Valgāles Veģu ugunskaļos.” Grām.: *Vēstures atziņas un tēlojumi: Vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums prof. F. Baloža redakcijā*. Rīga: Izglītības ministrija, 1937. 350.–365. lpp.
7. Žulkus, V. *Palanga in the Middle ages. Ancient settlements*. Vilnius: Versus Aureus, 2007. 423 p.
8. Леонтьев Е.А. “Раскопки у северных ворот Ростовского кремля.” В кн.: *Археология верхнего Поволжья (к 80-летию К.И. Комарова)*. Москва: Институт археологии Российской Академии Наук, 2006. С. 225–224.
9. Кильдюшевский В.И. “Оружие XIV–XVI вв. из раскопок крепости Орешек.” В кн.: *Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседей*. Санкт-Петербург: Институт истории материальной культуры Российской Академии наук, 1999. С. 63–79.
10. Торопов С.Е., Торопова Е.В. “Боевой топор с Пятницкого раскопа в Старой Руссе.” В кн.: *Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В.В. Седова: Материалы ЛII заседания, посвященного памяти проф. А.Р. Артемьева*. Псков: Институт археологии Российской Академии Наук, 2007. С. 235–245.

Summary

Axes in the 14th–17th Century Archaeological Material from Latvia: A Typological Analysis

As a weapon, axe reappeared in the Middle Ages, in 14th–15th century; when in the battlefield it was met by a new ‘defiance’ – an armor-plated warrior. Therefore, the task for an axe was not only to reach, but also to pierce the thicker defensive armament. In the 16th–17th century, the reduction in diversity of axes was caused by new changes in the military sphere – the appearance of more effective slashing weapons.

The author of the paper examines 79 axes from the Latvian archaeological material of the 14th–17th century. The first three types (A, B, and C) envelop beard axes (57 specimens), in its turn, the fourth (D) type – beardless axes (22 specimens) (Fig. 1). Typological division into four types is done according to the shapes of shafts of the beard and beardless axes. In order to make a refined division into variants, such criteria as length of shafts, shapes and sizes of blades, shapes of backs, and shaftholes of axes are used.

In the A type, there are charged axes with elongated butt-ends; such axes were used from the end of the 13th– beginning of the 15th century; in

the B type – axes with triangular shaft side extensions (14th century); in the C type – axes with the elongated parts of shafts (14th–16th century); in the D type – axes with elongated parts of shafts (14th–17th century).

Typology of the 14th–17th century axes allows grouping them according to easy recognizable signs and sizes and enables comparing them with the axes from the archaeological material from the neighbor countries. The division into the types and variants provides for dating of axes and for determination of their functions.

Ирина Буша

Историография контактов жителей территории Латвии и Скандинавии в эпоху викингов

Начало научных археологических раскопок на территории Латвии относится к середине XIX века. Однако к началу XX века находок было ещё недостаточно, чтобы определить этническую картину населения позднего железного века, в том числе иноземный компонент. Тем не менее, накопленный археологический материал, особенно в Скандинавии, предоставил возможности для систематизации и типологизации. Так, в 1919 г. в Норвегии вышла работа Яна Петерсена «Норвежские мечи эпохи викингов», используемая историками и по сей день.

Со становлением независимой Латвии, увеличился интерес к её древней истории, особенно ко «временам викингов», отнесённым к 800–1030 годам. Были исследованы многие археологические объекты, среди них Даугмале, Курземское побережье, озеро Вилкумуйжас в Талси и др. При этом роль скандинавов в процессах, происходивших в регионе, несколько преувеличивалась [например, 21, 213–215; 22, 342–346; 23, 54; 24, 36–41]. В 1929–30 гг. в раскопках скандинавской колонии в Гробине участвовал шведский археолог Биргер Нерман, занимавшийся исследованием контактов скандинавов с жителями Прибалтики [15]. Его монография, однако, вышла лишь в 1958 году [16]. Автор сделал вывод, что здесь в 650–800 г. изолированно жили торговцы с Готланда и защищавшие их шведы-воины с материка. Данный труд, хотя уже частично устаревший, до сих пор является на Западе наиболее известной работой о присутствии скандинавов на территории Латвии.

Вторая мировая война и политические перемены приостановили исследования, которые стали опять набирать силу с 1950 г. В связи со строительством Рижской ГЭС в 1966–1975 гг. одновременно были произведены раскопки на больших площадях в Лиелварде, Доле, Икшкиле, Даугмале, Саласпилсе и на других объектах [30, 19–44; 28, 16–17]. Исследовалось устье Венты (поселение Злеку Приединиеки, городище Паберзкалнс и др.), один из крупнейших земгальских могильников Дренгери-Чункани. Прошло несколько сезонов раскопок в Гробине. В 1984–89 гг. здесь работала совместная экспедиция латвийских и ленинградских археологов под руководством И. Озере-Вирсе и В. Петренко (могильники Приедиена (Приедулаю), Порани, Ташу

Ячи, Смукуми, Дурбес Сауслауки). Наступило время обобщения накопленного материала. Были изданы монографии и статьи, хотя непосредственно и не посвящённые контактам эпохи викингов, но оказавшие большую помощь в их изучении: об обработке чёрного металла и изделиям из него [2, 3–60; 3; 4, 45–50], о монетах и торговом инвентаре (34; 7, 41–52; 8, 119–128; 9, 49–61), о торговых путях и поездках [14, 61–81; 40].

Большую роль сыграли исследования ленинградского историка Г. Лебедева, который ввёл трёхэтапную периодизацию эпохи викингов для Восточной Европы, выделил зоны контактов (Восточная Прибалтика находилась в первой, наиболее известной скандинавам); стал рассматривать регион в VIII–XI веках как североевропейское полиэтничное культурно-экономическое сообщество, объединённое системой торговых центров–виков и международных путей [37, 7–23; 38; 39]. Концепция вигов была использована и латвийскими историками. Обычно как вик определяют Даугмале, иногда также – Гробине [31, 39–44; 17, 101–121; 18, 143–151; 41, 152–160].

Тем временем скандинавские учёные значительную долю внимания в исследованиях международных связей эпохи викингов на востоке Европы традиционно уделяли России. Однако некоторые из них обращались и к теме Прибалтики. Так, шведский историк Лена Тунмарк-Нилен (*Thunmark-Nylén*), изучает контакты между Готландом и восточным побережьем Балтийского моря и считает, что на истории острова отразилась географическая и культурная близость Восточной Прибалтики. Гутто-фенно-балтийское сообщество путешественников-мужчин распространяло в регионе достижения соседей. [25, 161–188; 26, 155–162]. Шведский историк Ингмар Янссон (*I. Jansson*) изучает распространение овальных фибул эпохи викингов в Восточной Европе. Он предлагает также уточнить употребление некоторых терминов. Например, не стоит говорить о полиэтничности поселений, где просто останавливались жители разных территорий. Исторические и археологические источники также не подтверждают полиэтничность городов Скандинавии эпохи викингов. Зато Древняя Русь, где в совместную деятельность были вовлечены скандинавы, славяне, балты и финны, в IX–X вв. была полиэтничным государством. Те скандинавы, что появились здесь после этого, были уже только купцами или дружинниками и воспринимались как иностранцы [42, 116–126; 10, 61–78 и др.].

Рубеж XX–XXI веков для латвийской историографии ознаменовался изданием нескольких монографий, а также научных статей, в которых был систематизирован и типологизирован накопленный на

территории Латвии археологический материал. В 2006 г. вышла монография Анны Зарини, обобщающая результаты исследований могильника Саласпилс Лауксколас. В работе дано подробное описание как захоронений, так и групп артефактов (оружие, орудия труда, керамика, украшения). Отмечены импортные предметы, из которых большая часть скандинавского происхождения (женские овальные фибулы с цепочками и подвесками, подвески-брактеаты, стеклянные бусы, массивные полые браслеты, двулезвийные мечи). Скандинавские артефакты чаще встречаются у людей из социальной верхушки, а также у занимающихся дальней торговлей. Так же, как Э. Шноре, автор считает, что на начальном этапе существования могильника здесь хоронили выходцев с запада Курземе, у которых были тесные контакты со скандинавами. К концу десятого века относятся и скандинавские могилы, которых здесь, как минимум, четыре [28, 97–106; 29; 19, 111–130]. В монографии Гунтиса Земитиса об орнаменте и символе в древней Латвии [32] отмечено влияние контактов со скандинавами как на отдельные элементы, так и на ритуалы в целом. Например, это отразилось на порче погребального инвентаря в X–XII вв. на землях даугавских ливов, на территории Курземе (кроме северных областей), у северо-западных латгалов и земгалов. Вторая половина книги посвящена Даугмале — вику, связанному с дальней торговлей. В 2008 г. вышла работа Роберта Спиргиса об овальных фибулах, которые происходят из Скандинавии и обычно расположены в зонах контактов скандинавов и местного населения. Автор разработал типологический анализ и классификацию овальных фибул в Латвии и рассмотрел все аспекты, связанные с ними в культуре и социальной среде ливов [20]. Проживающий в Швеции Арнольд Курсис произвёл критический анализ письменных древнескандинавских источников, посвящённых контактам скандинавов и предков латышей [13].

Латвийский национальный исторический музей издал в последние годы несколько обобщающих работ о древнелатышских народностях, где в концентрированном виде представлены известные на сегодня исторические сведения. Последняя из таких работ — о древних куршах. В ней есть раздел, посвящённый скандинавам в землях куршей [12]. Авторы считают, что пока мало сведений, чтобы считать Гробиню виком. Отмечена роль торговли, которая, судя по артефактам, стала профессией в начале XI века. Сказано про куршских викингов, у которых с XI века появляется характерный набор вооружения (двулезвийные мечи, боевые топоры, копья) и доспехов (шлем, кольчуга, щит).

Среди статей можно отметить работу Э. Андерсона, рассмотревшего письменные источники, содержащие информацию о контактах между населением территории Латвии и Дании [1]; работы, посвящённые оружию [5, 21–28; 6, 53–63].

В соседних странах также продолжают выходить новые исследования. В 2004 г. литовский историк Владас Жулкус выпустил монографию про куршей [33]. В книге упоминается о балтийском импорте X–XI веков в Бирке, Лунде, Сигтуне, Готланде, об интересах данов и шведов к Курземю. Автор отмечает, что политический контекст взаимоотношений куршей и скандинавов в VIII–XII веках пока неясен, хотя по археологическим данным видно, что контакты были не эпизодическими, а длительными и стабильными. Витаутас Казакевичус в работе о балтских мечах IX–XIII веков [11], рассмотрел происхождение, развитие, распространение и типологию мечей, в том числе и на латвийском материале. Российский археолог Владимир Кулаков, исследующий историю пруссов [35 197–213; 36], выделил два варианта движения викингов: немирный западный и мирный восточный, где стремились к стабильности торговых отношений, так как регион являлся контактной зоной между севером и юго-востоком Евразии. Автор подчеркнул роль викинов, охраняемых полиэтничными дружинами, вокруг которых сложились зоны с контактными культурными чертами, особенно проявившимися в ареалах пруссов, куршей и ливов. Он считает, что курши, занимаясь пиратством, сильно мешали торговле, поэтому в середине 9-го века шведы совершили антипиратский рейд и разрушили центр куршских дружинников в Апуоле.

Литература

1. Andersons, E. “Dānijas sakari ar Baltijas zemēm no IX līdz XIII gadsimtam vēstures avotu gaismā.” *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*. Nr. 1 (510) (1990): 30–46, Nr. 2 (511.): 16–33.
2. Anteins, A. “Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūra, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.)” Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. II laid. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1960. 3.–60. lpp.
3. Anteins, A. *Melnais metāls Latvijā*. Rīga: Zinātne, 1976. 210 lpp.
4. Anteins, A. “Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali.” Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. IV laid. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1962. 45.–50. lpp.
5. Asaris, J. “11.–13. gs. zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē.” Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XVII laid. Rīga: Zinātne, 1994. 21.–28. lpp.

6. Atgāzis, M. "Āvas cirvji Latvijā." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XVII laid. Rīga: Zinātne, 1994. 53.–63. lpp.
7. Berga, T. "Daugmales pilskalna monētas." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XVII laid. Rīga: Zinātne, 1994. 41.–52. lpp.
8. Berga, T. "Latvijas 10.–12. gs. dzīvesvietās iegūtās monētas." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XII laid. Rīga: Zinātne, 1978. 119.–128. lpp.
9. Berga, T. "Saliekamie svairiņi Latvijā (10.–13. gs.)." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XVIII laid. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1996. 49.–61. lpp.
10. Jansson, J. "Skandinavian Oval Brooches found in Latvia." *Studia Baltica Stockholmnesia*, Uppsala, 1992. Vol.9: 61–78.
11. Kazakevičius, V. IX–XIII a. Baltu kalavijay. Vilnius: Lietuvos Istorijos instituto, 1996. 174 lpp.
12. *Kurši senatnē/Couronians in antiquity*. Red. J. Asaris, V. Muižnieks, A. Radiņš. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2008. 159 lpp.
13. Kursis, A. *Mīti un istenība: ziemeļnieku sāgas par seno Latviju un latviešiem*. Stokholma, 1997. 122 lpp.
14. Mugurēvičs, Ē. "Svarīgākie ceļi libiešu un latgaļu teritorijā." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. III laid. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība. 1961. 61.–81. lpp.
15. Nerman, B. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien u. dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Kungl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar*, Del, 40: I; Stockholm, 1929. 185 S.
16. Nerman, B. *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1958. 200 S.
17. Radiņš, A. "Daugavas ceļš un Daugava." Grām.: *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Rīga: N.I.M.S., 2000. 101.–121. lpp.
18. Radiņš, A. "Pirmo pilsētu veidošanās problēma Latvijā." Grām.: *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga: N.I.M.S., 2002. 143.–151. lpp.
19. Šnore, E. "Daugavas libieši Doles salā." Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XVIII laid. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1996. 111.–130. lpp.
20. Spirģis, R. *Bruņurupuču saktas ar krušu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2008. 511 lpp.
21. Šturms, E. "Schwedische Kolonien in Lettland." *Fornävennen*. Stockholm, 1949, H.4.: 213–215.

22. Švābe, A. “Krievu mesli.” *Straumes un avoti*. 1940, Nr.1.: 342–346.
23. Švābe, A. *Latvias kultūras vēsture II*. Rīga: Kultūras Balss, 1921. 94 lpp.
24. Švābe, A. *Latvijas vēsture. I daļa*. Rīga: Avots, 1990. 237 lpp.
25. Thunmark-Nylén, L. “Chyrhyard Finds from Gotland (11th-12th centuries).” *Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna, May 1991*. Stockholm: Institutionen för arkeologi, 1995. Pp. 161–193.
26. Thunmark-Nylén, L. “Gotland – neighbour between the West and the East.” *Studia Baltica Stockholmnesia. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien*. 1992, Nr.9.: 155–162.
27. Zariņa, A. “Die Kontakte der Liven mit skandinavischen Ländern nach den Schmucksachen des Gräberfeldes aus dem 10.–13. Jh. zu Salaspils Laukskola.” *Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im Frühen Mittelalter. Internationale Konferenz 23.–25. Oktober 1990, Riga*. Uppsala: Almqvist-Wiksell International, 1992. 11.–13. lpp.
28. Zariņa, A. “Kapi ar tirgotāju piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā.” Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XIX laid. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1997. 97.–106. lpp.
29. Zariņa, A. *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. 463 lpp.
30. Zariņa, A. “Salaspils Vējstūru kapulauki.” Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija. Rakstu krājums*. XV laid. Rīga: Zinātne, 1987. 19.–44. lpp.
31. Zemītis, G. “Daugmale (10.–12. gs.) – senākā pilsētveidu apmetne Daugavas lejtecē un Rīgas priekštece.” *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*. Nr.7 (552) (1993): 39–44.
32. Zemītis, G. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2004. 227 lpp.
33. Žulkus, V. *Kuršiai. Baltijos jūros erdveje*. Vilnius: Versus aureus, 2004. 256 lpp.
34. Берга Т. *Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв.* Рига: Зинатне, 1988. 101 с.
35. Кулаков В. “Балтийский акцент в движении викингов (этнические диффузии и традиции искусства).” *Archaeologia Lituana*, 1999, vol. I: 197–213.
36. Кулаков В. *Древности пруссов. VI–XIII вв.* Москва: Наука, 1990. 216 с.
37. Лебедев Г. “Скандобалтика и Русь в историко-культурном процессе раннего средневековья Европы (VIII–XI вв.).” *В кн.: Европа-Азия: Проблемы этнокультурных контактов. К 300-летию Санкт-Петербурга*. Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2002. С. 7–23.

38. Лебедев Г. *Эпоха викингов в Северной Европе*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1985. 286 с.
39. Лебедев Г., Жвиташвили, Ю. *Дракон Нево: на пути из варяг в греки. Археолого-навигационные исследования древних водных коммуникаций между Балтикой и Средиземноморьем*. Санкт-Петербург: Русское географическое общество, 2000. 173 с.
40. Мугуревич Э. *Восточная Латвия и соседние земли в X–XII вв.* Рига: Зинатне, 1965. 144 с.
41. Радиньш А. “Даугмале и Даугавский путь. К проблеме образования городов.” *Archaeologia Lituana*, 2003, vol. 4.: 152–160.
42. Янссон И. “К вопросу о полиэтнических общностях эпохи викингов.” *Древнейшие государства Восточной Европы*. Москва: Восточная литература РАН, 2001. С. 116–126.

Kopsavilkums

Vikingu laikmeta Latvijas un Skandināvijas teritorijas iedzīvotāju kontaktu historiogrāfija

Arheoloģija Latvijā sāka attīstīties 19. gs. 2. pusē; sākās informācijas vākšanas process. Kad tika nodibināta neatkarīgā Latvijas valsts, interese par tās seno vēsturi pieauga. Tajā laikā daži vēsturnieki, piem., A. Švābe, pārspilēja skandināvu ietekmi uz latviešu priekštečiem vikingu laikmetā. 1929.–1930. gadā Grobiņā (Kurzemē) tika veikti skandināvu apbedījumu vietu izrakumi. Šajos izrakumos piedalījās zviedru arheologs B. Nermans. Viņš studēja tautu kontaktus apkārt Baltijas jūrai dzelzs laikmetā. 1958. gadā arheologs izdeva grāmatu, balstoties uz šo izrakumu materiāliem, un, sākot no šī brīža, Grobiņu attiecināja uz vikingu laikmetu. 20. gs. 2. pusē Latvijā daudzas vietas, kur vikingu laikmeta artefakti varētu būt atrasti, tika izpētītas arī Grobiņa, cits arheoloģisks piemineklis Kurzemē, un Daugavas ieleja. Ilgu laiku Daugava bija galvenais tirdzniecības ceļš. 1966.–1975. gadā liela mēroga izrakumi tika veikti seno līvu apdzīvotā vietā, kur tika savākts jauns vērtīgs materiāls par starptautiskiem kontaktiem vikingu laikmetā. 20. gs. beigās tika publicēti vairāki darbi par dažādiem tautu starptautiskiem kontaktiem (G. Lebedevs, L. Thunmark-Nylén, J. Jansson u.c.). Autori pievērsās Baltijas jūras civilizācijai. No vidējā un vēlā dzelzs laikmeta šī civilizācija balstījās uz starptautisku tirdzniecību un apmaiņu. Kontaktu centrālās vietas bija tirdzniecības apmetnes *viks* un starptautiskās tirgotāju kopienas, karavīri vai pirāti devās no vienas tirdzniecības apmetnes uz otru.

Valda Čakša

Rēzeknes kultūrvidē 20. gadsimta pirmajā trešdaļā: mūzikas dzīve līdz Tautas konservatorijas darbības sākumam

Pasaules, arī kultūrvides reālijas vienmēr ietver vairāk vērtību un nozīmju, nekā tas ārēji manāms, jo kultūras vērtības vienlaikus ir atkarīgas no vērtību nesēju īpašībām, interesēm un attieksmes. Lai noskaidrotu Rēzeknes mūzikas dzīves nozīmīgākos faktoros 20. gs. pirmajā trešdaļā, rakstā, kura mērķis izvērtēt mūzikas skolotāju ieguldījumu Latgales Dziesmu svētku tradīcijas izveidošanā, tiek sniegts ieskats 20. gs. pirmās trešdaļas periodikā, atmiņās un mūzikas kultūras pētnieku viedokļos. Avoti un literatūra ļauj secināt, ka Rēzeknes un tās apkaimes mūzikas dzīvē 20. gs. pirmajās desmitgadēs nozīmīgas ir bijušas gan dažādo sociālo grupu intereses, gan arī Latvijas valsts kultūrpolitikas tendences. Lai arī valsts atbalstīja nacionālās kultūras attīstīšanu, tomēr šajā laikā latviskuma un latviskās kultūras identitātes aizsardzība Latgales kultūrvidē bija diezgan problemātiska – reģionā bija spēcīga citu etnokultūru ietekme, bet izglītības sistēma vēl nespēja nodrošināt latviskās identitātes stabilitāti jaunajā paaudzē, tostarp mūzikas vērtību apguvē.

Līdz 20. gs. divdesmito gadu vidum Rēzeknē un tās apkaimē mūzikas dzīvi veidoja divi virzieni: tautas mūzika un garīgā mūzika. Tautas muzicēšanas tradīcijas vairāk bija raksturīgas Latgales laukos. Tur muzicēšana jau kopš seniem laikiem bijusi cilvēka dzīves gājuma un sadzīves neatņemama sastāvdaļa un raksturojama kā funkcionāla mūzika jeb mūzika noteiktu uzdevumu (piem., deju, rituāla vai apceres) mūzika. Vairāki pētnieki (Ē. Daugulis, G. Zavadskā, I. Pumpurs, A. Beitāne) pierāda, ka 20. gs. pirmajā pusē vērojami trīs ceļi, pa kuriem gājusi tautas un tautiskā instrumentālmūzika. Pirmkārt, tradicionālā, Latgales zemnieku kultūrā tieši sakņotā muzicēšana. Otrkārt, jaunākā, 20. un 30. gadu kapelu spēlētā tautiskā mūzika. Treškārt, brīvi apdarinātie, stilizētie oriģinālsacerējumi, kas bija raksturīgi atsevišķiem tautas muzikantiem. Lauku muzikantu atskaņotie darbi izplatījās lielākoties pārmantošanas ceļā, bez iespieduma darbiem un ierakstiem. Muzikanti no vecmeistariem apguva spēles prasmi un “..instrumentu būves un spēles paražas” [13, 2544]. Melodijas tautas muzikanti mācījās lielākoties pēc dzirdes, bet instrumenti galvenokārt tika darināti mājas muzicēšanas kapelu vajadzībām, kā arī “..[sādžu] saviesīgās muzikālās dzīves vajadzībām [10, 1883] – *večerinkām*” un zaļumballēm,

kuru repertuāru pamatā “veidoja valši, polkas u.c. jaunākas izcelsmes dejas un dziesmas” [9, 43].

20. gados sāka veidoties folkloras ansambļi, pilsētu folkloras grupām repertuārs bija atklātāks, straujāk sākās publikai nepazīstamu, no teksta vai melodijas viedokļa “vērtīgāku” dziesmu meklēšana [8, 3]. Ja laicīgā muzicēšana latgaliešu sadzīvē bija vairāk saistīta ar ģimeņu godiem (kristībām, kāzām), kā arī ar sezonas darbu talkām u.c. izklaides pasākumiem, tad garīgā mūzika apliecināja “sagrādā elementa izpausmes un reliģisko uzskatu iesakņošanas tautas ikdienas dzīvē” [19, 45], kā arī godos un svētkos. Pilsētā un tās apkaimē dzīvojošie Latgales latvieši un daļa cittautiešu pārsvarā piederēja katoļu konfesijai; Rēzeknē un tās apkaimē darbojās daudzas katoļu draudzes, kurās ērģelnieki un kora diriģenti uzturēja garīgās mūzikas tradīcijas. Piemēram, Konstantīns Golubeckis apkalpoja Ludovikovas, Rozentovas un Strūžanu katoļu draudzes, Dricānu draudzē strādāja Staņislavs Viļums, Stirnienes draudzē kori vadīja talantīgs diriģents Jānis Mesters [20, 434]. Dažos katoļu dievnamos, piemēram, Bērzgales baznīcā, “pulcējās ne vien latgalieši, bet arī lietuvieši un poļi, ..par ērģelniekiem tur bija baltkrievi – Minčenko, vēlāk – Gušaks” [17, 3]. Tādējādi katoļu baznīca sekmēja Latgales latviešu garīgās mūzikas tradīciju kopšanu. Jaunā ērģelnieku paaudze amatu pārsvarā apguva, mācoties pie savu draudžu ērģelniekiem, tomēr jau gadsimta sākumā vairākās draudzēs strādāja arī atbilstošu izglītību ieguvuši ērģelnieki, piemēram, viens no vecākajiem Latgales ērģelniekiem Jāzeps Krīvāns ērģelnieka diplomu bija ieguvis Varšavā (1910). J. Krīvāns strādāja ne tikai Rēzeknes, bet arī dažās Preiļu apkaimes draudzēs [20, 434] un bija iemācījis ērģeļspēles pamatus vairākiem Rēzeknes apkaimes jauniešiem. Viņa audzēknis P. Sarkans (1903–1999) divdesmito gadu nogalē pabeidza N. Vanadzīņa vadīto ērģeļu klasi Latgales Tautas konservatorijā (Daugavpilī), kur bija apguvis solfedžo, mūzikas teorijas, harmonijas zināšanas un diriģēšanas iemaņas. Pēc Tautas konservatorijas pabeigšanas P. Sarkans dažus gadus nostrādāja Aglonas katoļu ģimnāzijā par dziedāšanas skolotāju, tad uzsāka ērģelnieka gaitas Viļakas draudzē (1931–1934), vēlāk Ilūkstes draudzē (1935), bet kopš 1936. gada 12. februāra līdz pat mūža nogalei veica ērģelnieka pienākumus Rēzeknes Jēzus Sirds baznīcā. Paralēli ērģelnieka pienākumiem viņš kādu laiku mācīja dziedāšanu Rēzeknes vidusskolā un arodskolā. P. Sarkans arī komponēja, viņš ir uzrakstījis “4 mesas par mirušajiem, mesu par dzīvajiem, gavēņa mesu sirds godam, neskaitāmus refrēnus un kora garīgos dziedājumus” [17, 18].

Tādējādi P. Sarkans un citi katoļu ērģelnieki uzturēja un tālāk attīstīja nozīmīgāko apkaimes iedzīvotāju garīgās dzīves faktoru – godināt Dievu ar bagātajām baznīcas mūzikas tradīcijām, kas Latgales etnoreliģiskajā

daudzveidībā sekmēja reģionālās identitātes kopības garu. Kā pētījumā par latgāļu garīgo mūziku atzīst J. Rozītis, “dziedājumos reliģisko procesiju laikā, pie krucifiksiem klusos maija vakaros”, kā arī katoļu baznīcas ceremoniālam raksturīgā ērģelmūzika un kora dziedājumi līdz Tautas konservatorijas darbības sākumam ir uzskatāmi par novada nozīmīgākajiem garīgās mūzikas dzīves faktoriem, kuros izpaužas “tautas reliģiskās jūtas un reliģiskā aktivitāte” [15, 25.]. To uzturēšanā apskatāmajā periodā nozīmīga loma bija arī *Latgales katoļu jaunatnes savienībai*, kuras galvenais uzdevums bija latgāļu tradicionālās katoliskās kultūras, tostarp mūzikas dzīves elementu, saglabāšana jaunajā paaudzē [7, 199].

Savukārt pie būtiskākajiem faktoriem, kas paplašināja 20. gs. pirmās trešdaļas mūzikas dzīves spektru Rēzeknes kultūrvidē, tuvinot pilsētniekus profesionāli izpildītas koncertmūzikas iepazīšanai, pirmām kārtām ir jāmin vairāku sabiedrisko organizāciju un pilsētas skolu dziedāšanas skolotāju veikums. 20. gs. divdesmitajos gados Rēzeknē un tās apkaimes pilsētās vairākas sabiedriskās organizācijas, pievērsoties izglītības, kultūras, reliģisko, saimniecisko u.c. problēmu risināšanai, aktualizēja arī mūzikas vērtības. P. Zeile, atsaucoties uz 1928. gada apkopotajiem statistikas datiem, norāda, ka dažādu kultūras organizāciju skaits Rēzeknē bijis 74, Ludzā – 70, bet Abrenē – 48 [20, 440]. Par nozīmīgākajiem sabiedriskajiem veidojumiem, kas radīja novitātes mūzikas dzīvē, jāatzīst 1921. gada nodibinātā Latgales kultūras veicināšanas biedrība “Jaunā straume”, Rēzeknes Latviešu biedrība un latgāļu kultūras veicināšanas biedrība “Tautas pils” (no 1926. gada). Šo sabiedrisko organizāciju realizētie tautas vienotības centieni mobilizēja pilsētas mūzikas skolotāju iesaistīšanos laicīgo mūzikas kultūras tradīciju, īpaši kora dziedāšanas, popularizēšanu jaunajā paaudzē. Vairāki skolotāji, kuri 20. gs. 20.–30. gados uz Rēzekni bija pārcēlušies no citiem Latvijas novadiem (sākotnēji darbojās Rēzeknes latviešu biedrībā), izveidoja Latgales Mūzikas biedrību, kura Rēzeknes kultūrvidē pievērsās jauniešu radošo spēju attīstīšanai, kas konkrētos vēsturiskajos apstākļos kļuva par nozīmīgāko “faktoru reģiona kultūras tradīciju reformēšanas iecerēs” [21, 301].

Rēzeknes skolu un pedagogu aktivitātes pilsētas mūzikas dzīvē

Laika posmā no 1920. līdz 1940. gada pilsētā darbojās 18 dažāda tipa skolas – vairākas I un II pakāpes pamatskolas un vidusskolas, ebreju, poļu un krievu ģimnāzijas, viena arodskola, divgadīga lauksaimniecības skola un vēl dažas profesionālas ievirzes skolas, kuras tika izveidotas 20. gs. 30. gadu sākumā. Tomēr mūzikas dzīves aktivizēšanā būtiskāko ieguldījumu deva skolotāju izglītības mācību iestādes. Ar topošajiem skolotājiem daudz strādāja mūziķis Nikolajs Vidulejs (1890–1949), kurš

Varšavas konservatorijā bija apguvis klavieru, ērģeļu, stīgu, pūšamo instrumentu spēli un kompozīcijas pamatus, bija viens no aktīvākajiem mūzikas dzīves veidotājiem pilsētā. N. Vidulejam bija nozīmīga loma ne tikai novada nodrošināšanā ar dziedāšanas skolotājiem, bet arī mūzikas, tostarp koncertdzīves tradīciju izveidē Rēzeknē. Kopš 1925. gada 1. augusta Rēzeknes Valsts skolotāju institūts (turpmāk – RVSI) piecgadīgajā apmācības kursā visiem audzēkņiem bija paredzētas stundas arī kāda mūzikas instrumenta spēlē, dziedāšanā un mūzikas teorijas pamatos, viņiem obligāti bija jādzied kori un regulāri jāuzstājas koncertos. Tādējādi Rēzeknes kultūrvidē ienāca RVSI audzēkņu mūzikas vakari un citi ārpus-skolas pasākumi, kuros mācību procesā iegūtās zināšanas un muzicēšanas prasmes audzēkņi rādīja pilsētas publikai. Par nozīmīgāko no RVSI izveidotajām mūzikas popularizēšanas tradīcijām var uzskatīt ikgadējos “abitu-rientu vakarus – koncertus Tautas pils zālē mācību gadu nobeigumā” [18, 92]. No 1927. gada Rēzeknes mūzikas dzīvē iesaistījās arī Rēzeknes Valsts komercskola (1927–1940), kurā aktīvi darbojās koris un dažādi radošā darba pulciņi; skolas žurnāls “Myusu Centiņi” [20, 436] atspoguļoja ne tikai komercskolas iekšējās dzīves aktualitātes, bet pievērsās arī pilsētas kultūras, tostarp mūzikas dzīves, norišu apskatiem. No pilsētas mācību iestāžu vidus mūzikas dzīves pilnveidošanā būtiski nopelni bija arī Latgales Tautas universitātei (turpmāk – LTU) (1928–1940) un tās izveidošanas iniciatoram – Tautas universitātes padomes priekšsēdētājam – monsinjoram Nikodemam Rancānam. Viņš un A. Silovs (komercskolas direktors), kurš veica LTU valdes priekšsēdētāja pienākumus, sarakstē ar IM pamatoja Tautas konservatorijas atvēršanas nepieciešamību Rēzeknē [1, 115].

Rēzekne – Latgales reģiona pirmo dziesmu svētku centrs

Pilsētas skolu mūzikas pedagogi un *Latgales Mūzikas biedrība* izloloja ieceri par visa Latgales reģiona dziesmu svētku organizēšanu. Saproto, ka lauku apvidos laicīgo koru dibināšana vēl tikai sākas, biedrības aktīvisti galvenokārt pievērsās Rēzeknes skolu jaunatnes koru kustības saliedēšanai, kā arī sadarbībā ar Daugavpils pilsētas koru vadītājiem un T. Reiteru pirmo Latgales dziesmu svētku organizēšanai. Vairākos laikraksta “Mūzikas Nedēļa” numuros rodama informācija par gatavošanos svētkiem: organizatoriskā sapulce notika 1924. gada 28. janvārī Daugavpilī, tajā akceptēts svētku repertuārs un norises vieta (Rēzekne), noteikts laiks un apstiprināts dziesmu svētku rīcības komitejas sastāvs [2, 105]. Tomēr, balstoties uz “Mūzikas Nedēļas” numuros rasto informāciju, var secināt, ka dziesmu svētku idejas realizēšana ievilkusies un tāpēc paredzētajā laikā noticis tikai

Rēzeknes skolu apvienoto koru koncerts, kurā izskanējušās 19 dziesmas (publika īpaši aplaudējusi E. Melngaiļa un P. Jurjāna komponētajām dziesmām. Presē uzsvērts, ka, iestudējot šos skaņdarbus, N. Vidulejs (viņš bija arī koncerta virsdiriģents) pratis sasniegt “ļoti iepriecinošus rezultātus” [3, 576].

Pēc šī koncerta Latgales Mūzikas biedrība 1924. gada 14. septembrī uzsāka priekšdarbus Latgales skolu jaunatnes dziesmu un sporta svētku rīkošanai, kuros “piedalītos visu pakāpju” skolu, biedrību, baznīcu koru un “minoritāšu skolu un baznīcu kori, ja tie uzstājas kopējā kori ar latviskām dziesmām” [4, 810]. Nākamajā Latgales dažādo apriņķu pārstāvju apspriedē (06.10.1924) tika noteikts prognozējamais dalībnieku skaits un izveidota komisija (N. Vidulejs, V. Pauliņš, S. Duks, ērģelnieks J. Krivāns un skolu inspektors O. Svenne) svētku repertuāra noteikšanai [5, 902], kura 1925. gada sākumā paziņoja apgūstamo dziesmu sarakstu, lai kori “skandinātu latvju dziesmu visas Latgales apmērā” [6, 62].

Pirmie *Latgales jaunatnes dziesmu un sporta svētki* Rēzeknē (17.–18.05.1925.) virsdiriģentu A. Bobkoviča, N. Viduleja un V. Pauliņa vadībā aizsāka Latgales Dziesmu svētku tradīciju, deva pieredzi otro (02.06.1929. Daugavpilī), trešo (29.–30.05.1935. Rēzeknē), ceturto (15.06.1936. Daugavpilī), piekto (15.–16.06.1940. Daugavpilī), kā arī vairāku Katoļu jaunatnes dziesmu svētku (diriģenti bija A. Rupainis, F. Pličs un P. Sarkans) organizēšanai.

Dziesmu svētku repertuārs apliecina reģiona mūzikas skolotāju – diriģentu – un koru dziedātāju izaugsmi: plašsaziņas līdzekļos, tostarp emigrācijas latgaliešu preses izdevumos, publicētajās svētku organizatoru un dalībnieku atmiņās rodami viedokļi atklāj kora dziedāšanas problēmas un dziesmu svētku norišu objektīvās un subjektīvās nianšes, kas ļauj secināt, ka kora dziedāšanas tradīcijas Latgalē plauka sarežģītākos un nelabvēlīgākos apstākļos nekā citos Latvijas novados. Sākotnēji Rēzeknes dziesmu svētku norisēs to organizatori vairāk uzmanības veltījuši “kvantitātei, bet ne dziedāšanas kvalitātei” [16, 18]; dziesmu svētkos Rēzeknē dažādu iemeslu dēļ maz iesaistījušies lauku skolu un draudžu kori [7, 198]; Daugavpilī notikušajos svētkos pārsvarā piedalījušies pieaugušo dziedātāju kori, tostarp cittautiešu kultūras biedrību kori; nozīmīgu ieguldījumu kora dziesmas kopšanā Latgalē veica *Katoļu jaunatnes savienība*, kas organizēja kopkoru koncertus un dziesmu dienas mazajās Latgales pilsētās un lauku ciematos [7, 200]. Tādējādi laikā no 1924. līdz 1932. gadam notikušie dziedāšanas svētki radīja paliekošas vērtības Latgalē, apliecināja jaunas mūzikas dzīves tradīcijas ienākšanu tās kultūrvidē un aktualizēja Tautas konservatorijas nepieciešamību Rēzeknē.

Avoti

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6648. f. (Izglītības ministrijas Arodskolu direkcija), 1. apr., 444. l. (Sarakste ar Latgales Tautas universitāti par mācību spēku apstiprināšanu u.c. (1928–1933), 115. lp.
2. b/a “Muzikālā dzīve Latvijā.” *Mūzikas Nedēļa*, 1924, Nr. 6: 104–105.
3. b/a “Muzikālā dzīve Latvijā.” *Mūzikas Nedēļa*, 1924, Nr. 25/26: 576–577.
4. b/a “Muzikālā dzīve Latvijā.” *Mūzikas Nedēļa*, 1924, Nr. 39: 810–811.
5. b/a “Muzikālā dzīve Latvijā.” *Mūzikas Nedēļa*, 1924, Nr. 43: 902.
6. b/a “Muzikālā dzīve Latvijā.” *Mūzikas Nedēļa*, 1925, Nr. 3: 62–63.
7. Rupaiņš, O. “Latgaļu dzīsmē”. *Olūts. Rokstu krājums. III*. Daugavpils: Vl. Lōča–Vaidelāna izdevniecība, 1943. 193.–212. lpp.

Literatūra

8. Ambrazevičs, R. “Tradicionālās dziedāšanas pārraidīšana folkloras grupās: izmaiņu likumi”. Grām.: *Etnogrāfiskā dziedāšana. Rakstu krājums*. Rīga: E. Melngaiļa mākslas centrs, 1996.
9. Beitāne, A. “Latviešu tradicionālā instrumentālā mūzika: pagātnes pieredze un mūsdienu prakse”. Grām.: *Latviešu tautas instrumentālā mūzika: process, mijiedarbe, problēmas. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2006.
10. Brambats, K. “Latviešu tautas mūzikas skaņurīki”. *Latvju mūzika* (periodisks rakstu krājums ASV, apgādātāji Latviešu koru apvienības ASV un Latviešu dziesmu svētku biedrība Kanādā), Nr. 18., 1988.
11. Daugulis, Ē., Zavadskā, G. “Latviešu tautas instrumentālā muzicēšana 20. gs.: stili, veidi, mijiedarbe”. Grām.: *Latviešu tautas instrumentālā mūzika: process, mijiedarbe, problēmas. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2006.
12. Feils, A. “Latgales koru attīstība”. *Latgales dziesmu svētki 1940. gada 15. un 16. jūnijā Daugavpilī*. Daugavpils Latviešu biedrības izdevums, 1940.
13. Priedīte, I. “Tautas muzikanti Vidzemē”. *Latvju mūzika* (periodisks rakstu krājums ASV, apgādātāji Latviešu koru apvienības ASV un Latviešu dziesmu svētku biedrība Kanādā), Nr. 9, 1999.
14. Pumpurs, I. “Latviešu tradicionālā sadzīves muzicēšana: Vēsturiskā attīstība un tās iespējamie virzieni nākotnē”. Grām.: *Latviešu tautas instrumentālā mūzika: process, mijiedarbe, problēmas. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2006.

15. Rozītis, J. “Baznīcas dziesma Latgalē”. *Latgales dziesmu svētki 1940. gada 15. un 16. jūnijā Daugavpilī*. Daugavpils Latviešu biedrības izdevums, 1940.
16. Rupaine, I. “Latgales dziesmu svētku tradīcija. Ieskats svētku vēsturē līdz 1940. gadam”. Grām.: *Latgales mūzikas kultūra vakar un šodien. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2005.
17. Sarkane, I. *Rēzeknes Jēzus Sirds baznīcas ērģelnieka P. Sarkana atmiņas* (1995). Autore personīgais arhīvs.
18. Skutāne-Zujeva, H. “Institūta nozīme Latgales muzikālās atmodas un kultūras attīstībā”. Grām.: *Rēzeknes Valsts skolotāju institūts (1925–1944)*. Rēzekne: LKCI, 1998.
19. Timofejeva, J. “Ieskats latviešu un latgaliņu tautasdziesmu sakrālajā tematikā”. Grām.: *Latgales mūzikas kultūra vakar un šodien. Rakstu krājums*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2005.
20. Zeile, P. *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne: LKCI, 2006.
21. Козырев Ф.Н. *Религиозный плюрализм и интолерантность в современном обществе*. Под ред. И.Л. Первой. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2000.

Summary

Rezekne Cultural Environment in the First Third of the 20th Century: Music Activities before the Establishment of the Folk Conservatoire

Sacred music (catholic singings during religious festivities, chants, organ music, and choir singing in divine public worships) dominated in Rezekne cultural environment in the early 20th century. In Latgalian social life, performing secular music was interconnected, first and foremost, with family celebrations (baptizing, wedding), as well as with seasonal work and entertainment when folk musicians performed waltzes, polkas, and other dances playing self-made musical instruments at local community parties and open-air parties.

In the 1920s, when demands of communities increased, several educational institutions began their work and teachers from other Latvia's regions were engaged in their work. Latvian intellectuals gradually broke stereotypes related to the role played by Latgale's Latvians and local aliens in social and cultural activities, facilitated Latgalians' approximation to Latvian cultural traditions by moving to geopolitically isolated Latgale region. Motivated by Latvian intellectuals, the inhabitants of Rezekne established several significant social organizations and societies, which

played an essential role introducing new music traditions into cultural environment of Rezekne city and its surroundings. For example, the activists of Latgale's Music Society's – teachers of music N. Vidulejs, S. Duks, J. Krampis, V. Paulins, A. Bobkovics and others – endorsed the ideas and activities of people consolidation, which were based on emotionally consolidating impact of music, the ideas that some time ago had been endorsed by St. Petersburg Music Society. In their cultural and educational work, those teachers tried to inculcate love for singing in younger generation. In collaboration with musicians from other regions, Rezekne social organizations, and school youth, the participants of Latgale's Music Society organized the first Latgale Song Festival in 1924. They ensured the first concert of Rezekne city Latvian schools' united choir (1924), organized regular concerts of Rezekne State Teachers Institute's students, arranged Song and Sports Festival of Latgale schools' youth (1925), as well as engaged in preparation and conducting of Catholic Youth Song Festival in Aglona (1931). Thus, the teachers of music updated the necessity for the Folk Conservatoire in Rezekne.

Anita Čerpinska

Krievijas impērijas Baltijas guberņu aizsardzības plānošana 1810.–1812. gadā

1812. gada kara vēstures historiogrāfijā visplašāk analizētās tēmas skar Napoleona karagājienu līdz Maskavai, Borodinas (Maskavas) kauju un atkāpšanos no Krievijas. Tie ir spilgtākie kara momenti, kuri tika plaši aplūkoti dalībnieku atmiņās un oficiālajā sarakstē, tādēļ guva pilnvērtīgāku atspoguļojumu arī vēstures literatūrā un “atstāja ēnā” ar šiem spilgtajiem momentiem tieši nesaistītos notikumus. Viens no tiem ir Baltijas guberņu nozīme 1812. gada kara plānošanas posmā.

1810. gadā Francijā un Krievijā valdošās aprindas apzinājās kara neizbēgamību un sāka tam gatavoties [2, 90]. Kara plānošana bija atkarīga no ārpolitisko un iekšpolitisko apstākļu mainības, t.i., no citu valstu nostājas konflikta gadījumā un no valsts iekšējo resursu pakārtošanas kara vajadzībām. 1810. gadā Eiropas valstu nostāja vēl bija ļoti nenoteikta. Francija atradās karastāvoklī ar Lielbritāniju, bet Krievija – ar Lielbritāniju un Turciju. Francijas un Krievijas konflikta gadījumā bija jautājums par to, kurā pusē nostāsies Prūsija, Austrija un Zviedrija. 1810. gadā to politiskā nostāja vēl nebija izkristalizējusies, un līdz pat 1812. gadam gan Krievija, gan Francija veda diplomātiskas sarunas ar visām valstīm [7, 172, 183].

1810. gadā vēl nebija zināms, kurš, kam un kā uzbruks, tādēļ arī kara plānošana skāra vairāk gatavību karam, nevis jau noteiktu plānu. Napoleona sākotnējie 1810. gada rīkojumi:

- karaspēka reorganizēšana un virzīšana uz Prūsiju un Varavas hercogisti;
- Gdaņskas un Varšavas cietokšņu nostiprināšana;
- rezervju koncentrēšana pilsētās gar Oderas upi (tikai 1811. g. tās pārvietos uz Vislu) [3, 39].

Krievijā par sākumpunktu gatavošanās karam uzskatāms laiks, kad kara ministrs M. Barklajs de Tolli iesniedza imperatoram Aleksandram I izskatīšanai savas piezīmes “Par Krievijas rietumu puses aizsardzību” un kad imperators šīs piezīmes 1810. gada martā apstiprināja. Tās funkcionēja kā stratēģiskā programma, pēc kuras tika reformēts valsts kara resors un karaspēks un pēc kuras līdz pat 1812. gada vasarai Krievijas rietumu guberņās tika veikti plaši teritoriālās aizsardzības nostiprināšanas darbi. Barklajs uzskatīja, ka Krievijai nepieciešams savlaicīgi sagatavoties karam

ar Franciju un, iespējams, ar visiem sauszemes Eiropas spēkiem. Savlaicīgas sagatavošanās nepieciešamību aktualizēja rietumu robežas stāvoklis. Tā Krievijā bija “vismazāk sagatavota drošai aizsardzībai” [5.1, 1]. Pēc M. Barklaja de Tolli domām, Kurzemes, Viļņas un Grodņas guberņu aizsardzība varēja sagādāt Krievijai vislielākās grūtības. Tā bija atklāta teritorija, kuru pretinieka pārspēka priekšā bez cietokšņiem nevarēja noturēt, jo nevienā vietā nebija iespējams droši izvietot karaspēka apgādei nepieciešamās rezerves. Barklajs ierosināja galveno aizsardzības līniju veidot pa Daugavu un Dņepru un tām pieguļošā apkārtnē sagatavot visu aizsardzībai nepieciešamo: karam gatavus cietokšņus, nocietinātas nometnes, provianta, artilērijas un citas rezerves. Jāatzīmē, ka šajā sākotnējā projektā Barklajs bija paredzējis Kurzemes, Viļņas un Grodņas guberņu aizsardzību līdz šīs zemes piedāvāto resursu izsīkumam un tālāku karaspēka atkāpšanos uz Daugavas – Dņepras līniju. Tas nestu dubultu labumu, jo pretinieks vienlaicīgi attālinātos no savām resursu bāzēm un būtu spiests ieiet zemē, kuru krievi būtu pametuši bez maizes, lopiem un pārvietošanās līdzekļiem.

Kara sagatavošanas laikā no 1810. gada beigām līdz 1812. gada vidum galvenais uzsvars tika likts tieši uz Daugavas un Dņepras līniju. Daugavas līnijā tika iepilninots:

- nostiprināt Rīgas cietoksni un izveidot tajā pārtikas rezerves bāzi aktīvajam karaspēkam, kurš atrastos Kurzemes un Viļņas guberņās;
- pie Jaunjelgavas vai Jēkabpils, vai arī starp šīm pilsētām izdevīgā vietā veidot nocietinātu nometni ap 30 000 cilvēku un rezervēm uz 3 mēnešiem; nometnes uzdevums būtu aizturēt pretinieku, vienlaicīgi nosūtot spēcīgu vienību uz Rīgu, kas spiestu pretinieku vai nu sašķelt savus spēkus, vai arī tapt apdraudētam no flanga vai aizmugures;
- pie Daugavpils vai Drujas piemērotā vietā jāizveido cietoksnis, kurš sargātu sakarus ar armijas centru un kalpotu kā papildspēki vienai no armijas daļām.

Dņepras aizsardzības līnijas veidošanai Barklajs paredzēja līdzīgu scenāriju. Šeit galējais kreisais flangs balstītos uz Kijevu, kurai arīdzan bija jābūt sagatavotai karam nocietinājumu, karaspēka un rezervju jomā.

Tas, ka visas Barklaja piezīmes ir tikai par aizsardzības veidošanu, nenozīmē, ka tobrīd Krievija gatavojās tikai aizstāvēties. Balstoties uz šo izveidoto aizsardzības līniju, Krievijas karaspēks varēja pāriet arī uzbrukumā [5.1, 1]. Pēc piezīmju apstiprināšanas Kara ministrija nodarbojās ar:

- situācijas apzināšanu un nometņu vietu meklējumiem;
- konkrētu nostiprināšanas plānu izstrādi;
- darbspēka un materiālu sagādi nostiprināšanas darbu veikšanai.

Šie darbi tika saskaņoti ar Kara ministrijas darbinieku pieņēmumiem par to, kādus virzienus var izvēlēties potenciālais iebrucējs no Varšavas hercogistes Krievijas rietumu pierobežā. Šie virzieni bija:

- uz Vidzemi – šajā gadījumā Krievijas karaspēkam būtu jābalstās uz Rīgu un Daugavpili;
- caur Viļņu un Minsku uz Mogiļevas un Smoļenskas guberņām – šajā gadījumā Krievijas karaspēkam būtu jāoperē starp Daugavpili un Bobruisku [5.2, 155–157].

Aizsargājamā teritorija bija ļoti plaša, kā rezultātā to aizsargājošās armijas atrastos tālu viena no otras un to kopīgā darbība un pat komunikācija būtu apgrūtināta [5.3, 343]. Ja Napoleons virzītu sava karaspēka centru caur Viļņu, Krievijas Kara ministrija nevarēja izslēgt iespēju, ka savā kreisajā flangā viņš nosūtītu spēcīgu korpusu uz Kurzemi, lai ieņemtu Liepājas un Ventspils ostas, apdraudētu Jelgavu, Rīgu un tālāk Pēterburgu [5.3, 58].

Kopumā tika atzīts, ka rietumu robeža ir vāja un aizsardzībai rada maz priekšrocību. Tas ļāva secināt, ka ofensīva varētu būt labākais robežas aizsardzības veids [5.4, 273]. Starptautiskā situācija vēl nebija pilnībā skaidra, tādēļ varēja realizēt uzbrukumu Varšavas hercogistei, par sabiedroto pieaicinot Prūsiju [5.5, 276–278]. 1812. gada sākumā Prūsija parakstīja savienības līgumu ar Franciju un Krievija atteicās no idejas par ofensīvu. Vienlaicīgi Prūsijas nostāšanās Francijas pusē mainīja arī Baltijas guberņu aizsardzības situāciju, jo pretinieka teritorijas tieši piegūla Viļņas guberņai, secīgi arī Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas varēja ļoti ātri kļūt par karadarbības skartu rajonu. Šis apstāklis intensificēja aizsardzības nostiprināšanas darbus.

Prūsijas kā sabiedrotās zaudējums nelabvēlīgi atsaucās uz kara perspektīvām, tomēr bija cits, diezgan negaidīts starptautiskais apstāklis, kas uzlaboja Krievijas stāvokli. Tā bija Zviedrijas gatavība noslēgt savienību ar Krieviju. Pēc 1808.–1809. gada kara ar Krieviju un Somijas iekļaušanu Krievijas sastāvā neviens nešaubījās, ka Zviedrija to vien gaidīja, kā mirkli revanšēties. Tāpēc Somijas teritorijā uzturējās diezgan ievērojami Krievijas militārie spēki. 1812. gada sākumā Zviedrija negaidīti izrādīja interesi par savienību ar Krieviju un Lielbritāniju pret Franciju [1, 250]. Šī savienība varēja būt izdevīga Krievijai no vairākiem aspektiem:

- 1) Somijā atbrīvotos vesels karaspēka korpus, kuru varētu izmantot pēc vajadzībām;
- 2) draudi no Baltijas jūras puses būtu pilnībā neitralizēti un savienība pati varētu apdraudēt Baltijas jūras piekrastes dienvidus.

Bija zināms, ka Napoleons gatavo vairākas lielgaballaivu eskadras, lai Baltijas jūras piekrastē atbalstītu un segtu savu kreiso flangu. Šie spēki varēja apdraudēt Rīgu un Pēterburgu, tādēļ Baltijas jūras ostās Krievija sāka formēt arī savas lielgaballaivu eskadras [4, 120]. Zviedrijas, Lielbritānijas un Krievijas savienība varēja ne tikai aizsargāt Krievijas jūras robežu, bet arī apdraudēt Francijas sabiedrotos, jo Baltijas jūrā katru gadu uzturējās britu karakuģu eskadras, kuras pavadīja britu tirdzniecības kuģus un uzbruka pretiniekiem.

Draudī nenosegtajam kreisajam flangam bija viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ Napoleons 1812. gada sākumā atmeta ieceri virzīt savus galvenos spēkus pa Baltijas jūras krastu. Tas, ka šāda iespēja pastāvēja, liecina Napoleona oficiālā sarakste, kurā viņš min, ka gatavojas uzsākt karu ar Daugavpils un pēc tam Rīgas ieņemšanu [6, 238]. Par abiem cietokšņiem tika vākta informācija, veikti aprēķini par nepieciešamo artilēriju, karaspēku un transportu. Rīgas aplenkumam bija izstrādāts arī projekts. Tuvojoties karam, Napoleons tomēr nolēma neriskēt ar nenosegtu flangu un liela daudzuma artilērijas vešanu pa jūru, kur to apdraudēja briti. Viņš nolēma virzīties ar galvenajiem spēkiem nevis gar Baltijas jūras krastu, bet dziļāk sauszemē, piekrastes novērošanai atstājot noteiktu skaitu vienību.

Līdz kara sākumam Baltijas guberņās bija nostiprināta Rīga un Daugavpils. Abās vietās liela uzmanība tika veltīta nocietinājumu izveidošanai Daugavas kreisajā krastā, lai varētu maksimāli ilgi kavēt pretinieka pārceļšanos pār upi. Rīgas cietoksnis bija sagatavots aplenkuma izturēšanai vairāku mēnešu garumā. Būtiskākais jautājums, kas šo aizsardzību varēja iedragāt, bija karaspēka trūkums. Kopš 1810. gada Krievijā tika veikta militārā reforma, arī garnizona. Visas karot spējīgās vienības no garnizoniem tika iekļautas aktīvajā armijā, jo tajā trūka spēku (salīdzinot ar Napoleonam pieejamiem resursiem). Cietokšņos atstāja mazāk pieredzējušas vienības, jo tās labāk bija piemērotas cietokšņu aizsardzībai nekā atklātam kaujas laukam. Daugavpils cietoksnis nebija pabeigts, tā izbūvi bija kavējuši finansiālie apsvērumi, kā arī materiālu un strādnieku piegādes problēmas. Nocietinātā nometne pie Jēkabpils nebija izveidota, bet tāda bija pie Drisas. Kurzemes guberņu jau pirms kara bija nolemts atstāt pretiniekam un no tās atkāpties, tādēļ 1812. gada pirmajā pusē no tās izveda pārvaldes iestādes, arhīvus un pārtikas rezerves.

Pēc 1812. gada kara sākšanās, kā bija paredzējis M. Barklajs de Tolli, Viļņas un Kurzemes guberņa dažu nedēļu laikā nonāca pretinieku rokās. Krievijas karaspēks atkāpās praktiski bez pretošanās. Jūlija sākumā notika pirmās nozīmīgās sadursmes pie Rīgas un Daugavpils. Ātrā pretinieka

tuvošanās Pēterburgai lika uztraukties par galvaspilsētas drošību. Tad tika atskārsts, ka, ja Rīga un Daugavpils tiek zaudētas, tad līdz pat Pēterburgai nav neviena, kas aizkavētu pretinieku. Steigā Pēterburgā tika formētas vienības un apzināts Igaunijas cietokšņu stāvoklis. Pretinieka spēki pāri Daugavai netika pārļauti lielā skaitā, un visa kara laikā aizsardzība pa Daugavu tika noturēta, kas ļauj secināt, ka plānošanas un nostiprināšanas darbi deva savu rezultātu.

Avoti un literatūra

1. Barton H.A. *Scandinavia in the Revolutionary Era, 1760–1815*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986. 447 p.
2. Безотосный В.М. *Разведка и планы сторон в 1812 году*. Москва: РОССПЕН, 2005. 288 с.
3. Богданович М. И. *История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам*. Т. 1. Санкт-Петербург: С. Струговщиков, 1859.
4. Ляпишев Г.В. “Действия Балтийского корабельного флота в 1812–1814 гг. и их освещение в исторической литературе.” *В кн.: Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы*. Можайск: Терра, 2000. С. 119–129.
5. *Отечественная война 1812 года. Материалы Военно-Ученого архива. Отдел I. Переписка русских правительственных учреждений*.
  - 5.1. Т. I. Ч. 2. Санкт-Петербург: Бережливость, 1900. 349 с.
  - 5.2. Т. II. Санкт-Петербург: Бережливость, 1901. 357 с.
  - 5.3. Т. III. Санкт-Петербург: Бережливость, 1902. 379 с.
  - 5.4. Т. V. Санкт-Петербург: Бережливость, 1904. 341 с.
  - 5.5. Т. VI. Санкт-Петербург: Бережливость, 1905. 351 с.
6. “Переписка Наполеона I с начальником артиллерии Великой Армии, в 1809, 1810, 1811 и 1812 годах.” *Артиллерийский журнал*. 1859. № 2: 225–253.
7. Сироткин В. Г. *Дуэль двух дипломатий. Россия и Франция в 1801–1812 гг.* Москва: Наука, 1966. 207 с.

Summary

Planning Defence of the Baltic Provinces of the Russian Empire in 1810–1812

Russia started preparing for the war with Napoleon in 1810 when the Ministry of War worked out possible variants for defending the Western border. The basic idea of the plans was to create a defence line along the Daugava River and the Dnieper River as there were no natural barriers on the border itself.

Before the fortification works started, condition of defence constructions on the Daugava was verified and topographical measurement was performed. After the analyses of the measurement the functionaries of the Ministry of War decided to fortify Riga, set up a fortress in Daugavpils, and create a fortified position on the left bank of the Daugava River between both cities.

The role of the Baltic Provinces in the upcoming war increased after the signing of the alliance agreement between France and Prussia. This brought the enemy closer to the Daugava River, made Russia give up the offence plans and dictated the need to leave part of the territory of the Western provinces to the enemy. Hence, the provisions and means of transport were evacuated from the provinces of Vilnius and Courland, and the public officials were ordered to leave.

Until the beginning of the War of 1812, a fortification complex was set up on the left bank of the Daugava River in Riga. Daugavpils Fortress was not finished; its strongest parts were also located on the left bank of the Daugava River. The fortified position between Daugavpils and Riga was not created.

The course of the War of 1812 showed that the Daugava Line was sufficiently prepared for the war; however, the failures on the left flank of the enemy were caused by a number of conditions. The Daugava Line attracted three corps of the enemy army and prevented them from threatening St. Petersburg or joining Napoleon's main forces.

Евгений Гребень

На границе с Латгалией: стратегия выживания населения Браславщины в период немецкой оккупации (1941–1944 гг.)

Браславский район Беларуси в период нацистской оккупации входил в состав Глубокского округа генерального округа Беларусь рейхскомиссариата Остланд. В силу своего приграничного положения он имел определенную специфику относительно других регионов оккупированной Беларуси.

На территории оккупированной Беларуси перемещение граждан было существенно ограничено. Поездки в Восточную Беларусь, на территорию зоны оперативного тыла группы армий «Центр» разрешались только чиновникам местной вспомогательной администрации по служебным делам, но были запрещены для гражданских лиц. Также запрещался выезд в округ Белосток и в целом на территорию рейха. Передвижение населения могло ограничиваться и внутри Остланда. В январе 1942 г. был введен запрет на выезд на территорию Латвии для жителей Браславского района по причине начавшейся там эпидемии тифа [1, л. 15]. Введенная карантинная мера запоздала, и эпидемия охватила Браславский район, поэтому, чтобы уменьшить ее масштабы, распоряжением Браславской районной управы с 13.01.1942 г. в районе были временно прекращены службы в церквях, костелах и молитвенных домах [1, л. 16]. Тем не менее, учитывая приграничное положение района и миграцию населения в белорусско-латвийско-литовском пограничье в предыдущие десятилетия, некоторые граждане могли получать разрешение гебитскомиссара на постоянный или временный выезд в другие генеральные округа Остланда или выезд на территорию генерального округа Беларусь.

В гебитскомиссариат поступали прошения на переселение граждан в Латвию и из Латвии на территорию Браславского района. В мае 1944 г. рассматривалось прошение двух сестер переселиться из Латвии, куда они приехали на жительство в 1938 г., к брату в Браславский район, чтобы помочь обрабатывать надел земли [2, л. 11]. В октябре 1942 г. в гебитскомиссариат поступило прошение жителя Зарасайского района Литвы Станислава В., который не мог прокормить семью на земле, имеющейся у него в Литве. Подчеркивалось, что в Литве он пользовался доброй репутацией, не сотрудничал с советской

властью, известен с хорошей стороны в Беларуси, и что его желание переезда продиктовано поиском работы [3, л. 15].

Граждане могли обращаться с просьбами предоставить им многогоразовый пропуск на пересечение границы округов. Заведующий белорусской школой гражданин И. просил гебитскомиссара предоставить ему пропуск для поездок в Латвию, так как в Силенской волости Илукстского уезда проживает его отец, наставник старообрядческой общины, с которым ему необходимо видеться и советоваться, как вести хозяйство и управлять пасекой. С аналогичной просьбой обратилась и мать данного гражданина [4, л. 33, 34]. Некоторые из просителей могли владеть собственностью за пределами Беларуси (например, дом в Вильнюсе, хутор в Латвии), и просили постоянный пропуск для того, чтобы присматривать за своим имуществом [4, л. 29].

Необходимо отметить, что граница между генеральными округами Остланда была зачастую очень условной, население, представители силовых структур могли пересекать ее без официального разрешения. Например, на основании донесения бургомистра Дрисвятской волости, Браславская районная управа поручила начальнику Браславской полиции разобраться с фактами визитов в район литовских полицейских, которые молили зерно на мельнице в Дрисвятах. По мнению белорусских чиновников, зерно для помола привозило литовское население, а литовская полиция только прикрывала эти действия [3, л. 43].

В донесении районной управы гебитскомиссару от 3.10.1941 г. отмечался рост спекуляции в районе (спекуляция охарактеризована как «ужасная») из-за наплыва сюда торговцев из приграничных районов Восточной Беларуси и Латвии (Даугавпилс, Краслава), которые массово скупают продукты питания. Приток торговцев из Латвии объяснялся белорусскими чиновниками тем, что латвийское население вот уже два года не платило налогов (эта мысль в документе не поясняется), имеет много наличных денег, и вообще Латвия намного богаче, поэтому латыши скупают продукты, не учитывая реальных цен. Отмечалось, что латыши не доверяли советской валюте и пытались избавиться от нее, закупаая товары на Браславщине [5, л. 3]. Например, представитель Краславского потребительского общества Ро-муальд Р. в сентябре 1941 г. получил право вывезти из Браслава в Краславу 1000 кг соли и 150 кг ягод [5, л. 11]. В результате местная администрация отмечала, что район начал испытывать дефицит продуктов питания и просила гебитскомиссара принять меры для пресечения подобной тенденции [5, л. 3].

Отсутствовала свобода выбора места жительства внутри генерального округа Беларусь. На территории района разрешалось проживать гражданам, которые жили здесь до начала войны между СССР и Германией. Все остальные рассматривались как потенциально неблагонадежные и проживать на территории района могли только после специального разрешения гебитскомиссара [6, л. 6]. Тем не менее, в конце 1941 г. гебитскомиссариат констатировал наличие в округе лиц, прибывших сюда на жительство в последние месяцы, как правило, из Минска и Вильнюса, и потребовал от местной администрации прекратить выдачу им разрешений на жительство, сообщить количество таких лиц (кто, откуда прибыл, национальность) и незамедлительно прислать их лично в гебитскомиссариат [5, л. 15]. В гебитскомиссариат также поступали просьбы граждан, проживавших в Браславском районе до сентября 1939 г. и выехавших на Запад, опасаясь преследований большевиков, а сейчас желающих вернуться [4, л. 8].

Для переезда на другое место жительства подавалось прошение в волостную управу, которая рассматривала заявление и передавала его на рассмотрение в районную управу с указанием определить, имеются ли возражения на переезд конкретного лица. Например, Дрисвятская волостная управа в апреле 1942 г. сообщала, что не возражает против переезда сюда Ивана Б., заведующего молочной фермой. Отмечалось, что проситель и его семья пользуются хорошей репутацией, что он не состоял в политических организациях, имеет надел земли и до 1939 г. уже проживал в данной местности [2, л. 20]. Житель г. Браслава Сильвестр С. подал прошение разрешить проживание в городе его внучке для обучения в школе [7, л. 88].

Советской властью у ряда граждан были изъяты земля и имущество и переданы в пользование другим лицам. Теперь обиженные советской властью граждане апеллировали к местной администрации, требуя вернуть имущество. Немецкая администрация неохотно реагировала на подобные просьбы, рассматривая конфискованное советской властью имущество как принадлежащее в данный момент германскому государству. Немцы явно не хотели создавать прецедент возврата национализированной собственности, прогнозируя в таком случае массовые обращения жителей Западной Беларуси с подобными просьбами. В то же время местная белорусская администрация сочувственно относилась к таким прошениям и могла их удовлетворять, если имущество находилось в пользовании другого лица. Например, в ответ на заявление гражданина М. в Браславскую районную управу, административный отдел распорядился вернуть ему овцу, переданную

советской властью гражданину А., и двух ягнят. О том, насколько серьезно белорусская администрация рассматривала данную проблему, свидетельствует тот факт, что исполнение распоряжения было возложено на полицию, которой было даже разрешено провести изъятие вне сферы своей компетенции на территории другой волости [8, л. 22].

В августе 1941 г. на имя начальника Браславского района поступило прошение жительницы Миорской волости Елены П., которая была назначена куратором имения ее матери Саломеи Г., вывезенной советской властью в Казахстан весной 1940 г. Высказывалась просьба разрешить начать розыск у конкретных лиц имущества ее матери, которое было разобрано колхозниками. Конфискованные урожай и постройки стали достоянием колхоза, организованного в имении Черессы. Также выдвигалось требование обязать бывших колхозников вернуть просительнице сжатую рожь либо компенсировать ее стоимость деньгами [2, л. 9].

Позиция же немецкой администрации была иной. В распоряжении генерального комиссара Беларуси от 15.11.1943 г. отмечалось, что белорусские суды обязаны отклонять иски бывших владельцев или их родственников, требующих возврата имущества, национализированного советской властью. Административные мероприятия советской власти могли быть изменены только распоряжением немецкого руководства, которое придерживалось принципа статус-кво относительно ранее национализированной собственности [9, л. 11].

В начальный период оккупации гражданское население столкнулось с информационным вакуумом, часто источником информации служили противоречивые слухи. С организацией местной администрации формируется механизм пропаганды. Издаются листовки, распоряжения оккупационных властей и периодические издания. С целью более широкого охвата населения пропагандистскими материалами, местной администрацией предписывалось в каждом населенном пункте организовать информационные стенды, на которых расклеивались пропагандистские издания, также рекомендовалось вывешивать их в людных местах, например, в столовых, ресторанах. Распространяемые газеты рекомендовалось в первую очередь выдавать учителям, которые, как образованный элемент, должны были, по мнению оккупантов, распространять информацию среди остальных граждан [10, л. 2]. Помимо пропагандистских плакатов и листовок, расклеивались карты с указанием продвижения вермахта на Восток [11, л. 5]. Пропагандистские издания партизан и подпольщиков до 1942 г. в регионе были представлены слабо.

Из воспоминаний жителя Браславыщины Горбатенко известно о существовании немецкого карикатурного плаката, на котором были нарисованы пограничные территории Беларуси, Латвии и Литвы и карикатурные изображения трех человек. Латыш собирает на своей земле оружие и боеприпасы, хотя сам уже обвешан оружием, литовец с факелом нависает над территорией Беларуси (иллюстрация экспансионистских устремлений литовских националистов) и белорус, который в зарослях склонился над самогонным аппаратом, ничем больше не интересуюсь. По мнению очевидца, плакат отражал восприятие немцами национального характера трех соседних народов [12, 306].

В конце 1941 г. в Браславе было восстановлено радиовещание. Все радиоприемники подлежали обязательной сдаче (эта мера практиковалась оккупационными властями по всей Беларуси для предотвращения получения информации с неоккупированной территории СССР), взамен все желающие могли установить стационарные радиоточки. На 22.02.1942 г. насчитывался 271 абонент Браславского радиоузла [13, л. 5–9]. Заявки на установку радиоточек подавали учреждения и организации: финотдел, пожарная охрана, больница, электростанция, а также граждане (парикмахер, настоятель костела) [14, л. 3; 15. л. 6, 7, 7 об.].

Могли возникать ситуации, когда радиоприемник являлся единственным источником информации для жителей отдаленных деревень. Некоторые жители обращались к Глубокскому гебитскомиссару с просьбой разрешить им оставить радиоприемник, опломбировав его на немецкую или варшавскую радиостанцию. Как отмечал врач Богдан Н., живший в отдаленной деревне Опсовской волости, куда не доходили газеты, радиоприемник «являлся единственным нашим культурным собеседником» [2, л. 11]. Скорее всего, такие просьбы оставались без ответа.

Сельское население оккупированной Беларуси находилось на самообеспечении, горожане (работающие или по уважительной причине не работающие) получали продовольствие по карточкам.

Оккупационные власти стремились минимизировать количество горожан, которых приходилось обеспечивать продуктами. В декабре 1941 г. в Браславское районное управление обратился бухгалтер Иосиф Г., который просил выдать его семье продовольственные карточки. Проситель отмечал, что у его жены имеется 2,46 га земли, однако пахотной – только 0,86 га, остальное – луга либо непригодная для обработки земля, имеется корова, но нет лошади, в результате чего семья

не обеспечила себя хлебом. В прошении было отказано, очевидно, местная администрация считала, что гражданин имеет возможность самостоятельно обеспечивать себя продовольствием [2, л. 12]. В другом случае в марте 1942 г. в районную управу обратился работающий там же переводчик Ярослав Л., который просил районного врача предоставить ему субсидии на покупку дополнительного продовольствия для содержания своей душевнобольной дочери, так как ее состояние требовало усиленного питания, одежда превратилась в лохмотья, а его заработок не позволяет покупать все необходимое из-за дороговизны продуктов. В прошении было отказано [2, л. 17].

Медицинское обслуживание в годы оккупации было мало доступным, хотя больницы, амбулатории и аптеки функционировали. Дефицит лекарств был колоссальный, и это приводило к злоупотреблениям аптекарей своими служебными обязанностями (спекуляция медикаментами), на что указывал отдел охраны здоровья районной управы [16, л. 61]. Окружной врач в Глубоком специальной директивой запрещал районным врачам направлять заболевших за медикаментозной помощью к немецким врачам [16, л. 34].

Эпидемия сыпного тифа на территории генерального округа Беларусь носила перманентный характер, и Браславский район не был исключением. Помимо упоминавшейся выше эпидемии в 1942 г., болезнь вспыхивала и позднее. За период с 25.10 по 25.11.1943 г. в районе были зафиксированы пять случаев заболевания тифом, больные были госпитализированы, в домах проведена дезинфекция. Никакие карантинные меры не могли воспрепятствовать перемещению населения между волостями, районами и генеральными округами, что способствовало распространению заболеваний, также как и недостаточное питание, отсутствие предметов гигиены и сопутствующее этому размножение вшей, ставших переносчиками инфекции.

Для борьбы с эпидемией создавалось специальное подразделение, проводилась дезинфекция, помывка населения в бане, контрольные осмотры граждан на предмет обнаружения вшей, велась агитационная работа (лекции для граждан о методах борьбы с сыпным тифом) [17, л. 32]. Тифозные больные подлежали немедленной госпитализации, счет за лечение позднее высылался волостной управе по месту жительства пациента. Например, за лечение жительницы Браславской волости Елены Р. от сыпного тифа в Браславской районной больнице с 22.12.1941 по 3.01.1942 г. полагалось заплатить 8 марок [16, л. 4].

Носители наиболее заразных заболеваний (таких, как тиф, бешенство, туберкулез, венерические заболевания, скарлатина и ряд

других) подлежали обязательной госпитализации, в случае отказа — в принудительном порядке. Врачам амбулаторий запрещалось лечить больных венерическими заболеваниями, такие больные подлежали стационарному лечению. В случае обнаружения местным врачом указанных заболеваний или появления подозрения, предписывалось в 24-часовой срок сообщить об этом районному врачу, провести обязательный осмотр заболевшего, привлекая при необходимости полицию, а также организовать дезинфекцию помещения [16, л. 63].

В результате нехватки специалистов, медикаментов и т.д. смертность населения в годы оккупации была высокой, но не всегда причиной смерти являлись заболевания. В качестве иллюстрации приведем отчеты Браславской волостной управы о количестве умерших, направляемые санитарному отделу районной управы. За июль 1943 г. умерло десять человек, из которых пять было убито партизанами, два убито (не уточняется кем), один умер от старости, один — от туберкулеза и один — от кишечной инфекции. За ноябрь 1943 г. умерло пять человек: один убит, один замучен, один утопился, один — от тифа и один — от крупы. За декабрь того же года зафиксировано восемь смертей, все от заболеваний: заражение крови, круп, два — от тифа, желудочное заболевание, дифтерия, туберкулез и коклюш. Возраст заболевших колебался от 11 месяцев до 69 лет [16, л. 42, 45, 47].

От врачей требовалось незамедлительно сообщать на ближайший немецкий жандармский пост или пост местной полиции о лицах, поступивших в клинику с огнестрельными или колотыми ранениями, с указанием анкетных данных и места жительства пострадавшего, поскольку таковые рассматривались немцами как потенциальные партизаны [17, л. 3].

На основании распоряжения гебитскомиссара от 2.03.1942 г. городское население района было обязано следить за чистотой улиц и тротуаров около своих домов, которые должны были ежедневно очищаться домовладельцами. В сухую пору года подметать можно было только предварительно увлажнив территорию, чтобы не загрязнять воздух пылью. Собранный мусор должен был складироваться на специальных площадках, снабженных соответствующими надписями. Запрещалось складывать навоз и мусор между домами и за заборами. Невымощенные дорожки должны были быть регулярно подметены [18, л. 28].

Гебитскомиссариат предписывал вести борьбу с крысами, представлявшими угрозу как переносчики инфекционных заболеваний. Учитывая дефицит отравляющих веществ, рекомендовалось уничто-

жать крыс другими способами. В частности, проводить профилактические мероприятия, уничтожать мусор, чистить подвалы, замазывать щели в полу, стенах, дверях, окнах смесью гипса и битого стекла, забивать дыры жестью. Описывались устройство импровизированных ловушек, массовая ловля крыс с помощью фонаря в замкнутом помещении, загон их в расставленные по углам мешки, банки и т.д. [16, л. 16].

Осенью 1941 г. открываются частные магазины и предприятия общественного питания. Так, в сентябре 1941 г. было получено разрешение на открытие хлебопекарни в Друе, мясной лавки в Видзах, столовой в Браслане, чайной-столовой без права продажи спиртных напитков в Новом Погосте, столовой без права продажи спиртных напитков в Браслане. В декабре 1941 г. открылся мясной магазин в Видзах [19, л. 24, 46, 49, 52, 55, 62].

Немецкая оккупационная и местная администрации пытались осуществлять регулирование цен на товары и услуги, признавая тем самым как следствие мизерный размер заработной платы и продуктовых пайков для местных жителей.

Пограничное положение региона обусловило ряд характерных черт повседневной жизни граждан: интенсивные контакты с жителями соседних генеральных округов Остланда. Репрессивная политика советской власти 1939–1941 гг. создала повод для конфликтов между гражданами. В целом же, как и по всей оккупированной Беларуси, доминантой поведения граждан стала борьба за выживание, лавирование между оккупационной, коллаборационной администрацией и силами сопротивления.

Источники

1. Государственный архив Витебской области, ф. 2848, оп. 1, д. 1. Браславская районная управа.
2. Там же, д. 148.
3. Там же, д. 10.
4. Там же, д. 59.
5. Там же, д. 12.
6. Там же, д. 17.
7. Там же, д. 50.
8. Там же, д. 171.
9. Там же, д. 14.
10. Там же, д. 16.
11. Там же, д. 57.

12. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна. Мінск: Паліграффармленне, 1998.
13. Там же, ф. 2848, оп. 2, д. 18.
14. Там же, д.20.
15. Там же, д.19.
16. Там же, д.245.
17. Там же, д.130.
18. Там же, д.15.
19. Там же, д.233.

Kopsavilkums

Uz robežas ar Latgali: izdzīvošanas stratēģijas Braslavas apkaimē vācu okupācijas periodā (1941–1944)

Rakstā aplūkoti dažādi sadzīves aspekti Braslavas rajonā (Baltkrievija) nacistu okupācijas periodā. Uz minētā reģiona piemēra izsekoti reihskomisariāta *Ostlande* ģenerālapgabalu *Baltkrievija*, *Latvija* un *Lietuva* iedzīvotāju kontakti, pierobežas ietekme uz cilvēku ikdienas dzīvi, uzsērta ikdienas dzīves specifika Baltkrievijas rietumu daļā. Reģiona atrašanās robežas tuvumā noteica vietējo iedzīvotāju intensīvus kontaktus ar kaimiņu ģenerālapgabalu iedzīvotājiem. Nereti izvērās konflikti, kuru iegāstus radīja padomju varas 1939.–1941. gada represīvā politika. Pamatā tomēr, tāpat kā visā okupētajā Baltkrievijas teritorijā, iedzīvotāju uzvedības dominante bija cīņa par izdzīvošanu, lavierēšana starp okupācijas un kolarācijas administrāciju un pretošanās spēkiem.

Sandra Grigaravičiūtė

Lithuanian Consulate in Riga in 1925–1940

Introduction

Two reasons determined the choice of the present research object, namely 1) circumstances of establishment and functioning of the Lithuanian Consulate in Riga in 1925–1940 and 2) its consular activities in cultural and educational spheres. The first reason was that in summer of 2008 the author of the presentation organized an exhibition dedicated to commemorate the 90th anniversary of the Ministry of Foreign Affairs and collected a lot of iconographic material as well as reviewed the functioning of Lithuania's diplomatic and consular network abroad. The second inspiration came from the fact that the author, at request of the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania, researched and collected addresses of Lithuania's Embassies and Consulates abroad in the period of 1918–1990. Therefore, the present research allows to define more precisely the addresses of diplomatic and consular residences and their changes as well as to specify the dates of their establishment and closure, the appointments and recalls of their representatives. The above mentioned creative tasks gave impetus to estimate freshly the work of the Lithuanian Consulate in Riga and specify the date of its establishment. Activities of the Lithuanian Consulate were researched by Aldona Gaigalaitė [13] in connection with Lithuanian organizations and their support in Latvia in 1919–1940, while the author of this presentation analyzed the circumstances of establishment and closure of this consulate [16]. Valters Ščerbinskis and Ēriks Jēkabsons [17], in their work about foreign Consulates in Riga, also mentioned Lithuanian Consuls and dates of their appointments and recalls. The latest research, which touches upon activities of the Lithuanian Consul in Riga, is Vilma Akmenytė's thesis [12].

Essential information about opening of the Lithuanian Consulate in Riga, its functioning, directions of its activities, Consuls' appointments and recalls, changes of the place of residence, correspondence with the Ministry of Foreign Affairs is kept in the following record groups of the Lithuanian Central State Archives: Ministry of Foreign Affairs (f. 383), the Cabinet of Ministers (f. 923), Lithuanian Legation in London (f. 648), Lithuanian General Consulate in Zurich (f. 650). Shorthand reports from the Seimas allowed getting a deeper insight into the causes of the opening of this Consulate, and the periodical *The News of the Government* provided useful information about consular services and incomes. The

research employed the following methods: source analysis, comparison of primary and secondary sources as well as comparison of sources and historical literature. The research pursues the following aims: 1) to clarify the circumstances of the Consulate's opening; 2) to reveal the amount of consular income and services; 3) to evaluate activities of this Consulate in the context of other Lithuanian Consulates in Latvia and other countries.

1. Circumstances of the establishment of the Consulate

Why did Lithuania need a Consulate in Riga? In 1919, Lithuanian diplomatic representation (later – Legation) started its activities in the capital of Latvia, and in 1923 the number of staff in this office was higher than the one in London and Paris [8]. Naturally, the question arises then why Lithuania, having such a large Embassy, needed a separate Consulate. Several answers could be given. First of all, the regaining of Klaipėda had certain influence, especially the idea expressed by Ernestas Galvanauskas who stated “as we have Klaipėda’s seaport, we need to have a Consul or Vice-Consul to defend marine industry interests” [8]. The second reason might have been the conception of the establishment and development of Lithuanian consular network presented by E. Galvanauskas on December 5, 1923, in the Seimas. Its essence was to open more Consulates in seaports with the Consul-General in the host country to supervise and coordinate their activities [14]. The third reason might have been the increased amount of work load in the consular department in Riga. When the consular department in Washington (the USA) faced similar problems, the Consulate in New York was opened on June 1, 1923 (more about this in the third part of this paper) [18]. The newly established Consulate in Riga (on November 1, 1924) differed from other Consulates in a way that its residence was in the same building with the Legation, and this was the first case in practice of Lithuanian diplomatic and consular network. The second difference was that the appointed Career Consul, Kazimieras Vizbaras, was a Latvian citizen. In the practice of appointing Career Consuls there were only two such cases – the second one in New York. The established Consulate changed its place of residence three times; the first address was Jura Alunana iela (street) No 3, the second one – Elizabetes iela (street) No 45–47, and the third one – Antonijas iela (street) No 1, apartment No 1. K. Vizbara’s successors were Vytautas Gylys (1927–1930) and Povilas Varnauskas (1930–01 03 1940) [6; 9; 11].

2. Amount of consular services and income

The accounts which could give information about amount of consular services provided by the Consulate are scarce. Consulate accounts of 1926–

1932 are kept in the Lithuanian Central State Archives. They show (see Table 1) that Consulate's income decreased in 1927 as compared to year 1926. This was conditioned by the fact that the Government allowed citizens of some foreign countries to travel (transit) by the railway line Virbalis–Joniškis without booking visas in advance in Consulates; secondly, the Consulate was deprived of the right to issue visas to Lithuanian citizens traveling from Latvia to Lithuania [2; 3]. In 1928, the Consulate had less work because the Lithuanian Government prohibited recruiting working force in Šiauliai and other places; consequently, fewer workers came to Latvia [3]. The amount of work increased only in autumn when Lithuania introduced the highest rate of customs duties for imported goods [3]. Then the Consulate's responsibility became to issue certificates of origin for goods and legalize invoices. In 1931–1932, about 6,000–7,000 invoices were issued and legalized [4].

Table 1

Consulate income for consular services in 1926–1932 [2; 3]

Year	Number of received documents	Number of sent documents	Number of issued new or prolonged old/used passports	Number of different issued certificates	Number of issued visas	Consulate income (Lt)
1926	2 000	3 500	7 000	239	13 000	330 000
1927	4 274	5 573	7 023	659	10 223	313 538
1928	3 097	4 964	6 812	538	8 815	231 886

Consular income shows tendency to decrease, and this tendency was reinforced by the agreement between Lithuania and Latvia, which allowed its citizens to cross borderline without visas [10]. When this agreement became valid, the number of issued visas decreased twice. Consequently, the Consulate's income decreased 3.5 times (see Table 2).

Table 2

Consulate's income in 1926-1932 [2; 3]

Year	Income (Lt)
1926	330 000
1927	313 538
1928	231 886
1929	138 409
1930	127 829
1931	93 725
1932	93 109

3. Activities of the Lithuanian Consulate in Riga in the context of activities of other Consulates in Latvia and other countries

In order to evaluate objectively activities and the amount of work of the Lithuanian Consulate in Riga, it is important to view them in the context of work conducted by other Lithuanian Consulates in Latvia and other foreign countries. Therefore, the author of the paper has chosen to present certain facts about Lithuanian Consulates in Latvia (Liepaja, Daugavpils, Bauska), Brazil (Sao Paulo), Argentina (Buenos Aires), Austria (Vienna), Germany (Tilsit) and the USA (New York). First of all, let us concentrate on the motives of/reasons for opening/establishment of the above mentioned Consulates and activities of Consuls (see Table 3).

Table 3

Motives/reasons for the opening/establishment of Consulates and activities of Consuls [16; 18; 1; 5; 7; 15]

Location of Consulate	Motives of /reasons for establishment of Consulate	Directions of Consulate activities	Remarks and comments
Liepaja	1. Economic (Lithuania's export via the seaport of Liepaja). 2. Communications (the telephone line through Liepaja connected Lithuania with Stockholm and Copenhagen and via these cities with Entente). 3. Social (concern for Lithuanian expatriates, their cultural and educational life).	1. Took constant care of Lithuanian community in Liepaja and other districts under the Consulate's jurisdiction (Liepaja, Aizpute, Kuldiga, Talsi and Ventspils districts). In 1920, 4,000 people lived there, and by March 12, 1940 – 3,702; among them 2,647 inhabitants were citizens of the Republic of Lithuania. In 1940, Lithuanians asked Consul to help them to return to Lithuania. 2. Took care of Lithuanian basic school in Liepaja (<i>Lietuvių pamat-skola</i>), encouraged the community to award scholarships to talented pupils, to open a kindergarten. 3. Took care of Lithuanian organizations, which concentrated their activities in Lithuanian community centre (awarded by the Catholic parish in 1926) "Liepaja Lithuanian Mutual Support Society <i>Mutual Aid</i> ", Liepaja section of Latvian-Lithuanian Union, Liepaja St Zita's Lithuanian Women's Society,	The number of Lithuanians decreased because of the departure to Lithuania as well as the processes of Polonization and the assimilation into Latvian culture, language, etc. In the autumn of 1939, Latvian Ministry of the Interior adopted a circular, which

		Liepāja Lithuanian scout organization <i>Birutė</i>. 4. Provided consular services. 5. Participated in the conference of Lithuanian Consuls in Latvia.	limited areas where foreigners could live; settlement was possible only with a special police permit.
Bauska	1. Legal (issued passports and visas to Lithuanians living on the Lithuanian-Latvian borderline). 2. Social (took care of the Lithuanian colony).	1. Took constant care of the Lithuanian community in Bauska and districts within the jurisdiction of the Consulate. 2. Provided consular services.	
Daugavpils	1. Lithuanian refugees who returned to Lithuania from Soviet Russia via Daugavpils. 2. Lithuanian colony in Daugavpils, which needed constant care and support.	1. Cultural activities: Vice-Consul helped Lithuanian Society to organize various evening-parties and public lectures in villages; participated in society's <i>Šviesa</i> (in Indrica, Baltmuiža and Eglaine) activities; supported the association <i>Vytis</i> and Latvia's Lithuanian Union in Daugavpils; organized national holidays. 2. Educational sphere: supported Lithuanian schools, teachers, and pupils providing financial and moral aid; organized Christmas parties, took care of foundation of new Lithuanian schools; helped to implement the convention of Lithuanian and Latvian schools. The Consul also arranged Lithuanian language courses for officers and their families.	

		3. Helped to solve the problems of those Lithuanians who came to Latvia to work; provided them with residence permits and social support. 4. Disseminated news and information from Lithuania in the local press and opened small bookshops which sold Lithuanian books. 5. Encouraged to participate in the elections to Latvia's Saeima and municipal institutions. 6. Strengthened bilateral Lithuanian-Latvian relations by arranging excursions to Zarasai, Utena, Ukmergė, Kaunas as well as initiated the establishment of the Daugavpils Section of the Lithuanian-Latvian Union Society. 7. Provided consular services. 8. Participated in the conference of Lithuanian Consuls in Latvia.	
Riga	1. Klaipėda region reunion with Lithuania. 2. E. Galvanauskas' conception concerning the establishment and development of consular network. 3. The increased amount of working load in Lithuanian Legation in Riga.	1. Educational sphere: rallied Lithuanian teachers in Latvia, supported the establishment of Lithuanian Teachers' Association in Latvia, participated in the implementation of the convention of Lithuanian and Latvians schools, and took care of the opening of Lithuanian classes in Latvian schools. 2. Took care of and supported Lithuanian citizens who came to Latvia to look for more favorable working conditions by checking their passports free of charge (30 Lt) and providing help in cases of unemployment. 3. Encouraged Lithuanian-Latvian economic relationships, provided information about Lithuania's market and analyzed Latvia's economic situation.	

		4. Provided consular services. 5. Organized and participated in the conference of Lithuanian Consuls in Latvia.	
Vienna	1. Active policy of D. Zaunius. 2. The beginning of the World economic crisis. 3. Lithuania's economic interests.	<u>Activities of Honorary Consulate:</u> 1. Strengthening of Lithuanian-Austrian relations: initiated foundation of Lithuanian-Austrian trade company, searched for the markets for Lithuanian goods exports, provided Ministry of Foreign Affairs with the information about Austria's economic situation, concluded trade treaties, and supplied such companies as <i>Maistas, Grybas, Pieno lašas</i> with relevant information. 2. Took care of the Lithuanian citizens: supported young people studying in Vienna and their society <i>Lithuania</i>. 3. Cultural-informational activities: organized different events, lectures and commemorations as well as widely disseminated information about Lithuanian culture in the Austrian press and on radio. <u>Activities of Career Consulate:</u> 1. Tried to prevent the appearance of false information about Lithuania in the Austrian press, especially during the Kaunas case and after it. 2. Followed political situation in the country and shared this information with the Ministry of Foreign Affairs in Lithuania as well as provided it with other important information. 3. Initiated and supported relations in the field of sports. 4. Continued and supported the policy of strengthening economic ties between Lithuania and	Honorary Consulate functioned from 1930 till 1935, while Career Consulate – from 1935 till 10 01 1939.

		Austria; much was done in the sphere of poultry export. 5. Strongly supported exchange programs in the sphere of cultural heritage. 6. Provided Lithuanian students with scholarships, informed the Ministry about their study results, helped them to find accommodation as well as mediated in the case of increasing their scholarships.	
New York	1. Numerous Lithuanian communities. 2. The increased work load in Lithuanian Legation in Washington caused, first of all, by administrating wills and transfer of inheritance property to Lithuania; secondly, by the growing number of Lithuanians wishing to return to their motherland. 3. Money transfer to Lithuania (suspension of activities of the Finance Mission in May, 1923). 4. E. Galvanauskas' conception of the establishment and development of Lithuanian consulate network.	1. Took care of the following matters: money transfer to Lithuania, conclusion of treaties concerning this issue, repayment of loans to the USA. 2. Provided consular services. 3. Participated in the conference of Lithuanian Consuls in the USA. 4. Encouraged bilateral trade relations; informed Lithuanian companies about export possibilities and the Ministry of Foreign Affairs – about economic situation in the USA; mediated in providing better market possibilities for Lithuanian goods. 5. Mediated in establishing relations with the USA scientific institutions. 6. Actively participated in the work of Lithuanian community under Consulate's jurisdiction.	
Tilsit	1. The request of Lithuanians in Prussia "to have closer ties with Lithuania Major".	1. Kept records of Lithuanians living in Prussia and compiled files according to family names and villages. 2. Financially supported publication of "Naujojo Tilžės kelevio" (The	

	2. The aim to help Lithuanians in Prussia to preserve their national identity and foster their national and political self-consciousness.	New Passenger of Tilsit) and “<i>Unserè Stimme</i>” as well as Jagomastas’ Publishing House; financed the Union of German Lithuanians and some activists who strove to restore Lithuanian national identity in East Prussia (e.g. W. Mačiulaitis, O. Jagomastaitė); also encouraged to prepare and publish historical works. 3. Organized concerts of Lithuanian singers. 4. Mediated in establishing relations between Lithuanians in Germany, Vilnius region, and Riga. 5. Helped to support Lithuanian ceremony hall, choir, and other events. 6. Helped to support Lithuanian school for children and two kindergartens in Tilsit and Šilgaliai, organized excursions and Christmas parties for children. 7. Organized the conference of Lithuanians in Prussia. 8. Informed the Ministry of Foreign Affairs about political processes in the region.	

The above presented data confirm that though Lithuanian Consulates, the Consulate in Riga among them, were opened/established because of different reasons, they pursued similar aims and were engaged in similar activities, i.e. they rallied Lithuanian community, took care of its cultural and educational aspirations, supported Lithuanian organizations, amassed and analyzed the necessary political and economic information, and encouraged exchange in the sphere of economy between Lithuania and respective countries. Through the Society to Support Lithuanians Abroad (hereafter – SSLA), founded in the 4th decade, they transferred money to finance Lithuanians’ educational and cultural activities (see Table 4). The money was used to pay salaries to school principles, teachers, to buy books and other teaching aids, to renovate buildings, to pay rent for school buildings, students’ dormitories, and teachers’ flats as well as to pay taxes to the host countries and municipalities.

Viewing the activities of Lithuanian consulate in Riga in the context of other Consulates in Latvia, it could be stated that it functioned as a part of well-coordinated mechanism of Lithuanian Consulates in Latvia.

Table 4

**Lithuanian schools and kindergartens abroad supported through
Lithuanian consulates in 1939**

Country	School	Kindergarten	The amount of support (Lt) and channels through which it came
Brazil	1. Vytautas Magnus primary school 2. Dr. Vincas Kudirka primary school 3. Dr. Jonas Basanavičius primary school 4. Maironis primary school 5. St. Juozapas school in Sao Paulo		Through the Lithuanian Consulate in Sao Paulo, Lt 68,401.35
Argentina	1. J. Tumas-Vaižgantas school in Buenos Aires 2. President Antanas Smetona secondary school in Berisse		Through the Lithuanian Legation in Buenos Aires, Lt 59,622.09
Uruguay	1. Dr. Jonas Basanavičius school		Through Lithuanian Honorary Consulate in Montevideo, Lt 16,035.40
Latvia	1. Riga Lithuanian Gymnasium 2. Riga city elementary school I 3. Riga city elementary school II 4. Riga city elementary school III 5. Liepaja Lithuanian elementary school 6. Jelgava Lithuanian elementary school 7. Akniste Lithuanian school (IV forms) 8. Nereta municipality Lithuanian elementary school	1. Riga city kindergarten I 2. Jelgava Lithuanian kindergarten	Through Lithuanian Legation in Riga Through Lithuanian Legation in Riga Through Lithuanian Legation in Riga Through Lithuanian Legation in Riga Through Lithuanian Consulate in Liepaja Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils

	9. Subate municipality Lithuanian elementary school 10. Laši municipality Lithuanian elementary school 11. Lielindrica municipality Lithuanian elementary school 12.*Financed Lithuanian language classes in Latvian schools in: a. Medumi b. Kalkuni c. Griva d. Cukurine e. Auce		Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Through Lithuanian Consulate in Daugavpils Total in Latvia: Lt 66,541.73

Conclusions

1. The analysis of primary sources and historiography allows claiming that the establishment of Lithuanian Consulate in Riga was conditioned by the following circumstances: regaining of Klaipėda region, implementation of E. Galvanauskas conception concerning the establishment and development of the Lithuanian Consulate network, and increased work load in the Lithuanian Legation in Riga.
2. The analysis of the Consulate’s annual accounts of 1926–1932, kept in the Lithuanian Central State Archives, allows drawing a conclusion that amount of consular services and income, their increase or decrease, depended on legal acts adopted by the Lithuanian and Latvian governments as well as on bilateral agreements.
3. The activities of Lithuanian Consulate in Riga resembled those of other Lithuanian Consulates in Latvia. Lithuanian Consuls K. Vizbaras, V. Gyls, and P. Varnauskas rallied and united Lithuanian community, took care of its cultural life and education, supported Lithuanian organizations in Latvia, amassed and analyzed information, and encouraged economic exchange.

References

1. 1940. 03. 12. V. Kamantauskas' letter to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania. Central State Archives of Lithuania (hereafter – LCSA). 383th record group (hereafter – f.), 7th inventory (hereafter – i.), 220th file (hereafter – c.), 4–7th list (hereafter – l.).
2. Activity of the Lithuanian Consulate in Riga in 1927. LCSA. 383.f., 7.i., 789.c., 77. l.
3. Activity of the Lithuanian Consulate in Riga in 1928. LCSA. 383.f., 7.i., 881.c., 23–24.l.
4. Activity of the Lithuanian Consulate in Riga in 1932. LCSA. 383.f., 7.i., 1385.c., 18–19.l.
5. Document without a date [it could be the end of 1939 – beginning of 1940]. LCSA. 383.f., 7.i., 2174.c., 1–1a.l.
6. Liste du personnel de l'Administration Centrale et des représentation diplomatiques et consulaires à l'Etranger. Avril 1925. LCSA, 648.f., 1.1., 314.c., 39.l.
7. LCSA. 383.f., 16.i., 1–128 c.
8. 1923. 12. 05. The 47th Session of the 2nd Seimas. 2 *seimas Stenogramos*, pp. 13–15.
9. Gaigalaitė, A. Lietuvos diplomatinė tarnyba sovietinės okupacijos išvakarėse. *Istorija*, 1997, t. 36, p. 189.
10. Lietuvos ir Latvijos susitarimas tarpusavio gyventojų susisiekimui palengvinti. *Vyriausybės žinios*. 1931 08 29. Nr. 364. Eil. Nr. 2486. Pp. 7–8.
11. *Teisininkų kalendorius 1933 metams*. Red. Z. Toliuius. Kaunas: Varpas, 1933, p. 355.
12. Akmenytė, V. *Latvių. Lietuvos–Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raida 1918–1940 m. Daktaro disertacija*. Kaunas, 2008, 184 p.
13. Gaigalaitė, A. Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*. Vilnius, 1996, pp. 98–113.
14. Grigaravičiūtė, S. *Lietuvos konsulatui Skandinavijoje 1921–1940 metais*. Vilnius: VPU leidykla, 2007, p. 57.
15. Grigaravičiūtė, S. Lietuvos Respublikos konsulas Tilžėje. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius: MELI, 2003, t. 2, pp. 281–282.
16. Grigaravičiūtė, S. Primary and secondary sources on the Lithuanian consulate in Daugavpils. *Vēsture: avoti un cilvēki. Proceedings of the 16th International Scientific Readings. History X*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2007, pp. 95–100.

17. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca.* Sast. Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis. Rīga: Zinātne, 2003, 403. lpp.
18. Skirius, J. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas.* Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004, pp. 116–132.

Kopsavilkums

Lietuvas konsulāts Rīgā 1925.–1940. gadā

Rakstā skatīta Lietuvas konsulāta atklāšana Rīgā. Autore noskaidro konsulāro pakalpojumu un ienākumu apjomu un novērtē konsulāta darbību Rīgā, salīdzinot ar Lietuvas konsulātu darbību citās Latvijas pilsētās un citās valstīs.

Галина Яковлева

Открывая архивы заново: общественно-политическая жизнь Витебска в 1919 г.

В 1919 г. председатель Всероссийского Центрального исполнительного комитета М. И. Калинин совершил четыре поездки по Советской России в специально устроенном агитационно-пропагандистском поезде «Октябрьская революция». Агитпоезда и агитпароходы — неотъемлемая часть общественно-политической жизни революционной эпохи, своеобразный символ того времени. Современник писал: «Поезд «Октябрьской революции» состоит из 17 вагонов. Ища глазами издали поезд в районе Савеловского вокзала, видишь точно городок, весь разукрашенный мазками десятков красок. Картины этого поезда выгодно отличаются от разукрашенных стен «поезда имени Ленина» в сторону большего реализма, большей отчётливости фигур и отсутствие футуристических ребусов» [1].

Сам М. И. Калинин говорил о поезде так: «Этот поезд с внешней стороны резко бросается в глаза своими рисунками... И я думал, что представителям власти может быть не совсем пристало ездить в таких поездах. Но когда я сделал одну поездку по РСФСР, то такой конфуз совершенно вытряхнулся из моей головы. Я понял, что поезд этот производит наилучшее впечатление, ибо всюду, где мы останавливались, он привлекал огромное количество населения, которое обходило его кругом, разбирало картины» [2, с. 104–105]. Внутри поезда был книжный магазин, своя типография, издававшая газету, кинематограф, склад литературы, предназначенной для раздачи населению.

В ходе своей второй поездки — на Западный фронт (6–28 июня 1919 г.) — поезд «Октябрьская революция» 11–12 июня находился в Витебске, где М. И. Калинин, политкомиссар поезда П. Воеводин и другие представители центра встречались с местными жителями, солдатами гарнизона, с руководством губернии, выезжали в деревню Бабиничи, выступали на митингах.

Информация о пребывании поезда печаталась в июньских номерах «Известий Витебского губернского Совета крестьянских, рабочих, красноармейских и батрацких депутатов». В 70-ые гг. 20 века она была включена в книгу «М. И. Калинин в Белоруссии. Доклады, речи, беседы, документы и материалы». Выступления М. И. Калинина в Витебске в собрание сочинений включены не были.

В 1950–1980-е гг. о поездке «Октябрьской революции» по Белоруссии периодически писали историки, журналисты, архивисты. Но о чем-то они не могли писать тогда по идеологическим и политическим причинам, что-то не интересовало их самих. Каждая новая эпоха ставит перед старым, вроде бы хорошо известным источником новые вопросы. Документы, сохранившиеся в Государственном архиве Витебской области Республики Беларусь, позволяют несколько по-иному посмотреть на эти, казалось бы, хорошо известные события.

Для понимания ситуации надо помнить, что большевики переживали один из самых драматичных периодов в своей тогда еще короткой истории, связанный с угрозой реальной утраты власти в ходе борьбы с войсками Деникина, Колчака, Юденича, наступления поляков, а также тяжелейшего продовольственного кризиса. Большевики вынуждены были изменить политику по отношению к середняку, также возобновились контакты с партиями умеренных социалистов.

В Витебске в начале 1919 г. действовали *Бунд*, *Поалей Цион* (что отражало наличие в городе значительных масс еврейского населения), партии эсеров и меньшевиков. Меньшевики и бундовцы играли значительную роль в профсоюзах [3, л. 16 об.], меньшевики и эсеры – в кооперативах [4, л. 10 об.]. Два представителя левого крыла Бунда вошли в состав губернского исполкома [5, л. 7–7 об.]. Витебские большевики сотрудничали с бундовцами, отмечали умение представителей партии *Поалей Цион*, но относились к ним крайне недоверчиво, стремились вытеснить их из всех рабочих организаций, готовы были в любой момент разорвать сотрудничество.

Кстати, на страницах витебских газет за 1919 г. периодически появлялась информация о мероприятиях, проводимых этими двумя еврейскими партиями, встречаются также материалы дискуссионного характера.

Участвовали представители этих политических партий (кроме эсеров) и в мероприятиях, связанных с пребыванием М. И. Калинина в городе, но упоминания о них нет ни в одной публикации, посвященной поезду «Октябрьская революция».

В фонде 2262 Государственного архива Витебской области сохранилась карандашная рукописная запись текстов выступлений Калинина, Муранова и участников митинга 12 июня в городском театре, а также тексты докладов на вечернем заседании руководства города с представителями из Москвы. Анализ этих документов показывает на примере жизни одного города, насколько сложной была реальная общественно-экономическая и общественно-политическая обстановка в стране.

На митинге в театре кроме П. Воеводина, призвавшего горожан к защите Советской республики, выступил М. И. Калинин. В своей речи он очертил международное положение и перспективы мировой революции, призвал к самоотверженности, дисциплине и выдержке в борьбе за Советскую власть и охарактеризовал внутреннюю политику, которую проводило большевистское руководство в 1919 г.

Чтобы привлечь наиболее демократические слои населения к рабоче-крестьянской власти для совместной борьбы с буржуазией всего мира, правительство пошло на целый ряд уступок по отношению к мелкобуржуазным партиям — эсерам и меньшевикам. Калинин отметил, что лидеров этих партий, «как горбатого, только могила исправит», но признал, что за «этими чучелами мысли Данами, Черновыми и др.» идут массы, которые думают, что большевики не заинтересованы привлечь их к социалистическому строительству. Это не так. Нельзя дать вбить клин между рабочими и крестьянами, внушая, что между их интересами есть разница. Советское правительство помнит, что Красная Армия на 2/3 состоит из крестьян и крестьян-середняков, и издает декрет за декретом, которые идут навстречу крестьянству [6, л. 297 об.—298].

М. И. Калинин, разъясняя политику по отношению к среднему крестьянству, выработанную на VIII съезде РКП(б), сказал, что классики марксизма еще 50 лет назад предсказывали возможность существования на протяжении десятков, сотен лет крупных социализированных фабрик и заводов и индивидуальных крестьянских хозяйств. Далее Калинин сказал: «И вот невольно возникает мысль — если при капиталистическом режиме было возможно существование отдельных крестьянских хозяйств, то неужели рабочий класс, захвативший фабрики и заводы, транспорт, будучи главным производителем всех богатств, неужели он уничтожит индивидуальные крестьянские хозяйства? — Я не верю этому и убежден в обратном и Центральное правительство тоже. Этот союз между рабочими и крестьянами самый естественный: если крестьянские массы могли существовать при капиталистическом строе, господстве буржуазии, класса пауков, систематически высасывавших все соки из самих крестьянских и рабочих масс, из самих производителей, то они не захотят покуситься на маленькие хозяйства отдельных мелкобуржуазных представителей. Это несомненно.» [6, л. 298 об.].

Становится понятным, почему выступавший после него председатель Витебского городского исполнительного комитета Песковский сказал, что крестьяне после разъяснения Калининским политики большевиков видят в нем «своего второго Христа» [6, л. 301 об.].

В выступлениях, последовавших после речи Калинина, говорилось о совместной борьбе представителей всех партий и течений против буржуазии. Представитель еврейской партии *Поалей Цион* товарищ Кивин сказал, что критиковать большевиков и советскую власть надо и есть за что, но сейчас не время. Объединенными усилиями надо победить, а от здоровой критики строящегося социализма власть не откажется. О проведении мобилизации и отправке на фронт членов *Бунда* говорил представитель этой партии и глава профсоюзов города Красинский [6, л. 300 об.]. Руководитель витебских коммунистов С. Крылов отметил, что по вопросу мобилизации сил для отпора врагу между всеми партиями нет никаких разногласий [6, л. 300]. Менее оптимистичен был представитель губернского исполнительного комитета Сергиевский. Он отметил, что в губернии мероприятия партии по отношению к среднему крестьянству активно проводятся в жизнь, среднему крестьянству разъясняется необходимость поддержки Красной Армии, но к мобилизации среднее крестьянство отнеслось индифферентно, и, не получая от советской власти того, что ему нужно, пока относится к ней недоверчиво [6, л. 300 об.].

Еще более неприятным для представителей ВЦИКа и РКП(б) оказалось выступление меньшевика Тарле. Прочитируем документ: «...Тарле указывает, что трудно ему в настоящий момент говорить перед собранием от имени своей партии, представители которой сидят в Бутырской тюрьме, и призывает рабочих бороться и впредь с контрреволюцией при всяких условиях, но указывает, что для окончательной победы над врагом необходима идейная спайка всего пролетариата внутри страны, а этого не добиться репрессивными мерами, расстрелами и загоном в подполье представителей тех партий, за которыми идут широкие рабочие массы, не обысками рабочих ночью и днем, что наоборот, влечет за собой отход рабочих масс от революции и Советской власти, и недоверие их к ней. Такую власть трудно поддерживать».

Он приветствует изменение политики Советской власти по отношению к среднему крестьянству и призывает ее идти по этому пути и дальше. Кончает он свою речь уверенностью, что рабочие достигнут конечной победы социализма собственными силами, не опираясь на среднее крестьянство, и призывом бороться за ближайшие цели, не забывая и будущих — окончательной победы социализма» (6, л. 301 об. — 302).

После этого с разъяснениями большевистского понимания демократии пришлось выступить представителю РКП(б) М. Муранову и еще раз самому Калинину. М. Муранов отметил, что рабочим Ви-

тебской губернии надо научиться самоотверженности питерского и московского пролетариата, идущего в авангарде борьбы, но терпящего страшные бедствия. «У вас это ещё нет. Здесь перед вами позволяют себе ещё выступать те волки в овечьей шкуре, которые ждут не дождутся, чтобы пришёл Колчак. Те, кто защищает своих лидеров, сидящих в Бутырской тюрьме, пусть ждут Колчака». Он призвал рабочих, представителей всех организаций и партий, не ожидая питерских рабочих, «стать апостолами и идти проповедовать борьбу за власть» [6, л. 303].

М. И. Калинин, отвечая на упреки меньшевика Тарле, что ряд «представителей социалистической мысли» содержатся в тюрьме, отметил, что много людей мы держим в тюрьмах, держали и Марию Спиридонову, но у большевиков не было другого выхода. «С ними был заключён определенный договор, мы их приняли из колчаковского стана, откуда они были изгнаны, и они обещали нам бороться и защищать Советскую власть». Но в самый ответственный момент наступления Колчака они стали призывать рабочих к забастовкам, стали «вызывать дух Учредительного собрания», призывали рабочих не воевать. Калинин упрекал меньшевиков в том, что они хотят дискредитировать Советскую власть. Мы признаем честную критику и совместное исправление ошибок. Так нас критикуют Бунд, Поалей Цион. Что касается эсеров и меньшевиков, то много их лидеров потеряно для революции, но «много честных меньшевиков борется в наших рядах, но **они уже не меньшевики** [подчеркнуто в документе], они тесно связаны с рабочей массой» [6, л. 306]. Калинин поинтересовался у меньшевика Тарле, почему «он здесь не расплакался о тысячах расстрелянных германской буржуазией революционеров и почему указывает на простое тюремное заключение лидеров своей партии?» Калинин утверждал, что на большевиках не лежит ни капли крови их идейных врагов, что они тех, которые вносят разлад в революционные ряды, только держат в тюрьмах до окончания гражданской войны. Возмущение у председателя ВЦИК вызвала и мысль Тарле о том, что социализм будет построен в России только силами рабочих без участия крестьянских масс. Калинин назвал эту мысль меньшевика не мыслью социалиста, а мыслью шейдемановцев, всех ренегатов всего мира [6, л. 306 об.].

В 10 ч. 30 мин. вечера 12 июня при участии М. Калинина состоялось пленарное заседание губисполкома, уездных и городского исполкомов, губкома партии, представителей профсоюзных организаций. На заседании был заслушан доклад главы губернского продовольственного комитета, в котором была обрисована та тяжелая ситуация,

которая сложилась в городе (где кроме населения находились воинские части, Пленбеж (Комитет по делам пленных и беженцев), три госпиталя) и губернии. Делегации из уездов просили разрешить вольную торговлю хлебом и «поехать к т.т. Ленину, Калинину, Троцкому и пожаловаться, что голодают». Признав, что власти население накормить не могут, докладчик однозначно отметил, что «если закроем вольную торговлю в городе сегодня, то завтра не выйдут на работу рабочие фабрик и заводов. Это поймет всякий здравомыслящий человек» [6, л. 339].

Воспользовавшись присутствием председателя ВЦИК, выступающий предложил собранию ходатайствовать перед центром об отпуске для Витебской губернии 30—40 вагонов хлеба для спасения положения и просить т. Калинина подписать это ходатайство [6, л. 340 об.].

Калинин разъяснил витебским советским и партийным руководителям, что его подпись ничем не поможет, т.к. есть губернии, где ситуация гораздо хуже, где едят мох и солому. «У вас нет такого голода, такого мучительного, как на Севере» [6, л. 341 об.]. Однако председатель губпродкома настаивал, была даже принята соответствующая резолюция, а руководитель витебских профсоюзов Красинский предложил обратиться к Калинину за поддержкой и подписью ходатайства профсоюзов губернии перед центром о приравнивании снабжения Витебской губернии к ставкам Московской губернии ввиду тяжёлого продовольственного положения рабочих.

Калинина эта просьба возмутила, и свою подпись под ней он ставить отказался. «Здесь у вас на вокзале всюду и молоко, и белый хлеб, и что угодно, а там вы этого нигде не найдёте. И после этого вы ещё осмеливаетесь просить уравнивания витебских рабочих с питерскими и московскими...» [6, л. 341 об.]. Он обвинил руководителей города и представителей рабочих организаций в безответственности и несознательности, нежелании понять особые трудности Петрограда и Москвы [6, л. 342 об.]. Кстати, предложение ходатайствовать перед центром об уравнивании витебских продовольственных ставок с московскими, т. к. рабочим не хватает на существование, было сформулировано ещё 22 мая 1919 г. на заседании губкома РКП(б) в связи с тяжелейшим положением на предприятиях города: дороговизной, спекуляцией и начавшимися забастовками рабочих [7, л. 19].

На этом заседании оказался затронутым и вопрос, касающийся интересов Латвии. Известно, что в состав Витебской губернии до революции входили три уезда с преобладающим латышским населением, но где проживало также много белорусов. В конце 1918—начале 1919 г., в связи с созданием Белорусской республики витебские

большевики пытались, во-первых, выделить губернию из создаваемой республики, доказывая, что она не имеет ничего общего с Белоруссией, а во-вторых, вели борьбу за Люцинский, Двинский, Режицкий уезды, настаивая на проведении референдума и доказывая, что эти три уезда, «составляющие Латгалию», имеют мало общего с Латвией [5, л. 6 об.]. На референдум не согласилось правительство Латвии, а Москва заставила витебских большевиков признать переход трёх уездов к Латвии. Вопрос вновь, хотя и в урезанном виде, был поднят на заседании 12 июня. Некий представитель Люцинского исполкома «обрисовал тяжёлое положение Люцинского уезда» и передал ходатайство исполкома о присоединении к Витебской губернии уезда, «по принуждению перешедшего к Латвии». Заседание постановило присоединить Люцинский уезд к Витебской губернии и решило «поручить Витебскому губернскому исполнительному комитету возбудить ходатайство перед центром» [6, л. 346]. Расчёт, вероятно, был вновь сделан на присутствующего Калинина.

Приведенные выдержки из выступлений членов агитпоезда «Октябрьская революция», местных партийных и советских функционеров, а также представителей партий *Бунд*, *Поалей Цион*, меньшевиков позволяют сделать некоторые выводы.

Во-первых, то, что представлялось большевикам политикой компромиссов и лояльности по отношению к меньшевикам и эсерам, воспринималось последними как репрессии и террор.

Во-вторых, большевики делали ставку на разделение «верхов» и «низов» партий умеренных социалистов. Отсюда уничижительные фразы Калинина о Дане, Чернове как «о чучелах мысли» и др., а также характерная фраза о простых, честных меньшевиках, которые перестали быть меньшевиками.

В-третьих, очевидно, что в 1919 г. сами большевики еще не являлись ортодоксами с абсолютно догматическими установками и подходами в духе 30-х г. Поэтому могли звучать почти еретические мысли Калинина о том, что большевики могут позволить себе вольность сохранить единоличные крестьянские хозяйства десятки-сотни лет.

В-четвертых, в Витебске, при наличии большого количества рабочих и кустарей еврейского происхождения, значительную роль играли соответствующие партии, сотрудничавшие с РКП(б) в 1919 г. О деятельности *Бунда*, *Поалей Циона* в литературе умалчивалось.

В-пятых, для большевиков как центрального, так и регионального уровня было характерно ожидание мировой революции. Мессианская роль большевиков в ее распространении прорывалась в спе-

цифической лексике речей и резолюций: «апостолы борьбы», «второй Христос», призыв к жертвенности ради святой цели и т.д.

В-шестых, партийные и советские функционеры Витебской губернии, подчиняясь указаниям Центра, тем не менее, в 1919 г. ещё достаточно настойчиво пытались отстаивать интересы местного населения, реально оценивали ситуацию в губернии и видели издержки проводимой политики. Они прямо заявляли, что если прикрыть вольную торговлю хлебом, то завтра забастует весь рабочий класс [6, л. 339 об.]. Проявляли инакомыслие витебские большевики и по вопросу национально-государственного строительства в Советской России. Правда, среди руководства города почти не было белорусов.

Таким образом, приведённый пример с реконструкцией событий 11–12 июня 1919 года ещё раз подтверждает необходимость объективного и уважительного отношения к источникам, которые надо периодически прочитывать заново.

Источники и литература

1. Известия Витебского губернского Совета крестьянских, рабочих, красноармейских и батрацких депутатов. 1919, № 76.
2. *М.И. Калинин в Белоруссии. Доклады, речи, беседы, документы и материалы.* Минск: Беларусь, 1973. 272 с.
3. *Государственный архив Витебской области*, ф. 10050-п., оп. 1., д. 24.
4. Там же, ф. 10050-п., оп. 1., д. 25.
5. Там же, ф. 10050-п., оп. 1., д. 23.
6. Там же, ф. 2262., оп. 1., д. 86., л. 294–307, 338–346.
7. Там же, ф. 10050-п., оп. 1., д. 28.

Kopsavilkums

Atverot arhīvus no jauna: Vitebskas sabiedriski politiskā dzīve 1919. gadā

Rakstā analizēta Vitebskas sabiedriski politiskā dzīve sakarā ar Vis-savienības Centrālās izpildu komitejas priekšsēdētāja Mihaila Kaļiņina vadītā aģitācijas vilciena *Oktobra revolūcija* ierašanos pilsētā 1919. gadā. Vēsturnieki, arhīvistu un žurnālisti, kas agrāk rakstīja par šo notikumu, nav minējuši, ka diskusijās ar M. Kaļiņinu Vitebskā piedalījās *Bunda*, *Poalei Cion* un mazinieku partijas pilsētas organizāciju pārstāvji. Tika noklusēti strīdi par demokrātijas būtības izpratni, pārtikas politikas īstenošanu. Netika minēts, ka M. Kaļiņins mēģināja pārliecināt gubernas iedzīvotājus par iespējamu individuālo zemnieku saimniecību un lielu socializēto rūpnīcu līdzaspastāvēšanu.

Egidijus Mažintas

Socio-Cultural Education Problems and Related Solutions in Lithuanian Community in the USA (1910–1930)

It is little known about the science of exodus pedagogy and Lithuanian education in emigration. One or two publications in print of the latter period do not yet make up for it. It does not provide possibilities for integration of the studies of pedagogical scholars who worked in emigration as well as of activity of Lithuanian educational institutions to an integral system of the history of the Lithuanian school and pedagogical thought [6, 57]. One of the first professional Lithuanian singers was Mikas Petrauskas, who graduated from conservatoire of St. Petersburg (Russia). He arrived to the USA in 1907 and sang as a soloist or a member of various vocal ensembles, worked as a private teacher of singing. His concert programmes consisted not only of Lithuanian folk songs but also of world famous classical compositions. M. Petrauskas often gave his concerts to people of different nationalities but his favourite audience was Lithuanians [7, 128]. Mikas Petrauskas named the music school which was found in Chicago and moved to Boston in 1915 as Lithuanian Conservatoire of Music. All of a sudden it became a sample of respect, dignity, tolerance, and equal opportunities. Having arrived to the USA, Lithuanian youth worked about 12–14 hours at foundries, factories, mines, and butcheries; afterwards they took classes at M. Petrauskas. The rules of the Conservatoire and discipline were based on honest behaviour and became a starting point for a preparation of the students for the future cultural work. “M. Petrauskas’ style of teaching encouraged discussions and questions. The director of the Conservatoire was against the desire of some students to cram material as such a method of learning was restraining and did not develop thinking and thoughts” [3, 210]. National culture, in its interior and exterior form, is a factor unifying the community and helping to keep unchanged national identity in the course of dangerous processes of globalisation and levelling of a variety of cultures and nations, which took place at the beginning of the 20th century. M. Petrauskas political directions of artistic training were not stable or monotonous; on the contrary, they were forming affected by the fatal changes of combinations of transformation, hybridization, confusion, and obscurity that were typical of the beginning of the 20th century. Because of these phenomena

and reasons many lost their mother-country and others became refugees or emigrants. The majority of them were Lithuanians; until 1918, they did not have social, cultural, political, and geographical space and did not know where to live and to orientate their complicated patriotism. Living in monarchical Russia, the artist understood that it was a man of education who realised his own ideals and objectives more successfully in pluralistic democracy.

The object of the research is theoretical and practical heritage of Mikas Petrauskas where parameters of socio-cultural communication are reflected. It was these parameters of socialisation that we tried to reveal applying analytical method. Mikas Petrauskas' life and creative activity was the object of the works written by J. Butenas, L. Gira, R. Mikenaitė, S. Simkus, J. Bruveris, J. Zilevicius, K. Kaveckas, A. Tauragis et al. The books published in the Soviet time such as J. Gaudrimas "From the History of Lithuanian Musical Culture" (T.L., 1958) and "Lithuanian National Opera" (1960), "Lithuanian Theatre 1918–1929" (1981), and "Mikas Petrauskas" (1976) reflect social, cultural, and national activities of the composer only to a certain extent. One or two publications in print of the latter period, little research of this problem in the USA (manuscript studies in The World Lithuanian Archive: R. A. Vito "Chicago's Lithuanians: Perspectives and Predictions", 1982; I. Antanaitis "The Chicago Lithuanian Community School System", 1988) do not yet make up for it.

M. Petrauskas taught the students in the Conservatoire his own creation and Lithuanian folksongs that were harmonized and quadrivoiced (using the violin) as well as dancing Lithuanian dances; he harmonized 130 Lithuanian folksongs. He also used to explain in detail the following things: the variety of genres of Lithuanian folklore and integration of ethnographic and decorative elements of folk art into the scores of mass festivals. Besides, they learned to play some instrument. Most of them acquired the elements of direction of folk events.

M. Petrauskas taught his students love for the native land: "and I, however, have worked all my life for the restoration of Lithuania and inspired real culture in the souls of Lithuanians". Organising a national educational project at the same encouraging interest in the native country and developing skills and values was an especially advanced and important example for the future Lithuanian society and Lithuanian community of the USA. Lithuanian folklore, having been under the oppression for so long, expressed its pain and joy, longing and hope through a song. It was a song that a peasant went to fields together with; a girl was waiting for a boy with it; a mother was mourning her son's death with a song. A song helped Lithuanian nation to preserve the language and culture.

Having arrived to the USA, M. Petrauskas not only made concerts as a soloist or participant of various ensembles but also tried to engage as many youth as possible into the concert activity and give them the elements of singing [10, 13].

There were about 336,000 Lithuanian emigrants in the USA in 1920. His student A. Sodeika told that “with intention to make it common among people to go to concerts, M. Petrauskas trained them even in very small halls, which usually were near by saloons (bars)” [11, 61]. “It was R. Mizara, K. Norkus and M. Petrauskas who organized the first professional concerts of American Lithuanian Marijona Rakauskaite. She was the first Lithuanian singer whose concerts were announced in the American print” [3, 224].

The result of M. Petrauskas’ sincere work with Lithuanian youth is associated with later appearance of the public of artist amateurs, who were common workers, in every Lithuanian colony. “In the impoverished places of emigrants, there were noticed appearances of choirs, art associations, operetta troupes, even ballet; the artistic activity of our emigrants was revealed; cultural life was developing and strengthening; the skills of Lithuanians were seen clearly” [12, 176]. But for the influence of Mikas Petrauskas and his work, the development of choirs in Chicago, Boston, Brooklyn, and in other towns would not have happened. There were a number of soloists, conductors, and organizers of events who have finished M. Petrauskas Conservatoire. M. Petrauskas’ teaching of singing was based on historical books of the vocal art [9, 136]. Antanas Sodeika (1890–1979) and Pranas Stankunas (Francis Stanko, 1895–1965), the former students of Mikas Petrauskas, gave a large number of performances in the USA. Later A. Sodeika became a teacher of another singer, E. Mickunaite, O. Ausrute, and baritone Jonas Butenas (1892–1968). They both became remarkable soloists of Kaunas State Opera House but also used to perform for the audience of Lithuanians in the USA [7, 116]. Family is a source of love for life and a human being. It is very important what kind of values parents look after in the family. In life of countryside, peasants (especially in the Soviet time) family was the most important element of national education. As he got the telegram from his brother Kipras about the death of his beloved sister Juozapota Petrauskiene, he wrote as follows: “I started crying, my brother, like a baby. My tears maybe were similar to those of our mother, who cried for us while looking after us, in hardship, in misfortune (...) I stopped all my concerts I had already prepared” [8, 128].

The phenomenon of mutual help and generations' friendship was revealed in the work and activities of M. Petrauskas, which help to maintain cultural values and historical memory under the conditions of emigration. According to E. Levinas, "energetically defined and revealing spiritual dimension in the individual life itself – only in the latter an individual is accepted and even given freedom" [4, 89]. The conclusion can be drawn: even perhaps American Lithuanian choirs were short of art, they, however, excelled in the number of participants comparing with the one of Lithuanian choirs. The majority of participants arrived in the USA because of poverty and others because of hardship. Still others arrived hoping to avoid the service in the tsar's army. Integration into other culture or remaining honest to Lithuanian nature and archaic language were the thoughts that occurred to the Lithuanian descendants who emigrated to USA as far back as the middle of the 19th century. The majority of them spoke with an English accent; others did not know Lithuanian at all. Still others used many loanwords from English and Russian attaching Lithuanian ending or suffix.

His development of the tendencies of adult education was successful, too. He looked for ways to meet the needs of adult education and learning under the conditions of emigration. His participation in the local emigration print that was directed to the musical education of youth was active [8, 130]. What concerns the main principles of M. Petrauskas' pedagogical work, it is worth mentioning the following strategies: his ability to go deep into the peculiarities of the content and style of his works as well as his development of a wider artistic horizon. The interplay of his technical work and methodical problems, and his treating the performance of an art work as a process of mental work are also noteworthy. He paid much attention to the analyses of the text and sensation of the totality of the work. M. Petrauskas had an ability to notice and develop the best features of his students, to form their individuality with regard to their own characteristics, level of preparation, and temperament. He managed to help to realize all that with his pedagogical tactics. He learned how to understand the directions of a composer and the creative idea of an author. While running the Conservatoire named after him, he paid much attention to unofficial forms of communication with his students. He became like a father and friend to those whose parents were dead or stayed in Lithuania. Communication is a field in which a personality is developing and formation of one's moral world and orientations of values and attitudes depends on it very much. While communicating with others, all moral characteristics of a man are

forming in their full form. These are as follows: moral consciousness and self-awareness, moral feelings and emotions, features of one's character, habits, stereotypes of behaviour, etc. [13, 11].

Lithuanian choirs were spreading apace across the boundaries of Lithuania. The Lithuanian print was not put under a ban there. The feature of Lithuanian choirs was the Lithuanian idea. Choirs aroused love for their country, nature, and for democratic ideas [1, 57]. M. Petrauskas cast operettas: "Consilium Facultatis", "Marry Me off", "The King of Forests", "The First of May", "A Child or a Girl", etc. All the operettas were successful in America and played an important part in aesthetic education of emigrants. M. Petrauskas' operettas based on Lithuanian plots and folklore elements made the viewers excited, helped to experience various emotions and developed a feeling of pride with the mother-tongue and the nation. Many understood the importance of the participation of youth in the nurturance of national traditions and customs. "If education in Lithuania was based on spiritual values and noble objectives, then there, in the USA, a child has to grow up a pragmatic person who is capable of making the practical use of every situation despite the fact that it tells on the nation and society" [5, 6].

The studies of the composer's pedagogical heritage are still topical. Although it is the time when the number of emigration clusters is constantly growing, still national and cultural centres are missing in them. The diplomas of the Conservatoire corresponded to the level of the programmes of the colleges in the USA. In the exodus pedagogy, it is characteristics of a personality, professionalism, system of values and attitude towards the people educated that are important. The changes of musical literacy happening in the historical context of that time were inspired by rapid alterations of communication and information technologies. Education of students under the conditions of emigration is still a topical issue, not sufficiently explored yet. Whereas in the world, progress was already made in the first half of the 20th century because of convictions that cultural centres are necessary in emigration. One of the ways to develop the creative of the Conservatoire M. Petrauskas used is associated with the expansion of the base of knowledge. The education nurtured in the Conservatoire as well as musical and artistic training helped the students to find their own place and entrench themselves in the socio-cultural relations between various generations of the Lithuanians.

References

1. Arminas, A. *Lietuvių chorai. Tautinės savimonės ir muzikinės kultūros žadintojai*. Vilnius, 1998.
2. Donskis, L. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius, 1993.
3. Gaudrimas, J. *Lietuvių teatras 1918–1929*. Vilnius, 1981.
4. Levinas, E. *Ethics and Infinity*. Pittsburgh: Duguesne University Press, 2003.
5. Maldeikis, P. “Po dvidešimties metų. Lietuvis mokytojas skirtingų pedagogų konflikte.” *Švietimo gaires*, 1969, Nr. 1.
6. Pečkus, K. “Kai kurie egzodo pedagoginės minties aspektai.” *Pedagogika*, 1995, Nr. 3I. (Vilnius)
7. Petrauskaitė, D. “Lietuvių dainininkai JAV: mėgejai ir profesionalai.” *Tiltai*, 2004, Nr. 21. (Klaipėda).
8. Petrauskas, M. *Iš laiško seseriai*. Boston, 1919.
9. Petrauskas, M. *Iš laiško seseriai*. Boston, 1928.
10. Petrauskas, M. *Iš laiško seseriai*. Boston, 1929.
11. Sodeika, A. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius, 1958.
12. Vairas-Račkauskas, J. *Iš atsiminimų*. Boston, 1976.
13. Žemaitis, Z. *Iš laiško M. Petrauskui*. Boston, 1992.

Kopsavilkums

Jaunatnes audzināšanas sociokulturālās un izglītības problēmas lietuviešu kopienā ASV laika posmā no 1910. līdz 1930. gadam

Ikviena cilvēka lomu un sociālo situāciju sabiedrībā nosaka daudzi faktori. Svarīgākie ir: profesionālās zināšanas, praktiskās kompetences, personīgās radošās spējas, spēja sazināties, t.i., personības attīstības līmenis. To lielā mērā iespaido jaunās paaudzes audzināšana un sagatavošanas dzīvei sistēma, kas formējas gan ģimenes ietvaros, gan vēsturiski izveidojušās izglītības un apmācības iestādēs. Emigrācijas lietuviešu pedagoga Mika Petrauska idejas muzikālās apmācības un personības socializācijas jomā, kas attiecas uz 20. gs. pirmo pusi, vēl ir maz pētītas. Pieaugušo un jauniešu izglītības tradīcijas un praktisko iemaņu apguve trimdā ir palīdzējušas stiprināt ASV vietējo lietuviešu kopienu, lietuviešu jauniešu radošo darbību, saglabāt un attīstīt nacionālo identitāti, briedināt studējošā pilsoniskumu. Mika Petrauska dibinātās lietuviešu konservatorijas uzdevums bija palīdzēt tautiešiem izprast un atrast sevi daudzveidīgajā kultūrvidē.

Мария Михайлова

А. М. Калмыкова: миф и реальность

Кажется, что сегодня вряд ли кого может заинтересовать исторический персонаж, публикации о котором в советское время сопровождалась такими определениями: «сподвижница Ленина», «помощница ленинской «Искры» [7, 169], а все исследования ее деятельности сводились главным образом к рассказу о том, как она стала сближаться с левой группой марксистов и, в частности, с В. И. Ульяновым, как противостояла «струвизму», т.е. тому явлению, которое связано в социал-демократии с именем Петра Струве. А ведь именно такой облик Александры Михайловны Калмыковой (1849–1926) – выдающейся просветительницы, издательницы, деятеля педагогического фронта, публицистки – запечатлен во всей советской историографии. Преданная, безотказная, бескорыстная (недаром ее подпольная кличка была «Тетушка»), беспредельно честная служительница социал-демократической идеи, никогда ей не изменявшая. Это было выгодно советской историографической науке, желавшей окружить становление РСДРП личностями незаурядными и яркими. В случае с А. М. Калмыковой это получалось более чем удачно – ведь она не была замешана ни в каких ревизионистских группировках, не участвовала ни в каких партийных дебатах, некролог ее был подписан Надеждой Крупской, с которой она в свое время преподавала на рабочих курсах, а сама она оставила лишь «обрывки воспоминаний», в которых явно сгладила (по-видимому, вынужденно) все острые моменты своей биографии, подчеркнув (правда, очень сдержанно) все, что касалось ее сотрудничества с Ильичом.

И все же подлинные факты так или иначе проскальзывали в ее благостном описании прошедших лет. Так, неожиданно она не побоялась указать, как ее удивила подготовленная Лениным для первого номера «Искры» статья, в которой он говорил от имени рабочей массы, по сути, еще не существовавшей, и его убежденность в том, что именно так следует поступать, даже наперекор очевидному, чтобы масса почувствовала, что она уже есть, что у нее есть свои требования. А описание заседания Совета Рабочих Депутатов, сделанное Калмыковой, вообще можно признать классически-разоблачительным, имея в виду тот подтекст, который способен уловить каждый вдумчивый читатель: «В зале было накурено, пол был грязен от брошенных окурков, таков был вид торжественного зала с портретами царствующих

особ. Присутствующие о чем-то горячо друг с другом разговаривали, в числе их оказалось несколько моих учеников из-за Невской заставы, далеко не самых развитых. «Что, Александра Михайловна, — обратился один из них ко мне с торжествующим видом, — ведь такого Совета нет ни в одной стране!?» [3, 80]. Есть в кратких мемуарах и еще один момент, который проливает истинный свет на отношение Калмыковой к свершившимся в 1917 году событиям: она передает дошедший до нее слух, согласно которому Крупская будто бы сказала, что Калмыкова «с нами работать не будет», что Александру Михайловну, принципиальную и предельно честную, задело, но не потому, что неправдоподобным было само утверждение о ее нежелании сотрудничать с новой властью, а потому, что слова были произнесены без предварительного «долгого разговора» [3, 80] с ней. Естественно, что всеми советскими интерпретаторами ее воспоминаний это место трактовалось как горячее желание углубленного сотрудничества с большевиками...

В работах о ней неизменно подчеркивалось, что она во всех спорах с соратниками по партии всегда принимала сторону В. Ленина, и даже некоторые ее весьма сомнительные высказывания трактовались в нужном духе. Так, она написала, что не склонна была видеть в Струве лидера марксистов, поскольку «его мысль так интенсивно работает, что трудно предугадать, куда она ведет его» [3, 66], а это можно будет расценить как ренегатство (сделать ему «упрек в ренегатстве», как она выразилась [3, 66]). Этот пассаж можно трактовать следующим образом: Калмыкова была убеждена в возможности развития и корректировки марксистской теории, но опасалась мести со стороны тех, кто готов был сохранять эту теорию в абсолютной неприкосновенности, поэтому решила в воспоминаниях «лишить» Струве чести быть предводителем российских марксистов. Однако эти слова предпочли расценить как выпад против Струве (хотя указание на «интенсивно» работающую мысль вряд ли возможно рассматривать как пощипание).

Итак, во всех работах по истории российской социал-демократии налицо почти глянцевоый облик радетельницы за правое дело, принимавшей близкое участие в становлении партийных печатных изданий, дававшей немалые суммы на подпольную газету «Искра», субсидировавшей II съезд РСДРП, организовывавшей пересылку нелегальной литературы в Россию (на это действительно уходила почти вся пенсия вдовы сенатора, которую Калмыкова получала после смерти мужа). И это все будет правдой. И даже список оказанных ею со-

циал-демократии «благодетней» может быть продолжен. И здесь главной ее заслугой будет создание на рубеже XIX–XX веков Книжного склада в Петербурге, который в легальных рамках осуществлял распространение среди народа и учащейся молодежи литературы, косвенно подрывающей существующий режим, а заодно являлся конспиративной квартирой для встреч революционеров-подпольщиков. Свое содействие социал-демократии она не прекратила и за границей, куда была выслана после того, как подписала протест-обращение видных литераторов и общественных деятелей против избития полицией и разгона казаками участников студенческой политической демонстрации у Казанского собора в марте 1901 года.

Кстати, в своих воспоминаниях она приводит чудовищную фразу М. Горького, отстаивавшего необходимость участия интеллигенции в этом выступлении и аргументировавшего свое мнение следующим образом: «Если положат одного-двух убитыми на землю – эффект будет большой» [3, 73]. Но поскольку ее мемуарные тексты, как уже указывалось, в последующем изложении тщательно «просеивались», отбиралось только «нужное» для создания образа цельного борца с самодержавием – эта фраза была просто проигнорирована. Так происходила, по выражению одного из свидетелей, «большевистская стилизация» [5, Л. 10 (об.)] ее облика, столь естественная для официальной советской идеологии и окончательно закрепившая представление о Калмыковой в следующих словах некролога: «Партийцы, просвещенцы, политпросветчики должны почтить имя той, кому так дороги были интересы народных масс, кто хотел сделать все, что возможно, чтобы приблизить марксизм к рабочим, кто так многое понимал и любил в Ильиче» [6, 3]. По этому поводу в среде русской эмиграции было высказано следующее мнение: невероятно «больно и досадно», когда «такую замечательную фигуру нашего социалистического прошлого, такой прекрасный образ в истории русской интеллигенции большевики сотрут с памяти приобщением к лику “своих”. Они молодцы по части того, чтобы испоганить все лучшее в нашей истории, и надо там, где возможно, противиться этому» [5, Л. 10 (об.)].

Однако, как можно было убедиться, даже в том, что оказалось обнаружено после смерти А. М. Калмыковой, удается усмотреть много противоречащего устоявшейся точке зрения. Но совершенно неожиданная картина открывается при знакомстве с ее письмами к А. Н. Потресову, соратнику П. Струве и В. Ленина в 90-е годы XIX века (впоследствии возглавившему движение меньшевиков в эмиграции), которые хранятся в Архиве социальной истории (Амстердам),

и писателю В. В. Вересаеву, находящимися в фонде Российского государственного архива литературы и искусства. Они приоткрывают эволюцию взглядов, пережитых этой женщиной, те сомнения и терзания, которые подтолкнули к этим изменениям и которые были предопределены как чертами ее характера — бескомпромиссного и требовательно-честного, — так и близким знакомством с верхушкой русской социал-демократии, приведшим к разочарованию в моральных качествах этих людей.

Собственно, ответом на вопрос, что же представляет собой реальная А. М. Калмыкова, служит раскрытие процесса, как из человека, «специальность коего распространение в народных массах книг тенденциозного содержания», который «находится в непрерывных сношениях с лицами политически неблагонадежными, а иногда и с лицами, занимающимися активной революционной деятельностью», из личности, «глубоко революционной по натуре и убеждениям», смело пользующейся любой возможностью для пропаганды сопротивления режиму самодержавия и приглашающей к себе в дом рабочих «для беседы» [1], длительное время находившейся под слежкой, а потом и под гласным надзором Департамента полиции, «родился» свидетель обвинения той части русской социал-демократии, которая не гнушалась попранием прав личности и преследовала явно авантюрные цели.

Сначала остроту ее взгляду придали личная драма: она, будучи на 20 лет моложе своего возлюбленного П. Струве, оказалась брошенной им довольно бесцеремонно (он даже жил с молодой женой и родившимся ребенком в ее квартире), что открыло в ее душе «кровоточащую рану» [2, 46]. Поэтому первые «разоблачительные» выпады связаны с ним. И хотя в этих инвективах чувствуется обида оставленной женщины, а также особые ранимость и чувствительность, присущие ее натуре, это не мешает ей достаточно трезво оценивать качества, оказывающиеся «необходимыми» для ведения политических интриг и реализации закулисных планов. Много в этих письмах позволяет увидеть ее жизненный принцип: согласовывать «высшие проявления индивидуализма с глубокой общительностью» [2, 36]. Ей самой в большинстве случаев удавалось это соединение, но она при этом все же настаивала на необходимости личностной самобытности, признавала право индивида даже на «отклонение», «блуждание», «выделение новых черт и особенностей, часто болезненных, уродливых» [2, 78], чего, конечно, не могло принять коллективистское сознание большевистского крыла социал-демократии. Недаром она в 1916 году признается, что постоянно думает об «индивидуальном росте» лич-

ности и о том, «что дается индивидом общему, коллективу. Вероятно, упорная и любовная работа над этой темой — реакция на гнет марксистских воззрений во время оно» [4, 52(об.)] подчеркнута Калмыковой. — М. М.].

Интереснейшим образом она характеризует и настроения внутри социал-демократии, связанные с расколом 1898 года, обозначенным ею как борьба молодежи и стариков: «Хорошее настроение дяди (в конспиративных целях так она именует Плеханова. — М. М.) часто омрачается неприятностями с бесчисленными родственниками. Старик крут и властен, а молодежь хочет самостоятельности <...> Кузина (Вера Засулич. — М. М.) ламентирует по-своему. Дядя резок и непреклонен. Молодежь тяготится им как опекуном, во многом совершенно его не понимает» (2, 51-52). Но еще большее огорчение доставляет ей размежевание большевиков и меньшевиков и происки Ленина (которого она часто именует или «юнцом кудрявым», или «Златокудрым Аполлоном», что намекает на его болезненную самовлюбленность) в этом направлении: «Знаю, что Кузине особенно много огорчения доставляет старший юнец кудрявый. Образумился ли он, примирился ли с Кузиной и братьями, принялся ли снова за учение? Особенно хотелось бы знать последнее. Просто не мирилась с мыслью, что способный юноша может вести такую праздную и вредную для себя и других жизнь» (2, 277). Ее нравственная чуткость позволила ей выстроить ту нравственную систему координат, которая, конечно же, не могла привиться в новых политических условиях. Думается, именно в результате этого и произошло ее «отторжение» от русской социал-демократии. «Прежде всего я бы не клеймила человека, называя его по имени, — пишет она. <...> Не следует употреблять таких терминов, как «отставной социалист», «дезертир» и пр. Точно так же невозможны, недопустимы выражения: «слова эти заслуживают быть выжженными на лбу <...>» <...>. Даже в аллегорическом смысле эти приемы нужно оставить представителям застенка. Я говорю это не в защиту П. Б. Стр[уве], а в интересе борьбы, для чести борьбы. Не следует шельмовать личности противника <...>» [2, 227].

Вообще уже к 1905 году она полностью разочаровалась сначала в социал-демократах большевистского типа (недаром столько иронических замечаний в письмах к Потресову проскальзывает у нее по отношению к Ленину, а его женитьбу на Крупской она воспринимает то как «*mariage d'estime, mariage de raison* или настоящий *mariage*» [2, 64]), а потом и в марксизме.

Мемуаристы любили подчеркивать ее атеистическое мирозерцание, что опять же прекрасно корреспондировалось с общим настроением революционеров нового типа. Однако, как свидетельствует ее переписка с Вересаевым, отношение к религии Калмыковой было отнюдь не столь однозначным. Возможно, что «затаившаяся» религиозность вновь возродилась в ней на исходе ее земного пути. Об этом говорят строки ее писем, в которых запечатлено переживание евангельских событий как реально происходивших.

А. Калмыкова мечтала о появлении в своем партийном окружении людей «с ясной душой эллинов и мудростью XX века» [2, 207], людей-светочей, понимая, что они «так же нужны интеллигенции и компактному большинству буржуазии, как и высоко уважаемой добродетельной социал-демократии, которой, как и всякому общественно-организованному большинству, присуще со временем застывать, дегенерировать в стадо <...>» [2, 278]. И вот, чтобы не участвовать в этом процессе деградации, она постаралась вовремя отойти, по сути, обрекая себя на полнейшее одиночество.

Источники

1. Государственный архив Российской Федерации. Департамент полиции, ф. 102. 3-е делопроизводство, д. 682. 1901. год.
2. Из архива А. Н. Потресова. Выпуск 2. Письма А. М. Калмыковой 1894–1905. Москва: 2007. 415 с.
3. Калмыкова А. «Обрывки воспоминаний.» *Былое*, 1926, № 1 (35): 64–80.
4. Российский государственный архив литературы и искусства (РГА-ЛИ). Письма А. М. Калмыковой В. В. Вересаеву, ф. 1041, ед. хр. 264, оп. 1.
5. Российский Центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ). Письмо С. О. Португейса А. Н. Потресову от 26. 04. 1926, ф. 265, оп. 1, ед. хр. 22.

Литература

1. Крупская Н. «Некролог А. М. Калмыковой.» *Правда*, 1926, 2. апреля.
2. Люблинский С. «Помощница ленинской «Искры.» *Звезда*, 1966, № 3:169–174.

Kopsavilkums

Aleksandra Kalmikova: mīts un īstenība

Rakstā vilkta robeža starp apgaismotājas, grāmatu izdevējas, izcilas pedagoģes A. Kalmikovas (1849–1926) personības “lielniecisku stilizāciju”, ko veikusi padomju historiogrāfija, un viņas patieso tēlu, kas atveidots pēc viņas sarakstes ar diviem tuviem cilvēkiem – topošo meņševiku līderi A. Potresovu un rakstnieku V. Veresajevu. Vēstuļu analīze atklāj gan pārliecinātas par sevi un uzticamas sociāldemokrātijas idejām A. Kalmikovas ārējo dzīvi, gan iekšējo evolūciju, ko pārdzīvoja šī sieviete, vīlusies sociāldemokrātu līderu, tai skaitā V. Ļeņina, morālajās īpašībās. A. Kalmikovas vēstuļu un memuāru (“Обрывки воспоминаний”) satura salīdzinājums ļauj apgalvot, ka viņai izdevies tajos izteikt dažas kritiskās piezīmes par Krievijas sociāldemokrātiju, kuras vēlākie interpretētāji ignorē vai sniedz jaunajai varai izdevīgā gaismā. Rakstā ir atklāts mehānisms faktu “pielāgošanai” vadošās ideoloģijas vajadzībām uz “dezinformācijas” piemēra par A. Kalmikovas lomu krievu revolucionārajā kustībā. Vienlaikus atklāts viņas bezkompromisa raksturs, vērīgums un asais prāts, ētiskais maksimālisms un tieksme aizstāvēt individualitāti un personības tiesības “kolektivistiskas degradācijas” priekšā.

Анастасия Назарова

**Исторические события и лица в мемуарах
Е.Н. Чирикова «На путях жизни и творчества.
Отрывки воспоминаний»**

Уникальный пласт в истории русской и мировой литературы XX века составляют произведения тысяч изгнанных за пределы родины после революции 1917 г. русских литераторов, военачальников, обычных людей, не только не поддавшихся ассимиляции, не забывших родной язык и культуру, но и сумевших создать в чужой языковой и культурной среде, порой враждебной, при отсутствии не только средств к существованию, но и читательской аудитории, почву для полноценного национального культурного развития [1, 43]. Поэтому само явление русского зарубежья исследователи справедливо называют одним из важнейших культурных феноменов XX в. Но сами эмигранты спорили о возможности существования русской литературы «в отрыве от родины, от развивающегося языка, без продолжения — смены поколений» [2, 15–16]. И эта проблема действительно стояла очень остро, ведь дети эмигрантов, родившиеся уже за пределами России и росшие полноценными «европейцами», многого о ней уже не только не знали, но и просто не понимали. Поэтому старшему поколению было принципиально важно помимо сохранения национальных традиций просто запечатлеть прежний исторический опыт. Вот почему специфической особенностью культурного наследия русской эмиграции стало преобладание «мемуаров и человеческих документов» [3, 135], которые представляют сегодня значительный интерес как для литературоведов, так и для историков, позволяя обнаружить новые информационные источники и помогая осмыслить трагические социально-политические процессы начала XX в. в России, повлиявшие на весь ход мировой истории. Вследствие этого мемуарная литература становится «выражением духовной истории страны», но ведущую роль в ней начинают играть как факты, так и образы исторических деятелей, претворенные художественным сознанием автора [3, 163]. Одним из наиболее интересных таких источников о жизни русского общества в 1880–1910-х гг. являются мемуары известного русского писателя начала XX в. Е. Н. Чирикова (1864–1932; эмигрировал в конце 1920 г.), где отражены наиболее значительные исторические события первых двух десятилетий XX в.

Долгое время воспоминания Чирикова были недоступны русско-мучителю. Впервые несколько отдельных глав были опубликованы в журнале «Наш современник» (1991, № 9), которые редакция снабдила скудными примечаниями, коррекция же допущенных автором ошибок и неточностей вообще не проводилась (в частности, брат Ленина, повешенный по делу народовольцев, несколько раз назван Николаем, а не Александром). Только через два года полный текст воспоминаний появился в биографическом альманахе «Лица» (№ 3), и сопровождался он обстоятельной вступительной статьей о жизненном и творческом пути писателя и подробными пояснениями культурно-исторической ситуации конца 1880–1910-х гг.

Работать над мемуарами Чириков начал уже в первые годы жизни в эмиграции. Отдельные очерки («Каронин и Короленко», «Годы моего студенчества») стали появляться в зарубежной периодике уже в 1921–22 гг., причем некоторые из них вышли в России отдельными брошюрами еще до отъезда автора за границу, например, «Смердяков русской революции (роль Горького в революции)», «Как я сделался драматургом». Закончил работу над рукописью Чириков приблизительно в 1928 г., дополнив и обобщив ранее созданный материал, но отдельные напечатанные очерки (например, «Л. Андреев», «В. Ф. Комиссаржевская») в окончательный вариант так и не вошли. В итоге текст воспоминаний состоит из 19 глав, охватывающих 50 лет жизни Чирикова, с раннего детства до 1918 г., когда писатель отправился в Крым разыскивать тяжело раненного на Гражданской войне сына.

Таким образом, судьба художника оказывается тесно соединенной с самыми масштабными историческими событиями в России и лицами, сыгравшими важнейшую роль в прошлом и настоящем страны, со многими из которых Чириков был знаком лично.

Оглядываясь на недавнее прошлое, Чириков стремится раскрыть в первую очередь собственное понимание причин, приведших к трагедии Гражданской войны и эмиграции. Поэтому следует обратить особое внимание на субъективный ракурс при изображении исторических событий в мемуарном тексте, который выражается обычно в двух аспектах. С одной стороны, на некогда действительно происходившие события неизбежно накладывается «вторичность» их переживания в памяти автора. В результате «хаотические воспоминания» отбираются и «выстраиваются в определенную композицию и сюжет», с помощью «стяжения и растяжения времени и перестановок в зависимости от значимости фрагмента жизни для субъекта его описания появляются реальные и додуманные детали» [4, 170–171]. С другой,

автору важно «явить собственную жизнь как значимый императив в спектре исторических и субъективных переживаний, представив ее как особый «культурный космос» [5, 37–38].

Как следует из текста воспоминаний, Чириков сосредотачивается на небольшом, но принципиально значимом для него круге событий, а подзаголовок мемуаров — «Отрывки воспоминаний» — указывает на то, что писатель не претендовал на полноту и разносторонность в изображении пережитого времени. Прежде всего, Чириков вспоминает о своей революционной молодости (в начале «исповедовал» народнические взгляды, позже интересовался марксизмом и другими политическими идеями), демонстрируя тем самым степень влияния идеологии на сознание русской интеллигенции. Затем много размышляет над причинами, побудившими его взяться за перо. Писатель всегда чувствовал в себе две «сущности»: общественника, борца за народное счастье, и художника, создателя вымышленной реальности, но сознательно долгое время отдавал предпочтение первой [6, 65], рассматривая творчество как способ борьбы с несправедливой общественно–политической системой. В этой связи Чирикову очень важно было представить тех исторических лиц, которые, по его мнению, являют собой эталон (или антипример) гражданского и творческого поведения.

Здесь необходимо указать на различие между прототипом и образом реального человека в мемуарном тексте. Человеческая личность, перенесенная памятью автора на страницы произведения, не утрачивает своих специфических черт, но превращается в персонаж и действует в преобразенном сознанием художника обстоятельствах [7, 113]. И в мемуарах Чирикова образы действительно максимально близки к своим прототипам, но в то же время никогда им не тождественны [7, 113].

Наибольший интерес в тексте представляет такая неоднозначная историческая фигура, как В. Ленин, с которым писатель познакомился еще в годы учебы в Казанском университете. И хотя знакомство было «случайным и коротеньким» [8, 314] (в результате студенческих волнений 1887 г. оба были исключены из университета и высланы из Казани), именно Ленин косвенно виноват в том, что писатель был вынужден покинуть родину. После Октябрьского переворота Чириков много выступал в печати и на общественных собраниях против большевиков. После одного из выступлений, по семейному преданию (примечательно, что сам писатель не приводит в мемуарах этот факт), Ленин через брата жены писателя, передал Чирикову записку: «Евге-

ний Николаевич, уезжайте. Уважаю Ваш талант, но Вы мне мешаете. Я вынужден Вас арестовать, если Вы не уедете» [9, 349].

Чириков рисует «лукавого ученика Плеханова» [8, 346] «низковатым и приземистым» субъектом, с «большой головой на короткой шее» и «маленькими хитроватыми глазками под рыжими бровями» [8, 313]. Такая «невнушительная и нерасполагающая» наружность [8, 313] полностью отражает иезуитскую сущность Ленина, которую Чириков стремится как можно убедительнее разоблачить, приводя, например, такой факт. «На его прибитой к дверям визитной карточке над именем и фамилией красуется корона: символ столбового дворянства» [8, 340], хотя отец Ленина получил личное дворянство за выслугу лет после рождения сына, то есть не принадлежал к древнему дворянскому роду. Таким образом, Чириков подчеркивает, что разоблачая на словах дворянскую сущность высшего сословия, Ленин был не прочь поиграть в дворянство, и, когда нужно, даже «примазаться» к оному. Во всех его действиях Чириков видит откровенную провокацию, направленную на разрушение России.

Особой трагедией для писателя стало то, что в этом разрушении принял участие его прежний друг — М. Горький, бесспорно талантливый художник, проповедовавший «любовь к человеку и человеческой личности вообще, ... к родине и своему народу» [8, 356], а на деле оказавшийся их врагом. Попав под влияние большевиков, он утратил «искренность и непосредственность ума и сердца» [8, 375], превратившись в «лакея» ленинских идей. Окончательный разрыв отношений писателей последовал в 1914 г., когда во время начавшейся войны России с Германией «Горький потирал руки от удовольствия и выбрасывал пораженческие лозунги» [8, 375]. На вопрос Чирикова, почему его радует неуспех, ведь с ним гибнет народ, Горький ответил: «Чего жалеть? Людей на свете много. Народят новых» [8, 375].

По контрасту с теми личностями, в которых он разочаровался, Чириков с теплотой и лиризмом пишет о тех, кто остался для него непререкаемым авторитетом, например, о Н. Г. Чернышевском.

В этой связи вспомним о еще одной характерной черте мемуарного текста — сложности его состава, куда помимо авторского повествования, описания и рассуждения, могут быть включены беллетризованные фрагменты [7, 114]. Так, ситуация знакомства писателей буквально напоминает отрывок из романа: «Когда Чернышевский обернулся и увидел меня с благоговейно устремленным на него взором, мне ничего не оставалось, как войти и отрекомендоваться...

— Чириков... Чириков... Позвольте, только недавно хохотал, читая в книжке «Недели» рассказ, как мужик возил в город свинью про-

давать... Лучше начать со свиньи и кончить человеком, чем обратно... И весело расхохотался, прощаясь со всеми нами» [8, 327].

Помимо них, в тексте воспоминаний появляется множество других подлинных исторических лиц, от министров царского правительства – К. П. Победоносцева (1827–1907) и И. В. Делянова (1818–1897) – до революционеров самых разных идеологических мастей, от «живых легенд» А. О. Бонч–Осмоловского (1857–1930) и Е. К. Брешко-Брешковской (1844–1934) до «современников» – М. В. Сабунаева (1855–1922), пытавшегося в 1890-х г. возродить «Народную волю», и Г. А. Гершуни (1870–1908), убившего в 1903 г. уфимского губернатора Н. М. Богдановича.

Интересные подробности сообщает Чириков о «собратьях по перу». Отбывая в 1890-е гг. ссылку в Минске, Чириков был вхож в дом местного судебного следователя Я.Л. Тейтеля, где, например, познакомился с Н.Г. Гариным–Михайловским, мгновенно прославившимся после выхода его автобиографического романа «Детство Тёмы», и где бывала «графиня Толстая с сыном лет 14, упитанным и довольно глупым мальчиком, из которого потом вышел писатель Алексей Толстой» [8, 341].

Итак, воспоминания Е. Н. Чирикова «На путях жизни и творчества» являют собой не только интереснейший конгломерат различных художественных средств и стилей, но и представляют интерес с точки зрения приведенных фактов, деталей, событий, людей и потому требуют дальнейшего тщательного исследования.

Литература

1. Голубков М. *История русской литературной критики XX века (1920–1990-е годы)*. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 368 с.
2. *Литература русского зарубежья (1920–1990)*. Москва: Издательство «Флинта», Издательство «Наука», 2006. 640 с.
3. Степанова Н. «О некоторых стилевых особенностях автобиографической прозы русского зарубежья «первой волны». В кн.: *Писатель, творчество: современное восприятие*. Курск: Курский государственный педагогический университет, 1999. С. 135–153.
4. Нюбина Л. «Поэзия правды или правда поэзии?»: (К вопросу о своеобразии автобиографического жанра)». *Studia linguistica*, 2005, № 14: 169–177.
5. Вахненко Е. «Литературные мемуары и художественная автобиография: К проблеме разграничения жанров». *Судьба жанра в литературном процессе*, 2005, № 2: 36–51.

6. Ретивов А. «Свидетель и участник бурных событий». *Наш современник*, 1991, № 9: 65–66.
7. Симонова Т. «Соотношение художественного и документально-го как основа типологии мемуарной прозы». *Современные методы анализа художественного произведения*. Смоленск: Универсум, 2002. С. 106–115.
8. Чириков Е. «На путях жизни и творчества: отрывки воспоминаний». *Лица*, 1993, № 3. С. 294–396.
9. Чириков Е. «Об авторе. Е.Н. Чириков». *В кн.: Чириков, Е. Зверь из бездны*. Минск: ТетраСистемс, 2000. С. 323–360.

Kopsavilkums

Vēsturiskie notikumi un personības J. Čirikova memuāros “Dzīves un daiļrades ceļos. Atmiņu lauskas”

Krievu emigrācijas literatūrā dominē memuāri un “cilvēkdokumenti”, kas mūsdienās raisa gan literatūrzinātnieku, gan vēsturnieku interesi. Vēstures pētnieki atmiņu literatūrā rod jaunus informācijas avotus, noskaidro agrāk nezināmus faktus. Tie dod iespēju no cita skatupunkta paraudzīties uz XX gadsimta sākuma traģiskajiem sociālpolitiskajiem notikumiem Krievijā, kas iespaidoja pasaules vēsturiskās attīstības virzību.

Viens no šādiem avotiem ir pazīstamā XIX–XX gs. mijas rakstnieka J. Čirikova memuāri “Dzīves un daiļrades ceļos. Atmiņu lauskas”. Tajos autors aktualizē vēsturiskos notikumus un personības, kam bijusi būtiska loma valsts likteņa noteikšanā. Savdabīga vieta personību plejādē ierādīta V. Ļeņinam, kuru J. Čirikovs uzskatīja par provokatoru un galveno Krievijā notikušā apvērsuma vaininieku. Tekstā portretētas arī citas reālas vēsturiskās figūras: gan cara valdības ministri, gan visdažādākos ideoloģiskos virzienus pārstāvoši revolucionāri.

J. Čirikovs atklāj interesantas ziņas par saviem spalvas brāļiem, tai skaitā – par M. Gorkiju (kam nespēja piedot sadarbību ar boļševikiem), N. Černiševski un A. Čehovu (neapstrīdamas literāta autoritātes), rakstniekiem-narodņikiem u.c.

J. Čirikovs neizvirza mērķi pārdzīvoto laiku atveidot visaptveroši (par ko liecina memuāru apakšvirsraksts “Atmiņu lauskas”), taču fakts, ka viņš personīgi pazina daudzas vēsturiskas personības, ļauj autoram uzticēties.

Евгения Назарова

Из истории Каспарса Биезбардиса и его семьи

Латыши как национально-социальная общность в течение 19 в. прошли путь от преимущественно крестьянского состояния до многословного общества, до четкого понимания необходимости создания национальной государственности, к руководству которой в начале 20 в. они оказались готовы и политически, и профессионально. При этом специфика такого общества состояла в том, что в одной семье часто сходились представители разных социальных страт — от крестьян до личных дворян. Вместе с тем, в условиях интеграции Прибалтийского края в общероссийское пространство значительная часть латышей, особенно с высшим образованием, получала возможность реализоваться в профессиональном плане, а также расти по карьерной лестнице за пределами своей этнической родины, в других регионах империи. Образование и повышение их социального статуса способствовали и формированию более высокой самооценки этих людей. Именно представители интеллигенции (интеллектуалов) — не только латышей, но и эстонцев и др. — первыми осознали и сформулировали идею о необходимости создания национальной государственности (в зависимости от обстоятельств — от автономного образования до независимого государства) для сохранения своей нации. Вместе с тем, у многих латышских интеллектуалов (военных, чиновников и т.п.), которые в течение длительного времени были оторваны от этнической родины и не имели контактов с соотечественниками, естественным образом происходила потеря национально определяющих признаков [24, 101–103; 22, 35]. Тем более актуальной такая ситуация была для их потомков, уже по рождению ощущавших себя русскими, а не латышами.

Изучение истории любого народа невозможно без представления о таких потерянных, а иногда, через какое-то время и возвращенных в прежнее национальное русло, звеньях в генеалогических цепочках. В этом плане чрезвычайно важное значение имеет изучение сведений по отдельным семьям на протяжении десятков лет. История семьи Биезбардисов позволяет проследить жизнь нескольких поколений в течение века.

Хотя жизненный путь самого Каспарса Биезбардиса вроде бы хорошо изучен [28 и др.], обнаруживаются новые факты и о нем, и о его потомках. В настоящей статье рассматриваются не известные ра-

нее архивные источники, а также информация о членах семьи Биезбардиса в Москве, сохранившаяся в справочных изданиях «Вся Москва» и др. публикациях.

Но надо начать с деда и отца Биезбардиса. Известно, что его дед — Андрейс, был одно время крестьянским судьей. Крестьянские судьи (*Rechtsfinders*) назначались из тех семей, в которых знания норм местного права сохранялись из поколения в поколение. Это была своего рода крестьянская аристократия, люди грамотные, часто — потомки землевладельцев донемецкого времени [20, 121, 122]. Отец — тоже Каспарс — был арендатором, занимался перевозкой товаров на собственных больших лодках, то есть был человеком среди крестьян не бедным. Во время войны с Наполеоном отец, хорошо знавший русло р. Лиелупе, участвовал в качестве лоцмана в действиях малого (речного) флота у линии фронта [26, 1]. Безусловно, и этот факт, и традиции семьи повлияли на его самооценку и представления о будущем детей, на желание дать им хорошее образование.

Принято считать, что в Москве педагог, ученый и общественный деятель Каспарс Биезбардис оказался впервые в 1863 г. по пути в ссылку в Калужскую губернию. Однако в издании к 50-летию 2-й Московской мужской гимназии есть упоминание о некоем домашнем учителе Карле Безбардисе, который с 17 июня по 6 сентября 1844 г. работал воспитателем и надзирателем при гимназическом пансионе [18, 245]. Закономерен вопрос, можно ли Карла Безбардиса отождествить с Каспарсом Биезбардисом? Ни в одном известном документе эта поездка Биезбардиса в Москву не зафиксирована. Архив 2-й гимназии, откуда был взяты сведения о Карле Безбардисе, до наших дней не сохранился. В отчете же гимназии за 1844 г., представленном в Московский Учебный округ, упомянуты только постоянно работавшие сотрудники [7]. Копию разрешения на поездку в Москву, которое Биезбардис должен был получить в городском училище Феллина (Вильянди), где он тогда работал, могли и не сделать. Тем не менее, маловероятно, чтобы в те годы, когда учителей-латышей вообще были единицы, в Москве появился какой-то другой Безбардис. И это даже при том, что фамилия *Безбардис* могла происходить от разных латышских фамилий (прозвищ): *Bezbārdis* (*Безбородый*) и *Biezbārdis* (*Густобородый*) [21, 133, 141].

Карл Безбардис работал в Москве только в период летних каникул, то есть тогда, когда и Каспарс Биезбардис был свободен от работы в училище Феллина. Несмотря на летние каникулы, в пансионе гимназии могли по разным причинам оставаться некоторые учени-

ки. Для присмотра и занятий с ними нужны были временные воспитатели, заменявшие штатных, находившихся в отпусках. Воспитатель пансиона должен был помогать ученикам по разным предметам. Заметим, что с начала 40-х гг. 19 в. Министерство народного образования империи вообще стало больше уделять внимания педагогической подготовке воспитателей гимназических пансионеров [6, 1–6]. Естественно, что и на временную работу принимали воспитателей со специальным педагогическим образованием.

Составитель юбилейного издания С. Гулевич называет Безбардиса «домашним учителем». Домашние учителя, имевшие лицензии на преподавание нескольких предметов, особенно подходили для работы воспитателями пансионеров. А у Каспарса Биезбардиса свидетельство домашнего учителя было еще со времени окончания им университета [28, 18]. Кстати, штатным надзирателем в пансионе этой гимназии был рижанин Фердинанд Вейцлер [7, 135об-136]. Не он ли сообщил на родину о летних вакансиях в гимназии?

У Каспарса Биезбардиса в июле 1844 г. должен был родиться первый ребенок [1, 30, 77]. Поездка в Москву как раз могла быть связана с его желанием подработать в ожидании прибавления в семье. Что касается изменения имени, то в России имя Карл было более привычно, чем Каспар. *Карл Карлович* было легче выговорить детям, чем *Каспар Каспарович*. Надо отметить, что второй сын Биезбардиса — Владимир [1, 30, 77], был известен в Москве как Владимир Карлович (см. далее).

Каспарс Биезбардис вышел в отставку в 1853 г. в чине коллежского асессора. До 1845 г. коллежские асессоры (8-й ранг по Табели о рангах) становились уже потомственными дворянами, но с 1845 г. потомственное дворянство получали только с 5 ранга [19, 26, 27, 36, 88–90]. То есть, родившись крепостным крестьянином, Биезбардис ушел на пенсию уже личным дворянином и только на несколько лет опоздал, чтобы получить потомственное дворянство и в этом случае его дети также были бы дворянами. В материальном отношении личное дворянство не давало никаких благ: Биезбардис получал пенсию по выслуге лет. Но дети его как дети учителя имели право на бесплатное среднее образование, а кроме того, и они, и их потомки носили звание «потомственного почетного гражданина».

Последние годы жизни Каспарса Биезбардиса связаны с Москвой. Там жили его старшие сыновья — Максимилиан Теодор (1844 г.р.) и Владимир (1846 г. р.). В документах нет прямых указаний на то, у кого из сыновей он поселился. В научной литературе высказывалось

предположение, что он жил у Максимилиана Теодора [25, 937]. Тот с семьей поселился в Москве не позже 1877 г. Но он умер 5 октября 1883 г., о чем сделана запись в книге отпеваний евангелически-лютеранской церкви Петра и Павла [8, 92об.—93].

Не ясно, чем занимался Максимилиан Теодор. Скорее всего, он работал на пару с братом Владимиром: поставлял в Москву аптекарские товары. В выписке из метрической книги о рождении его второго сына — Анатолия — он назван «почетным потомственным гражданином г. Риги» [2, 2]. Но личное дворянство Биезбардиса давало его детям право на звание потомственных почетных граждан в масштабах всего государства (а не в одном городе). Выписка была сделана в 1897 г., много лет спустя после смерти отца. Здесь не исключена ошибка: скорее всего, имелось в виду, что потомственный почетный гражданин Максимилиан Теодор был приписан к купеческому сообществу г. Риги.

Результатом трудов братьев было открытие в Москве в конце 1883 или в самом начале 1884 г. магазина аптечных товаров. Но владельцем магазина стал уже только один Владимир [9, 289]. Магазин находился в доме Давыдовой пустыни у Арбатских ворот. Жил Владимир там же при магазине или снимал квартиру поблизости. Именно у него в доме провел последние годы жизни Каспарс Биезбардис.

Считается, что Биезбардис уехал в Москву в 1884 г., причем вторая его жена с младшими детьми осталась в Риге [27, 68]. Ему было уже 78 лет. Может быть, он хотел посмотреть на осиротевших внуков (у Максимилиана Теодора остались 4 сына и 2 дочери в возрасте от 10 до полутора лет), поддержать вдову сына? Жили они на ул. Плющиха, вблизи Смоленских ворот, сравнительно недалеко от Арбатской площади. По крайней мере, там семья Максимилиана Теодора жила в конце XIX — начале XX в. Хотя в конце 70-х гг., судя по тому, где крестили Анатолия, семья жила в другом районе Москвы, у Сретенских ворот [2, 2]. Жилье вполне могли поменять после рождения младших детей — нужна была квартира побольше, а на Плющихе было дешевле — дальше от центра города. К тому же отсюда ближе до Арбатской площади. Биезбардис мог гулять с внуками по Арбату, по берегу Москвы-реки.

Жену Максимилиана Теодора звали Ольга Михайловна. Она была православной, но непонятно — латышкой или русской. Дети также были крещены в православную веру [2, 2, 1]. Вечно занятый отец не мог заниматься с ними. Естественно, что в Москве они росли русскими. Может быть, Биезбардис хотел хоть немного научить внуков язы-

ку предков, рассказать о Латвии? Правда, серьезно говорить можно было только с 10-летним Максимилианом, но потом и младшие подрастут. Не зря же Биезбардис имел опыт работы домашнего учителя! Конечно же, это пока лишь предположения. Если же все было примерно так, то общение его с внуками продолжалось более двух лет. Болел ли он? В книге отпеваний церкви Петра и Павла записано, что он умер от «старческой немощи» [8, 162об.-163].

Еще вопрос — сопровождал ли его кто-то в поездке в Москву? Есть свидетельства, что в 1918 г. в немецкой богадельне в Москве без средств к существованию оказалась дочь Биезбардиса от первого брака Мария (1848 г.р.) [1, 30, 77], которая обратилась за материальной помощью к латышским большевикам [23, 102], (благодарю профессора В. Шалду, указавшего мне на этот факт). Правда не ясно, оказалась ли она в Москве как беженка в годы Первой мировой войны, или же жила здесь и раньше. А если верно второе предположение, то, может быть, она приехала в Москву с отцом, а затем осталась здесь после его смерти, помогая семьям братьев?

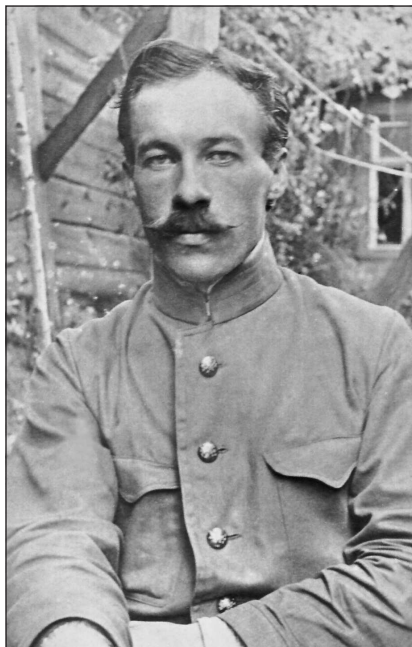
Как уже упоминалось, Владимир (Владимир Карлович) был владельцем магазина аптекарских товаров, имел лицензию аптекарского помощника. В 1893 г. он даже открыл второй магазин (на Старой Басманной ул.) [10, 23; 11, 5-6, 11]. Но, видимо, что-то не задалось: в 1895 г. от второго магазина пришлось отказаться [12, 6]. А в 1896 или начале 1897 г. (точнее пока установить не удалось) Владимир умер. Его дело продолжила супруга — Дарья Васильевна. Правда, пришлось репрофилировать магазин в *Парфюмерные товары* и перебраться за Садовое кольцо, ближе к Москве-реке, хотя и на бойкое место: рядом со Смоленским рынком. В конце 1902 или начале 1903 г. Дарья Васильевна решила перевести магазин в самый центр городской торговли — в Столешников переулок [13, 21; 14, 1615; 15, 1699, адреса с. 35; 16, 1807, адреса с.35]. Сначала она жила в квартире при магазине, но в 1905 г. поселилась в том же доме, где жила семья Максимилиана Теодора (или вместе с ними?) [17, 406, адреса с. 32]. После 1905 г. упоминание о ней и ее магазине исчезает из московских справочников. То ли она заболела и умерла, то ли разорилась, не выдержав конкуренции, продала магазин и отошла от дел. Детей у нее, очевидно, не было. Можно лишь гадать, помогали ли в магазине Владимиру, а затем и его вдове, племянники или сестра Мария. Но нет сомнения, что Владимир и Дарья поддерживали отношения с семьей брата; не исключено, что помогали материально. Иначе вряд ли Дарья Васильевна поселилась бы рядом с ними.

Минимальная информация о детях Максимилиана Теодора сохранилась в личном деле студента Московского Императорского Технического училища Анатолия Безбардиса. В деле указаны их имена и годы рождения: Максимилиан, 1873 г. р., Ольга, 1875 г. р., Анатолий, 1877 г. р., Михаил, 1878 г. р., Борис, 1880 г. р., Мария, 1882 г. р. [2, 12]. Больше известно о самом Анатолии. Он родился в Москве, окончил реальное училище и дополнительный класс. Это давало право поступления в «высшие специальные училища, подвергаясь только проверочному испытанию». Судя по школьному аттестату, Анатолий хорошо рисовал, а вот с математикой, проекционным черчением, физикой дело обстояло сложнее: «четверки» за основной курс реального училища и «тройки» — за дополнительный. Профессия инженера ценилась тогда высоко. Видимо, это побудило Анатолия поступить в престижное Техническое училище на Механическое отделение. Студентом он стал в 1898 г. [2, 3, 4].

Первый курс он закончил с одной переэкзаменовкой, но даже с отличными баллами по начертательной геометрии [2, 31]. А на втором курсе он «споткнулся»: хорошо успевая по черчению, по токарной и модельно-столярной практике (то есть, у него были «хорошие руки»), Анатолий завалил экзамены по основным дисциплинам. Ему разрешили остаться на втором курсе еще на год. Но он опять не сумел сдать экзамены вовремя, попробовал перевестись в Екатеринославское горное училище, но почему-то переход не состоялся. В результате из училища он был отчислен «за неуспеваемость» [2, 18–22, 26–28, 32–34].

С конца 1903 г. Анатолий Безбардис служил в армии вольноопределяющимся, сдал экзамен на младший офицерский чин и был направлен прапорщиком в Ширванский полк на Кавказ, а оттуда по жребию попал в действующую армию на Дальний Восток, хотя не ясно, успел ли он повоевать или прибыл в Манчжурию уже после подписания Портсмутского мира [2, 25, 29] (в прошении А. Безбардиса о восстановлении в Техническом училище, возможно, перепутаны даты; судя по датам, он оказался в Манчжурии уже после окончания русско-японской войны).

Тем не менее, в апреле 1906 г. он как участник военных действий подал прошение о восстановлении в Техническом училище и получил разрешение вернуться к учебе — на первый курс, но с зачетом сданных ранее экзаменов [2, 30]. Техническое училище Анатолий закончил в 1911 г. [3, 6, 100; 4, 9; 5, 9; 2, 106]. О дальнейшей его судьбе неизвестно.

Анатолий Биезбардис.
ЦИАМ, Ф. 372, оп. 3, д. 566, л. 35.

Чувствовал ли Анатолий какую-то связь с Латвией, знал ли, кем был его дед для латышского национального возрождения? Знал ли он, его братья и сестры, выросшие в Москве, латышский язык, смог ли что-то передать им в этом плане Каспарс Биезбардис? Ответов на данные вопросы пока нет.

В Техническом училище было немало латышских студентов. Естественно, что они должны были общаться. Но студенты давали подписку о том, что не будут вступать в какие-либо сообщества, например, землячества, и «даже в дозволенные законом общества без разрешения на то... ближайшего начальства» не станут вступать [2, 7]. Поведение Анатолия Биезбардиса никогда не вызывало нареканий у начальства училища.

Вполне возможно, что со временем будут найдены факты об участии сыновей и внуков Биезбардиса в жизни латышской общины Москвы. Но, скорее всего, старшая линия его потомков оказалась потерянной для пополнения потенциала латышской интеллектуальной элиты.

Источники и литература

1. Исторический архив Эстонии. Ф. 386 (Дерптская губернская дирекция училищ). Оп. 3. Д. 815 (Формулярный список К.Безбардиса) л. 30, 77, 97.
2. Центральный исторический архив г. Москвы (ЦИАМ). Ф. 372 (Высшее Императорское Московское Техническое училище (ИМТУ). Описание 3. Д. 566 (Анатолий Безбардис).
3. То же. Описание 4. Д. 194 (Алфавитный список ИМТУ за 1906–1907 академические годы).
4. То же. Д. 197 (Алфавитный список ИМТУ за 1909–1910 академические годы).
5. То же. Д. 198 (Алфавитный список ИМТУ за 1910–1911 академические годы).
6. Там же. Ф. 459 (Московский Учебный округ). Оп. 3. Д. 1020 (О репетиторах при пансионах. 1842 г.) лл. 1–6.
7. Там же. Д. 1325 (Отчет о деятельности учебных заведений округа за 1844 г.).
8. Там же. Ф. 1476 (архив евангелически-лютеранской церкви святых Петра и Павла в Москве). Оп. 2. Д. 15 (Метрическая книга записи умерших. 1878–1892).
9. Вся Москва. Адресная и справочная книга г. Москвы на 1884 год. Москва, Издание А. С. Суворина. 1884.
10. Вся Москва. Торгово-Промышленная адресная книга г. Москвы на 1893. Москва: Издание А. С. Суворина, 1894 с. 23.
11. Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1894, Ч. 2. Москва: Издание А. С. Суворина, 1894 с. 5–6, 11.
12. То же на 1895 г. Москва, 1895.
13. То же на 1898 г. Москва, 1898.
14. То же на 1902 г. Москва, 1902.
15. То же на 1903 г. Москва, 1903.
16. То же на 1904 г. Москва, 1904.
17. То же на 1905 г. Москва, 1905.
18. Историческая записка о 50-летию Московской 2-й гимназии. 1835–1885 г. Сост. С. Гулевич. Москва, 1885.
19. Корелин А. П. *Дворянство в пореформенной России. 1861–1904. Состав, численность, корпоративная ориентация.* Москва: Наука. 1979.
20. Назарова Е. Л. *История лейманов в Ливонии.* Москва: ИРИ РАН. 1991.

21. Сталтмане В. Э. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва: Наука. 1981.
22. Штраус В. П. «Доктор Зандбергс – продолжатель дела Кришьяниса Валдемарса». В кн.: *Россия и Балтия*. В. 1. *Страны и народы*. Москва: ИВИ РАН. 2000.
23. Bartele T., Šalda V. *Latvieši Maskavā*. Daugavpils: DPU, 2001.
24. Jēkabsons Ē. “Latviešu tautības virsnieki Krievijas armijā 19. gs. ģirajā pusē – 1907. gadā.” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2006, №1.
25. *Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privatā sarakste*. 1. sēj. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997.
26. “Kaspara Biezbārža dzīves mūžs.” *Baltijas Vēstnesis*, 1886. 2. septembris, № 199.
27. “Kaspars Biezbārdis.” *Latviešu tautas kalendārs*. Jelgava: Izdots no Viesuļa, 1887.
28. Sočņevs M., Jansons-Saiva A. *Kaspars Biezbārdis sabiedriskās domas un kultūras vēsturē*. Rīga. Zinātne, 1986.

Kopsavilkums

Ieskats Kaspara Biezbārža ģimenes vēsturē

Raksta avotu bāzi veido līdz šim npublicēti Maskavas Centrālā Valsts arhīva dokumenti un uzziņu grāmatas “Visa Maskava” par 1884.–1906. gadu, kur atrodama informācija par pazīstamu latviešu zinātnieku un sabiedrisko darbinieku Kasparu Biezbārdi un viņa ģimeni. Avoti liecina, ka Kaspars Biezbārdis pirmo reizi ieradās Maskavā 1844. gadā, kad viņš trīs mēnešus nostrādāja par audzinātāju Maskavas 2. vīriešu ģimnāzijā. Turklāt viņš pavadīja Maskavā savas dzīves trīs pēdējos gadus. Viņa dēli Maksimiliāns Teodors un Vladimirs 1870.–1980. gados dzīvoja Maskavā un nodarbojās ar farmaceitisko biznesu. Pēc Vladimira nāves tēvs devies uz Maskavu, lai atbalstītu viņa ģimeni. Zināms, ka K. Biezbārža vecākā meita pēc 1917. gada revolūcijas arī dzīvoja Maskavā. Arhīva fondi glabā informāciju arī par Maksimiliāna Teodora dēlu Anatoliju: ir atklātas viņa studiju un militārā dienesta gaitas līdz 1911. gadam, bet par turpmāko dzīvi ziņu nav. Acīmredzami, ka Biezbārža ģimenes dzīves apstākļi sekmēja tās locekļu dabisko rusifikāciju. Pagaidām nav izdevies atrast apstiprinājumu tam, ka K. Biezbārdis un viņa bērni uzturētu draudzīgas attiecības ar Maskavas latviešu kopienā.

Oļegs Papsujevičs

Būvkeramikas attīstība un izstrādājumu pielietošana Latgalē 18.–19. gadsimtā: industriālais un kultūrvēsturiskais mantojums

Latvijā būvkeramikas izstrādājumu ražošana ir viena no vecākajām un tradīcijām bagātākajām rūpniecības nozarēm [1, 183–300; 3, 33–44]. Būvkeramika un tās vēsture ir nešķirami saistīta ar arhitektūru kā vizuālās mākslas sastāvdaļu. Arī Latgales reģionā ir uzkrāta liela pieredze tradicionālo māla būvmateriālu un izstrādājumu (ķieģeļu, kārniņu, drenu cauruļu, krāsns podiņu, dažādu keramisko bloku, keramzīta u.c.) ražošanā un pielietošanā. Taču Latgales būvkeramika, neskatoties uz tās nozīmīgajiem sasniegumiem pagātnē, nav atradusi pienācīgu atspoguļojumu zinātniskajā literatūrā. Tās vēsture praktiski nav apgaismota, industriālais un kultūrvēsturiskais mantojums nav pētīts un apzināts. Lai aizpildītu šo “robu”, Daugavpils Universitātes Latgales Pētniecības institūtā sākti pētījumi par Latgales būvkeramikas pirmsākumiem, attīstību un izstrādājumu pielietošanu.

Ķieģeļrūpniecība Latvijā, tai skaitā Latgales reģionā, sāka attīstīties 13. gadsimtā reizē ar Zobenbrāļu ordeņa bruņinieku ienākšanu Baltijas teritorijā. Taču īstais ķieģeļu slavas gājiens Latvijā sākās tikai 18. gadsimtā, kad arvien plašāk tos sāka pielietot baznīcu, piļu, pilsētu ēku un mūra nocietinājumu celtniecībā. Ar lubu jumtiem segto muižnieku ēku vietā nāca mūra mājas un pilis ar sarkaniem kārniņu jumtiem. Pirmo reizi keramika tika izmantota ne tikai praktiskiem, bet arī estētiskiem mērķiem. Ķieģeļiem veidoja gan stingri noteiktu taisnstūra, kvadrāta, trīsstūra, trapeces formu, kā arī noapaļotus galus. Radās t.s. “ķieģeļu gotikas” stils [4]. Gotika, kas 12. gadsimtā aizsākās Francijā, viduslaiku beigās izplatījās visā Eiropā, arī Baltijā.

Konkrētas dokumentālās ziņas par ķieģeļceplu ierīkošanu un ķieģeļu ražošanu 18. gadsimta pirmajā pusē Latgalē nav saglabājušās. Taču droši var apgalvot, ka ķieģeļnīcas cēla tur, kur tika plānota pils, dievnama vai kādas citas lielas ēkas būve un tuvumā bija sastopamas derīga māla iegulas (no tālienes sliktu ceļu un transportlīdzekļu dēļ ķieģeļus neveda). Atkarībā no celtnes lieluma un kādā stāvoklī tā saglabājusies līdz mūsu dienām, var spriest arī par tā laika būvmateriālu ražošanas apjomiem un kvalitāti. Lielākos vai mazākos daudzumos kārtainā bezakmeņu māla slāņi atrodami gandrīz vai katrā Latgales novadā, un ķieģeļu augstās cenas dēļ daudzi muižnieki gan peļņas nolūkos, gan arī pašu vajadzībām jau sen centās ierīkot savās muižās ķieģeļnīcas.

Par agrāko laiku ķieģeļnīcu atrašanās vietām var spriest arī pēc ciemu, miestu un citu apdzīvotu vietu nosaukumiem, kas vēl saglabājušies līdz šodienai. Nereti var sastapt, piemēram, šādus nosaukumus: Cegeļņa (Dagdas pag., Istras pag.), Cegaļne (Kalupes pag.), Ceglineica (Dricānu pag.), Cigeļņa (Lauderu pag.), Cepliši (Krāslavas pag.), Cepliši (Bērziņu pag.), Cepleši (Dubnas pag., Lendžu pag.), Cepļuki (Rožkalnu pag.), Čerepova (Daugavpils), Ķieģeļnīcas (Medumu pag.), Ķieģeļnieks (Krustpils pag.).

Poļu laiku Latgalē (Inflantijā) jezuītu darbības ilgajā laika posmā (1630–1820) sakarā ar rezidences un filiāles misiju iedibināšanu dažādos Latgales un Ilūkstes novados, pilsētās un ciemos misionāri cēla mītnes, baznīcas, skolas, slimnīcas, tai skaitā arī mūra ēkas, kā arī ierīkoja ķieģeļcepļus.

Pirmo mūra baznīcu Latgalē uzcēla Jezuītu ordeņa tēvi 1709. gadā Aulejā, kuru ar savu parakstu Dinaburgas jezuītiem pēc zviedru kara beigām dāvināja (1631. gadā) Smoļenskas vojevoda Aleksandrs Gonsevskis [5, 69]. Baznīca celta no ķieģeļiem baroka stilā ar diviem torņiem, mūra velves griestiem un akmeņu grīdu. Dievnamam apkārt ierīkots metāla žogs ķieģeļu mūra stabos. Neviens cits tā laika mākslas stils kā baroks, kas katoļu kulta celtnēs ienāca 16. gadsimtā, pielietojot ķieģeļus kā galveno būvmateriālu, nespēja tik pārlicināši atklāt dievnamu noslēpumainību.

Patiesi izcilu pēc savas arhitektoniski mākslinieciskās nozīmes baroka stila mūra celtni ar kārniņu jumtu – Dinaburgas (Daugavpils) cietokšņa baznīcu – izbūvēja jezuīti 18. gadsimta vidū. Lielas celtnes sagatavošanas darbus 1730. gadā kopā ar jezuītiem uzsāka Jans Andžejs J. Borhs (1715–1780), Polijas karalistes lielkanclers, Jēzus brālības pārstāvniecības aizgādājis, pieredzējis mākslas un arhitektūras pazinējs. Lai uzceltu dievnamu, jezuīti bija panākuši pilsētas ķieģeļnīcas jaudas palielināšanu no 40 uz 136 tūkst. ķieģeļu gadā [6]. Turklāt būvlaukumā viņi bija saveduši daudz granīta akmeņu, veldzējuši kaļķus, sabūvējuši palīgdarbnīcas un sacēluši kazarmas strādniekiem. Ķieģeļu kvalitāti pārraudzīja jezuīts Benedikts Mezmers. Kas attiecas uz katedrāles celtniecības laiku un projekta autoru, tad pastāv vairākas versijas: vēsturnieki min atšķirīgus gadus (1731, 1737–1757, 1746–1769) un arhitektus. Vieni [6] min slaveno arhitektu Frančesko Bartolomeo Rastrelli (1700–1771) kā *architectus italicus Rondalensis*, citi [7, 142–154] – itāli Karlo Frančesko Rondelli, arī Viļņas skolas arhitektu Janu Kristofu Glaubicu (ap 1700–1767) un vēl kādu nezināmu jezuītu provinciāli.

Daugavpils cietokšņa baznīca bija spēcīgi būvēta. Par dievnama rotu bijis 1744. gadā no ķieģeļiem mūrētais un ar marmoru noklātais centrālais altāris, kura sienas bija ļoti spēcīgi būvētas. Pamatos un pagrabā izveidotas

pazemes ejas, tuneļi, labirinti, galerijas ar ķieģeļu dubultsienām, kas teicami saglabājušās līdz šodienai. Tas viss liecina par augstas kvalitātes būvkeramiku – ķieģeļiem, kurus izgatavoja, jādodomā, kaut kur netālu no Šuņezera.

Daugavpils cietokšņa baznīca, sava veida Latgales baroka simbols [7, 142–154], nozīmīgākais reģiona arhitektūras vēstures piemineklis, līdz mūsu dienām nav saglabājusies. 1944. gadā cietokšņa bombardēšanas laikā baznīca tika sagrauta.

18. gadsimta sākumā Latgalē muižu ķieģeļceplī jau nav retums. 1743.–1770. gadā viens no bagātākajiem sava laika Latgales novada muižniekiem Jans Augusts Hilzens (1702–1767) no ķieģeļiem korintiešu baroka stilā ar mūra velves griestiem izveidoja Dagdas Romas katoļu baznīcu. Dagdas baznīca bija pirmā mūra celtnē tuvākajā apkaimē, un tā ievadīja harmoniski pieticīga baroka stila sākumu Latgalē. Baznīcā izveidoti trīs grezni mūra altāri ar karnīzēm un pilastriem. Dievnama izbūvei J.A. Hilzens, iespējams, ierīkoja arī pirmo ķieģeļcepli. Šķiet, ka ķieģeļus lielas celtnes izbūvei toreiz taisīja sādžā ar nosaukumu “Cegelņa” (poļu *cegielnia* – ‘ķieģeļnīca’) lauku ceplī, kas atradās netālu no Dagdas miesta starp Zeļļiem (Zeļevciem) un Bogdāniem [8].

Jāsaka, ka Hilzeni bijuši tīrasinīgi vācieši un Livonijā viņi iecerējuši no Vestfālenes [9, 52–107]. J.A. Hilzens uzskatāms par Dagdas kā latviešu kultūras centra galveno dibinātāju. Latgales, tai skaitā Dagdas miesta, pirmsākumam un vēsturiskajam apskatam viņš veltīja savu apjomīgo darbu *Inflanty* (“Livonija”) divās daļās, kuru sarakstīja Dagdā 1748. gadā (izdota 1750. gadā Viļņā). Zem baznīcas pazemes velvēm apbedīti Hilzenu dzimtas piederīgie – pats J.A. Hilzens, viņa dēls Justiniāns un mazdēls Idzi, kā arī ievērojamie Dagdas un Kaunatas jezuīti Mihaels Rots un Kolumbiāns Pfeifers.

18. gadsimta sākumā arī pie Krāslavas miesta darbojusies ķieģeļu ražotne vietējās muižas vajadzībām. Taču mūra ēku celtniecība un acīmredzot arī ķieģeļu izgatavošana te aktivizējusies tikai pēc 1729. gada, kad Krāslava pārgāja grāfa Jana Ludviga Plātera (?–1736) īpašumā. Viņš vispirmām kārtām 1729.–1737. gadā uzcēla aptieku (pēc citas versijas aptieka uzcelta 1710.–1713. gadā). Pēc arhitekta Antonio Parako projekta celtā mūra ēka ir saglabājusies (izņemot balkonu) līdz šodienai un ir valsts arhitektūras piemineklis. Par J.L. Plātera lielo nozīmi Inflantijas ekonomikas un kultūras augšupejā liecina tas fakts, ka neliels Krāslavas miests ar lieliskām apbūvēm isā laikā kļuva par vienu no nozīmīgākajiem saimniecības un kultūras centriem Žečpospolitā [10, 454]. Būdam izglītots, gudrs politiķis, ietekmīgs cilvēks karaļa Augusta II (1670–1733) galmā, viņš aizvien aizstāvēja Inflantijas intereses un rūpējās par tās labklājību.

Ne mazāk spoži, varbūt pat lielāki panākumi Krāslavas miesta kultūras un ekonomikas, tai skaitā būvkeramikas, attīstībā bija J. L. Plātera dēlam Konstantīnam Ludvigam Plāteram (1722–1778). Arī viņa laikā darbojusies ķieģeļnīca, kas apgādājusi ar būvmateriāliem rātsnama (1752), garīgā semināra, hospitāļa, žēlsirdīgo māsu klostera, viesnīcas u.c. ēku celtniecību. 1759. gadā K.L. Plāters uzcēla bibliotēkas ēku, kurā bija sakrāts ap 20 000 grāmatu. Baznīcas (kas bija iecerēta kā Inflantijas bīskapa rezidence) celtniecības (1755–1767) organizēšanu grāfs uzticēja lācariem. Ķieģeļnīca atradās divu kilometru attālumā no baznīcas būvvietas, un melnstrādnieki, dzimtcilvēki, stāvējuši garā ķēdē, lai ķieģeļus no cepla padotu līdz būvlaukumam. Iespējams, ķieģeļceplis darbojies Ceplišos pie Krāslavas, kur tuvākajā apkaimē ir lielas mālu iegulas. Turklāt pašā miestā amatnieki no Varšavas un dažādām Vācijas pilsētām ierīkoja krāsns podiņu, ieroču un juvelieru izstrādājumu darbnīcas, auda samtu un vadmalu [10, 454; 11].

1761. gadā katoļu mūki dominikāņi Zilupes novadā nodegušā koka dievnama vietā no ķieģeļiem un laukakmeņiem uzcēla jaunu Pasienas baznīcu, vienu no skaistākajām ne tikai Latvijā, bet arī Eiropā. Tā ir baroka laikmeta klasiskās divtorņu bazilikas interpretācija. Šo un citas Latgales novada baznīcas, to vēsturi un arhitektūru pirmo reizi vispusīgi aprakstīja Gustavs Manteifelis (1832–1916) savā fundamentālajā darbā “Inflantija” (*Inflanty poliskie*), kas izdots 1879. gadā Poznaņā.

1769. gadā lielu mūra baznīcu no ķieģeļiem jezuīti pabeidza celt Ilūkstē (pamati jaunam mūra dievnamam likti 1754. gadā). Tā bija viena no vecākajām Zemgales baznīcām un lielākajām Baltijā, kas izcēlās ar savu krāšņumu un baroka stila spožumu [12]. Dievnams nav saglabājies. Ķieģeļus baznīcas izbūvei izgatavoja miesta tuvumā. Pirmā zināmā ķieģeļnīca Ilūkstē bija ierīkota vēl 1728. gadā. Tajā apdedzināja ķieģeļus un kārnījumus, dedzināja kaļķus. Otru ķieģeļcepli jezuīti ierīkoja 1742. gadā blakus ordeņa rezidencei. Taču māli šeit bija sliktas kvalitātes, tāpēc šajā pašā gadā jaunu ķieģeļnīcu uzcēla pusjūdžē no miesta Konecpolē. Te māls izrādījās lielisks, un 1745. gadā jezuīti lika pamatus jaunai, lielai ķieģeļnīcai. 1761. gadā Ilūkstes mūra baznīcas celtniecības darbu turpināšanai jezuīti papildus ķieģeļus veda arī no Sventes folvarka, kur ķieģeļceplis darbojās arī vēlākajos gados.

No 18. gadsimta otrās puses nozīmīgākajām muižu mūra celtnēm īpaši jāatzīmē Varakļānu pils, kuru cēlis Mihaels Jans Borhs (1753–1810) pēc arhitekta Vinčenco Macotti projekta. Pils ir iegarena taisnstūra formas ķieģeļu celtnē, ziemeļu pusē ar četrām doriešu stila mūra kolonnām, sākotnēji ar sarkanu kārnīņu jumtu. Tā ir viena no pirmajām klasicisma stila celtnēm Latvijā, izcils paraugs būvmākslā.

Borhi, visbagātākie zemes īpašnieki Latgalē, bija viena no senākajām feodāļu dzimtām Eiropā, kura no Itālijas ieceļojusi Vācijā Vestfālenes novadā un pēc tam Livonijā, kur vēlāk pārpoļojusies. M.J. Borha sencis Bernts Borhs (1451–?) dzimis Ķelnē, bijis trīsdesmit astotais Livonijas ordeņa mestrs (1472–1483). Arī M.J. Borhs savā laikā bijis izcila persona: Polijas Seima loceklis, vispusīgs zinātnieks (minerālogs, ģeologs, ķīmiķis, botāniķis), pieredzējis mākslas un arhitektūras pazinējs. Veicot diplomāta misiju Itālijā, viņš pievērsās Silīcijas salas minerālu un iežu izpētei. Rezultātā tika savākta plaša minerālu kolekcija un publicētas vairākas zinātniskas grāmatas [13, 46–54].

Vērienīgus celtniecības darbus veica M.J. Borha brālis Jozefs Henrihs Borhs (1764–1835) savā muižā Preiļos. Te viņš uzcēla muižas kapelu (iesvētīta 1817. gadā) un pēc arhitektu G. Šahta un A. Belecka projekta sāka celt jaunu mūra pili, kuru vēlāk (pēdējo reizi 1860.–1865. gadā) gotizējot pārbūvēja viņa dēls Mihaels Jozefs Borhs (1806–1881), ievērojamais Latgales novada rakstnieks un bibliofils. Preiļu pils krāšņā arhitektūrā meistariģi atklājas angļu neogotikai raksturīgas formas, kas papildinātas ar ordeņa laiku arhitektūras elementiem, bet dzegas veidotas t.s. “ķieģeļu stilam” līdzīgā formā. Jaunā Preiļu pils, kas izceļas ar savu neparasto gleznainību un arhitektonisko kompozīciju, ar G. Manteifeļa komentāriem attēlota divos akvarelzīmējumos albumā “Terra Mariana 1186–1888” (55. folija) [14, 150–158].

Pirmās dokumentālās ziņas par ķieģeļu ražošanu Daugavpilī datējam ar 1765. gadu, kad poļu varas iestāžu revīzijas aktis starp citu minēts uz pilsētas zemes ierīkotais (jau laikus pirms tam) jezuītu ķieģeļceplis [3]. Tā rašanās šeit bija saistīta ar pirmo lielo ēku, pareizāk, vesela kompleksa celtniecību – jezuītu kolēģijas, baznīcas, skolas u.c. ēku izbūvi. Savukārt Latgales vēstures pētnieks Boļeslavs Brežgo (1887–1957) darbā “Latgolas inventari un generalmēreīšonas zemju aproksti 1695–1784” min divas ķieģeļnīcas Rēzeknes apriņķī: viens ķieģeļceplis 1784. gadā darbojās Zosnas muižā Tučevas sādžā un otrs – Janopoles muižā. Ķieģeļnīcās strādāja muižu kļaušu zemnieki; ķieģeļus izlietoja muižas ēku celtniecībai un labošanai [15].

Lai gan Daugavpils (Dinaburga) atradās pie izdevīga ūdensceļa un pilsētas apkaimē sastopamas bagātas māla atradnes, ķieģeļus šeit ilgu laiku izgatavoja tikai nelielos apmēros. Tas droši vien izskaidrojams ar to, ka Daugavpils vairākus gadsimtus ilgi bija politiski un ekonomiski atrauta no pārējiem Latvijas novadiem un Rīgas, bet māls te nebija pirmās šķiras. Būvkeramika Daugavpils apriņķī strauji sāka attīstīties 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, kad Latgale (1772) un pēc tam arī Kurzemes

guberņa, ieskaitot Zemgali, tika iekļauta (1795) Krievijas impērijā. Ciešu ekonomisko sakaru nodibināšana ar Zemgales novadiem un pilsētām, vispirmām kārtām ar Grīvu un Ilūksti, un tiešais ūdensceļš pa Daugavu līdz Rīgai sekmēja Daugavpils pilsētas un reģiona rūpniecības attīstību. Šajā laikā Daugavpils tuvumā lieli zemes īpašnieki, Latgales muižnieki, cēla arī ķieģeļu rūpnīcas.

18. gadsimta beigās Kalkūnu un Medņu (Medumu) muižu īpašnieks grāfs Ditrihs fon Keizerlings (1713–1793) ierīkoja lielu ķieģeļnīcu savā muižas saimniecībā Kalkūnos. Ķieģeļnīca izgatavoja ap 1 milj. ķieģeļu gadā [3]. Keizerlingi bija veca grāfu un baronu dzimta (pirmo reizi vēsturē minēta 1230. gadā), kas 1492. gadā no Vestfālenes ieceļoja Livonijā. D. fon Keizerlings dzimis Jaunpilī, studējis Karalaučos un Jēnā. 1735. gadā kā brīvprātīgais Krievijas grāfa Pētera de Lasī (1678–1751) vadītā korpusā piedalījies karagājienā pie Reinas [16, 16434 sl.].

Apmēram tajā pašā laikā 18. gadsimta beigās Daugavpils apriņķa muižnieks grāfs Mols nodibināja ķieģeļnīcu Juzefovā (Jezupovā) [3]. Šķiet, ka ķieģeļceplis Juzefovā (tagadējā Naujenas pagastā) piederējis Františkam Molam, Dinaburgas maršalam, kurš 1812. gadā pieņēma Napoleonu savā muižā Višķos, par ko Krievijas imperators Aleksandrs I grāfu izsūtīja uz attālajiem Krievijas novadiem [17, 349]. Ar grāfu Molu dzimtu ir cieši saistīta Daugavpils un Višķu vēsture. 17. gadsimtā Moli no Silēzijas pārcēlās uz Kurzemi un pēc tam uz Inflantiju, kur 1621. gadā Višķos nodibināja pirmo baznīcu. Ar Moliem un Višķiem neviļus asociējas arī vēl vienas vēsturiskās personības – Katrīnas I (1684–1727) miglā tītie pirmie dzīves gadi. Kādā ciemā ar nosaukumu “Višķu ezers” (Luknas ezers), kas piederējis šlahtičam Molam, esot dzīvojuši Martas Skavronskas (Kraukles) vecāki – Aleksis Skavronskis un Māra Kraukle – un, iespējams, dzimusi pati nākamā ķeizariene. Martas mātes Māras tēvs Andrejs Krauklis bijis senā Ezervišķu pils novada valdnieka, latgaļu bajāra Kraukļa dēls [18, 392].

18. gadsimta beigās ķieģeļi sāka spēlēt galvenā, dažreiz pat vienīgā būvmateriāla lomu, kas deva iespēju risināt visai sarežģītus būvniecības uzdevumus, piemēram, veidot baznīcu kupolus un velves. Protams, ķieģeļu kvalitātei šādos gadījumos vajadzēja būt ļoti augstai. Saražotās produkcijas kvalitāte lielā mērā bija saistīta ar strādnieku profesionālo pieredzi, ar viņu prasmi uzminēt vietējo mālu īpašības un uzstādīt atbilstošu režīmu to apstrādei. Jaunu ķieģeļu ražošanas centru rašanās un attīstība, kas sākās 19. gadsimta sākumā pie Daugavpils un citos Latgales novados, notika lielākoties, ceļot nelielas ķieģeļnīcas, kuru ražotspēja nepārsniedza 1–3 milj. ķieģeļu gadā. Daudzos gadījumos rūpnīcas bija apgādātas ar

atbilstošiem mehānismiem. Tomēr, neskatoties uz lielu pieprasījumu pēc būvmateriāliem un darba dališanu valsts (kroņa) rūpnīcās, ķieģeļu ražošana pat 19. gadsimta vidū vēl maz atšķīrās no mājamatniecības. Līdz 19. gadsimta sākumam pārsvarā tika izmantotas tās pašas ķieģeļu ražošanas metodes, kas tūkstošiem gadu iepriekš. Pats ķieģeļcepļa īpašnieks bija arī, mūsdienu valodā runājot, ražošanas tehnologs un izstrādājumu kvalitātes kontrolieris. Gatavas produkcijas īpašības noteica galvenokārt pēc ārēja izskata.

19. gadsimta sākumā ķieģeļu ražošanu Daugavpils apriņķī sevišķi veicināja Dinaburgas (Daugavpils) cietokšņa celtniecība. Mūsdienās Daugavpils cietoksnis, trešais pēc kārtas, ir industriālā un militārā mantojuma nozīmīgākais objekts ne tikai Latgalē, bet arī starptautiskajā mērogā. Ziemeļeiropā tas ir vienīgais 19. gadsimta otrās puses cietokšņa paraugs, kas saglabājies līdz šodienai praktiski bez pārmaiņām (ja neskaita laika zoba bojājumus). Kvalitatīva cietokšņa izbūve prasīja milzīgu skaitu ķieģeļu un citu būvmateriālu.

Daugavpils cietokšņa celtniecība sākās 1810. gadā pēc inženiera J. Hekeļa izstrādātā plāna Daugavas labajā krastā Dinaburgas sākotnējās apbūves vietā. Vienlaikus Daugavas kreisajā krastā uz D. fon Keizerlinga Kalkūnu muižas zemes tanī vietā, kur atradās ebreju amatnieku un siktirtgotāju apmetne Jeruzaleme, sāka būvēt Tilta (Priekštilta) nocietinājumus. Lai nodrošinātu cietokšņa celtniecību ar būvmateriāliem, uzcēla jaunus ķieģeļu un kaļķu ceplis. Vienu kroņa ķieģeļnīcu ierīkoja vecās Dinaburgas pils apkaimē, no kurienes gatavo produkciju līdz būvvietai nogādāja ar barkām pa Daugavu. Lika lietā arī vecās pils akmeņus un ķieģeļus, kurus vietējie zemnieki pārdeva darbuņēmējiem [19, 91].

1813. gadā pie sagrautā tilta nocietinājuma par valsts līdzekļiem tika uzcelta jauna ķieģeļnīca ar trim lauka krāsnīm un vairākiem šķūņiem (žāvētavām) ķieģeļu veidošanai un žāvēšanai, ar palīgēkām instrumentu glabāšanai, ar kazarmām meistariem, uzraugiem un strādniekiem. Rūpnīca bija plānota ekspluatācijai uz 9 gadiem, bet faktiski tā pastāvējusi daudz ilgāk. Vasaras sezonā (no 1. jūnija līdz 1. septembrim) tajā bija nodarbināti 48 ķieģeļu veidotāji un 250 viņu palīgi – zaldāti un arestanti, smaga darba darītāji. Minētais nodarbināto strādnieku skaits nodrošināja visa ražošanas procesa veikšanu – māla un smilts izrakšanu un pievešanu, malkas un javas sagatavošanu, ķieģeļu veidošanu, žāvēšanu un apdedzināšanu un beidzot gatavas produkcijas salikšanu vienuviet (apmēram 1 milj. ķieģeļu). Darba ekonomijas nolūkā izgatavoja liela izmēra ķieģeļus – 12X6X3 collas (1 colla = 2,54 cm), lai 900 000 šādu ķieģeļu aizvietotu 1 300 000 parastos (250X120X65 mm) [3, 111–181]. Javu gatavoja, pievienojot mālam

izsijātu smilti attiecībā 1:0,5. Rūpnīcā bija iekārtoti darbināt 12 zirgu vilcējspēka māla mīcīšanas mašīnas.

No žāvētavām pilnīgi izveidotus jēlķieģeļus vagonetēs veda uz krāsnīm, kas atradās 75 asu (728 m) attālumā no šķūņiem. Vienā krāsnī vienlaicīgi apdedzināja ap 40 000 ķieģeļu. Viss process, ieskaitot ķieģeļu iekraušanu krāsnī, apdedzināšanu, atdzesēšanu un gatavas produkcijas izkraušanu, ilga 18 diennaktis.

Daugavpils cietokšņa celtniecībai ražoto ķieģeļu kvalitāte bija ļoti augsta, jo drīkstēja likt lietā tikai vislabākos – dzelzs un sarkanos ķieģeļus. Lai šādu būvkeramiku izgatavotu, sevišķi lielu vērību veltīja izejvielu, vispirms māla, kvalitātei un tā sagatavošanas tehnoloģijai. Māls, kas atrodams Kalkūnu apkaimē, satur zināmus kaļķakmens un citus nevēlamus piemaisījumus. Tāpēc, lai izgatavotu augstas kvalitātes ķieģeļus no vietējiem māliem, bija vajadzīga bagāta pieredze darbā ar šo izejvielu. Un tāda pieredze, protams, bija vietējiem latgaliešu amatniekiem, kuri kā nacionālo tradīciju no sirmās senatnes saglabāja podniecības mākslu, smalko gaumi, teicamas vietējo mālu īpašību zināšanas. Viņu pieredze un darbs nodrēģēja arī Daugavpils cietokšņa izbūvē. Statistikas ziņojumā (1827) pilsētas birģermeistaram tika atzīmēts, ka vietējo zemnieku vidū ir arī amatnieki – “mūrnieki”, “podnieki”, “ķieģeļnieki”. Acīmredzot tieši viņi bija tie “brīvie ķieģeltaisītāji”, kurus ņēma vērā Rīgas inženierkomandas priekšnieks ģenerālis I. Kļimenko, runājot par atalgojumu par labi izgatavotiem ķieģeļiem, par nepieciešamību pielikt īpašu centību to apdedzināšanā [3, 111–181]. Diemžēl viņu uzvārdi nav zināmi.

Ražošanas efektivitāti, apjomus, produkcijas kvalitāti un izmaksas lielā mērā nosaka darba darītāju kvalifikācija. Izejot no tīri ekonomiskajiem apsvērumiem, Dinaburgas cietokšņa celtniecības komiteja bija ieinteresēta ķieģeļu ražošanā izmantot zaldātus un arestantus. Ja brīvie, algotie strādnieki par 1 000 izgatavotiem un apdedzinātiem ķieģeļiem 1819. gadā rūpnīcā pie Tilta nocietinājuma saņēma algu 14 rubļu apmērā, tad zaldāti par to pašu darbu saņēma apmēram 1/3 daļu, t.i., 5 rbļ. 21 kap., bet arestanti – tikai 3 rbļ. 70 kap. [3, 111–181]. Šajā rūpnīcā ražotie ķieģeļi bija samērā lēti, jo te netrūka lēta darbaspēka un māla un transporta izdevumi bija nelieli. Ievērojami lielākas izmaksas ķieģeļu ražošanā bija attālās rūpnīcās Kalkūnos un sevišķi Juzefovā, kur nevarēja izmantot arestantus.

Sakarā ar cietokšņa celtniecību 19. gadsimta sākumā un pirmajā pusē Daugavpils un Ilūkstes apriņķi kopumā izvirzījās ķieģeļu ražošanā pirmajā vietā visā Latvijā: šo apriņķu ķieģeļnīcas deva vislielāko produkcijas apjomu. Bez minētajām trim lielām ķieģeļnīcām (Kalkūnu, Juzefovas, Tilta nocietinājumu) darbojās barona Nikolaju Korfa ķieģeļnīca (dibināta 1819.

gadā) Mežamuižā pie Krustpils un grāfa Henriha Plātera-Zīberga ķieģeļceplis (dibināts 1820. gadā) Liksnā. Baronu Korfu uzņēmums ar 20 strādniekiem deva produkciju 5 000 sudraba rubļu vērtībā, bet H. Plātera-Zīberga ķieģeļceplī strādāja divreiz mazāks ražošanas personāls, dodot atbilstoši arī mazāk ķieģeļus – 2 500 rubļu vērtībā [20, 137–138].

Būvkeramikas rūpniecības attīstību Latgales reģionā 19. gadsimta pirmajā pusē veicināja arī 1812. gada karā nopostīto dievnamu, muižu un pilsētu ēku atjaunošana. Toreiz strauji pieauga pieprasījums arī pēc apdares keramikas izstrādājumiem un amatniekiem, sevišķi pēc akmeņkaļiem un mūrniekiem. Virtuvju, vannas istabu, sanitāro mezgļu un citu telpu apdarei izmantoja keramikas plāksnītes, ko ražoja Vasiļjevu dinastijas uzņēmēju trīs darbnīcas (2 strādnieki katrā) Daugavpilī, kā arī J. Jodzeviča uzņēmums Daugavpils apriņķī (3 strādnieki, gada produkcijas vērtība 1 400 rbļ.). Ja 1825. gadā Daugavpilī bija tikai 3 mūra mājas (1 %), tad nelielā laika posmā vien (1840–1848) tika uzceltas 23 mūra ēkas [21]. To vidū ir vairāki nozīmīgi arhitektūras pieminekļi. Piemēram, 1828.–1830. gadā pēc Dinaburgas cietokšņa inženieru pārvaldes arhitekta Aleksandra Štauberta (1781–1843) projekta pilsētā no sarkaniem ķieģeļiem uzcēla apriņķa administratīvo ēku ansambli un 1840. gadā – arī Dinaburgas reālskolas ēku (vēlāk tajā izvietojās Dinaburgas ģimnāzija, tad Daugavpils 1. vidusskola un šodien – Daugavpils Vienības pamatskola).

Ķieģeļu mūra ēku celtniecība aktivizējās arī laukos. 1820. gadā uzcēla Kameņecas muižas kapelu, 1828. gadā par Mārtaņa Karņicka līdzekļiem izbūvēja Landskoronas baznīcu Šķaunē, 1849. gadā par Ignācija Šadurska līdzekļiem – Andrupenes mūra baznīcu.

60. gadu reformas Krievijas impērijā un dzelzceļa līniju izveidošana Latgales reģionā 19. gadsimta otrajā pusē radīja vispārēju rūpniecības uzplaukumu Daugavpils apriņķī un citos Austrumlatvijas novados. Dzelzceļa uzturēšanai drošā ekspluatācijas stāvoklī un apkalpošanai cēla lokomotīvu un vagonu darbnīcas (1866. gadā Daugavpils), ūdenstorņus, staciju ēkas, noliktavas, tiltus. Ķieģeļi kļuva par vienu no populārākajiem būvmateriāliem arī daudzām citām vajadzībām. No tiem arvien biežāk cēla baznīcas, muižu pilis, skolas, pārvaldes iestāžu ēkas, fabrikas un rūpnīcas, dzirnavas. Jau 19. gadsimta 60. gados Daugavpilī bija 118 mūra ēku, no kurām lielākā daļa celta no sarkaniem ķieģeļiem. Tos pielietoja ne tikai vien kā galveno būvmateriālu. Krāsainā būvkeramika vienlaicīgi kalpoja arī estētiskiem mērķiem. Dažādas dzegas, arkādes un frīzes veidoja no ķieģeļiem, tos reljefi izvirzot vai iedziļinot attiecībā pret sienas plakni vai arī liekot pa diagonāli – ar šķautni pret fasādes plakni. Arhitektūrā radās īpašais t.s. Latgales “ķieģeļu stils”.

Ar savdabīgu “ķieģeļu stila” arhitektūru šodien izceļas Daugavpils vēsturiskais centrs – domes ēka (bijušā Pilsētas valdes ēka), Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātes ēka (bijušā Galvenā pasta ēka, no 1922. gada – Skolotāju institūts, vēlāk – Daugavpils pedagoģiskais institūts), Novadpētniecības un mākslas muzeja ēka, Valsts poļu ģimnāzijas ēka, Psihoneiroloģiskās slimnīcas ēka u.c. 2008. gadā Daugavpils pilsētas dome (priekšsēdētāja Rita Strode un galvenā arhitekte Inguna Kokina) nāca klajā ar iniciatīvu iemūžināt fotogrāfijās minētās un daudzas citas unikālās celtnes. Šim nolūkam 2009. gada domes kalendārs ir veltīts pilsētas sarkano ķieģeļu arhitektūrai.

Praktiski visu pieprasījumu pēc būvkeramikas izstrādājumiem Latgalē 19. gadsimtā nodrošināja reģiona ķieģeļnīcas, lielākoties Daugavpils un Rēzeknes apriņķos. Gadsimta vidū sāka darboties rūpnīcas ar mehānizētu ķieģeļu ražošanu, radās uzlabotās ķieģeļu apdedzināšanas krāsnis ar skursteņiem, kurās ievērojami tika ietaupīts kurināmais (malka, kūdra). 1870. gadā Gajokā, Daugavpils rūpniecības rajonā, uzlabotu ķieģeļcepli ierīkoja Izrails Eiduss. 1890. gadā viņa uzņēmumā sezonas laikā 8 strādnieki izgatavoja ik diennakti ap 700 ķieģeļu [22]. 1877. gadā Daugavpili sāka darboties J. Vasiļjeva flīžu ražotne.

19. gadsimta otrajā pusē sakarā ar dzelzceļa līniju izbūvi pieauga pieprasījums pēc ķieģeļiem arī Ilūkstes apriņķī. Samērā lielu ķieģeļnīcu, kurā strādāja ap 40 vīriešu, 1868. gadā grāfs Augusts fon Etingens (1823–1908) nodibināja Kalkūnu muižā [23, 304]. Tajā ražoja ķieģeļus un kārnīšus. 1873. gadā Kalkūnos viņš uzcēla arī spirta rūpnīcu. Ražošanas augšupeja un izdevīgi produkcijas noieta tirgi deva iespēju A. fon Etingenam sakrāt prāvus naudas līdzekļus un labiekārtot muižas apkārtni. 1875. gadā Grīvā viņš izveido Grīvas vācu skolu (tagad Raiņa Daugavpils 6. vidusskola). 1881. gadā grāfs ierīko skolu arī Gegenšteinu pusmuižā [24], bet 1881.–1895. gadā pēc viņa iniciatīvas no sarkanajiem ķieģeļiem tika uzcelta Grīvas katoļu baznīca. 1890.–1892. gadā Kalkūnu uzkalnā A. fon Etingens uzbūvē sev jaunu pili. Tās kāpņu nišā atradies Livonijas ordeņa mestra V. fon Pletenberga (ap 1450–1535) skulptūra. Pēc Daugavpils pilsētas arhitekta V. Neimaņa (1849–1919) projekta celtā grāfa pils ir saglabājusies līdz šodienai, diemžēl visai nožēlojamā stāvoklī.

Vēl viens ceplis Ilūkstes apriņķī darbojās Vecsalienas pagastā. No tā ražotiem sarkaniem ķieģeļiem 1867.–1870. gadā tika uzcelta krāšņa Červonkas pils. Ļoti iespējams, ka Červonkas miesta nosaukums ir cēlies no poļu vārda *czerwonka*, kas nozīmē ‘sarkans māls’. Un tiešām Vecsalienas pagastā, kā zināms, atrodas bagāta sarkanā māla atradne Tartaks.

1874. gadā pirmās ģildes tirgotājs Vasilijs Karjajins (1912. gadā Valsts domes deputāts) Kalkūnos nodibināja prāvu ķieģeļcepli *Katari-*

nenhof [25, 362]. Rūpnīca ražoja ne tikai ķieģeļus, bet arī citu būvkeramiku – kārnīņus, drenu caurules, dažādas rozetes dārzu un māju izrotājumam. Viņa uzņēmums ar 30 strādniekiem pārstrādāja 350 tūkst. pudu (5 600 t) māla gadā, dodot produkciju 17 000 rbļ. vērtībā. V. Karjakina ķieģeļu rūpnīca bija savā laikā lielākā Latgales reģionā, gadu no gada auga tās produkcijas apjoms un ražošanas personāls (1904. gadā tajā strādāja jau 60 vīriešu [26, 266]).

Apmēram tādas pašas jaudas ķieģeļnīca 19. gadsimta beigās sāka darboties Skrudalienas pagastā, kuru 1897. gadā nodibināja tirgotājs Jakovs Molčanovs [25, 26]. Tā ražoja ķieģeļus un kārnīņus. Uzņēmums ar 60 vīriešu ražošanas personālu izlaida 2,2 milj. ķieģeļu gadā 19 200 rbļ. vērtībā (1903) [25, 362].

Pateicoties sekmīgai būvkeramikas rūpniecības attīstībai 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, ķieģeļu ražošana Latvijā izvirzījās vienā no pirmajām vietām būvmateriālu rūpniecībā, un ievērojamu ieguldījumu tajā deva Latgales reģiona ķieģeļnīcas. Raksturīgi tas, ka Daugavpils un Ilūkstes apriņķī ķieģeļu ražošana notika lielos ķieģeļceļos. Ķieģeļus apdedzināja krāsnīs, kurās ievietojās līdz 70 000 gabalu vienā reizē. Visi strādnieki bija algādži, vienā uzņēmumā strādāja vidēji 20 cilvēku [27, 10–13].

Nobeidzot šo vēsturisko apskatu par Latgales būvkeramiku 18.–19. gadsimtā, jāsecina, ka māla būvizstrādājumiem (ķieģeļiem, kārnīņiem, flizēm u.c.) ir bijusi neapšaubāmi ļoti svarīga loma Latgales reģiona iedzīvotāju dzīvē, ekonomikā, kultūrā, militārajā jomā. Būvkeramikas vēsture nav atdalāma no tautas vēstures, un tāpēc tā ir visai saistoša un notikumiem bagāta.

Avoti un literatūra

1. Jenšs, J. “No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās – 1860. g.” Grām.: *Vēstures problēmas*. 5. sēj. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1962.
2. Zeida, Ā. “Ķieģeļu un kaļķu ceplī Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem)”. Grām.: *Vēstures problēmas*. 5. sēj. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 1962.
3. Васильев Ю. М. “О производстве и применении кирпича в Латвии”. В кн.: *Из истории техники Латвийской ССР*. Вып. 1. Рига: Изд. АН Латв. ССР, 1959.
4. Zilgalvis, J. *Daugavas tuižas 18.–20. gs*. Rīga: Izglītība, 1998.
5. Без-Корнилович М.О. *Историческія сведения о примечательнейших местах в Белорусіи*. Санкт-Петербург, 1855.

6. Kudiņš, R. “Rastrelli Daugavpilī.” *Daugavas Vēstnesis*, 1990. 21. jūlijs.
7. Kaminska, R. “Latgales baroka stils – Daugavpils jezuītu baznīca.” Grām.: *Daugavas raksti. No Daugavpils līdz Pļaviņām*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 2000.
8. Дагда. Латвийская ССР. СССР. Генеральный штаб. Секретно, 0-35-140-В. Топографическая карта, масштаб 1:50000. Издание 1981 г.
9. Kučinskis, S. “Dagdas kungs un latviešu draugs Kazimirs Bujnickis.” Grām.: *Dzimtenes kalendārs 1980. gadam*. Vasteras: Trīs Rozes, 1979.
10. Сапунов А. А. Река Западная Двина. Историко-географический очерк. Витебск, 1893.
11. Букевича Дз. “Краслава и род Платоров.” *Эзерземе*, 1999. 22 октябрия.
12. Ceļojums pa jezuītu vēsturiskajām vietām Latvijā <http://sj.lv/jezuiti/celojums.html> (20.11.2009)
13. Johansons, J. “Mazpilsēta ar sentimentālo dārzu.” Grām.: *Dzimtenes kalendārs 1976. gadam*. Vasteras: Trīs Rozes, 1975.
14. Soms, H. “Pirms 120 gadiem tapusi baltiešu dāvana Romas pāvestam – albums “Terra Mariana” (1888. g.)” Grām.: *Katoļu kalendārs 2008*. Rīga: Romas Katoļu Baznīcas Rīgas Metropolijas kūrījas izdevums, 2007.
15. Brego, B. *Latgolas inventari un generalmēreīšonas zemju aproksti 1695–1784*. Daugavpils: Vl. Loča izdevniecība, 1943.
16. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 9. sēj. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1933.
17. Aftanazy, R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Tom 3. Wrocław, Warszawa, Krakow: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1992.
18. Dunsdorfs, E. *Skaistā Latgale. Latgales vēstures kartes*. Melburna: Kārļa Zariņa fonds.
19. Казак В.В. *Дaugавпилсская крепость: история и легенды от средневековья до наших дней*. Даугавпилс: Издание ВВАИУ ПВО, 1987.
20. *Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год*. Под. ред. А. М. Сементовского. Санкт-Петербург, 1866.
21. Arpinis, K. *Latvijas pilsētu vēsture*. Rīga: A. Gulbis, 1931.
22. Якуб З.И. “Гаек.” *Красное знамя*, 1976. 8 октябрия.
23. Якуб З.И. *Даугавпилс в прошлом*. Даугавпилс: А.К.А., 1998.
24. *Ilūkstes aprīņķa lauki pašvaldības 1937. gadā*. Ilūkste: Ilūkstes aprīņķa pagastu pašvaldību izdevums, 1937.

25. *Список фабрик и заводов Европейской России*. Санкт-Петербург: Министерство Финансов, 1903.
26. *Вся Курляндская губерния*. Под. ред. Я. И. Лудмера. Митава: Справочно-адресное издание Курляндского губернского статистического комитета, 1904.
27. *Обзор Витебской губернии за 1902 год*. Витебск: Губернская Типо-Литография, 1903.

Summary

Development and Application of Building Ceramics in Latgale, 18th–19th Century: Industrial and Cultural Heritage

Production of building ceramics maintains deep-rooted traditions in Latgale. Broad experience in production of traditional building ceramics for the needs of national economy – bricks, roof tiles, drainage pipes, and other ceramic material – has been acquired there. However up to now, despite these significant developments, Latgalian building ceramics has not found proper representation in literature; on the whole, the industrial heritage of Latgale has not been researched and studied properly.

This paper describes the development of building ceramics, mainly brick production, and application of ceramic products in construction. The paper enumerates the most prominent ‘brick style’ buildings in Latgale.

The ‘fame’ of bricklaying in Latgale (similarly to other regions) dates from the 18th century, when bricks were used in church, fortifications, and housing construction. Building ceramics (e.g. bricks, roof tiles, etc.) acquired not only practical importance, but also aesthetic significance. In the 19th century, production of bricks developed rapidly in Latgale. At that time, a number of brick factories (in Kalkuni, Juzefova, etc.), producing 1-3 millions of bricks in year, were opened near Dünaburg. A large amount of bricks was needed for Dünaburg fortress construction and, in the second half of the 19th century, also for railway bridges, railway stations, water towers, warehouses, church, school, and housing construction. In the beginning of the 20th century, the production of bricks assumed one of the most important places in Latgalian industry.

Zita Pētersone

Rīgas kiosku vēstures no 1902. līdz 1940. gadam avotpētnieciskās problēmas

Kiosks ir nozīmīgs objekts pilsētvidē. Ar savām arhitektoniskajām formām un pārdodamo preču klāstu kioski piesaista garāmgājēju interesi. Tos apdzejojis dzejnieks Aleksandrs Čaks, aprakstījis rakstnieks Andrejs Uptītis [1, 180–201]. Vārds *kiosks* cēlies no turku vārda *kiušk*, *kiöšk*. Šodien ar to saprot nelielu vieglu celtni, arī telpu, kas paredzēta telpu siktirdzniecībai [2, 376].

Kioski Rīgas pilsētā sākumā parādījās kā koka būdas, kurās ar siktirdzniecību nodarbojās privātpersonas [3, 197]. 20. gadsimta sākumā Rīgas pilsētas pašpārvalde pārņēma savā pārziņā šo jomu un sāka celt jaunus modernus, arhitektoniski atbilstošus kioskus. Šie kioski bija paviljona veida būves, tos izīrēja privātpersonām. Paviljonos pārdeva laikrakstus, atklātnes, grāmatas, cigaretes un tabaku, augļus, atspirdzinošus dzērienus, puķes, kiosku telpās iekārtoja telefonus. Latvijas Republikas laikā pastāvēja augļu un pagaidu augļu kioski, laikrakstu kioski (būdas un lielākie laikrakstu), Latvijas Dzelzceļa un Latvijas telegrāfa aģentūras “Leta” kioski. Pilsētai piederošie augļu un lielākie laikrakstu kioski bija paviljona tipa celtnes, bet pagaidu augļu un laikrakstu kioski – būdu tipa celtnes. Kad Padomju Savienība 1940. gadā okupēja Latviju, kioskus nacionalizēja. Padomju gados vairākas reizes pilsētas pašpārvalde uzstādīja jauna tipa kioskus. Vieni no pēdējiem – 1980. gados uzstādītie tipveida laikrakstu kioski, kurus var sastapt Rīgā arī vēl šodien [4, 47–48]. Šobrīd Rīgas ielās saglabājušies arī Krievijas impērijas laikā celtie paviljona tipa kioski, kuros iekārtoti veikali, kafējnīcas, laikrakstu kioski. Pastāv atsevišķi SIA “Pluspunkts” un preses apvienības “Narvesen” laikrakstu kioski, kas Rīgā ienāca 1990. gadu beigās. Tajos bez laikrakstiem un žurnāliem pārdod arī citas siktirdzniecības preces, “Narvesen” kioskos arī t.s. *fast food* uzkodas.

Kiosku vēstures pētīšana ir interesanta un sarežģīta. Līdz šim kiosku vēstures pētīšanai nopietni nav pievērsies neviens pētnieks. Informācija, kas iegūstama par Rīgas kioskiem no avotiem un literatūras, ir ļoti sadrumstalota. Tā atrodama Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) un Latvijas vēstures arhīva (turpmāk – LVA) fondos, Rīgas Kultūras pieminekļu inspekcijas aizsardzības inspekcijas (turpmāk – RKPAI) krājumā un Latvijas bibliotēkās. Nozīmīgāko avotu daļu sastāda dokumenti – nepublicētie un publicētie, mazāk nozīmīgāko daļu – literatūra un raksti presē.

Nepublicēto avotu skaitliski lielākā materiālu daļa ir no LVVA – lietas no 3 fondiem. Dokumenti atlasīti, ņemot vērā Krievijas impērijas laika Rīgas pašpārvaldes sistēmu no 1902. līdz 1915. gadam un Latvijas Republikas (no 1918. līdz 1940. gadam) pastāvošo valsts institūciju, un Rīgas pašpārvaldes sistēmu. Galvenā lēmējinstiūcija par Rīgas kioskiem Krievijas impērijas laikā bija Rīgas pilsētas valde [5, 1–285]. Rīgas pilsētas valdes Saimniecības komisija risināja jautājumus par kiosku celšanu, celtniecības izmaksām, arhitektonisko izskatu [5, 1-285]. Tāpēc izmantoti tās sēžu protokoli, kā arī Latvijas Republikas laika Rīgas pilsētas domes (pēc 1934. gada 15. maija – Rīgas pilsētas valde) sēžu protokoli [6, 181], [7]. No 1920. gada kiosku jomas jautājumus risināja Rīgas pilsētas valdes Dārzu nodaļa, kuru līdz 1926. gadam iekļāva 1924. gadā izveidotās Nekustamu īpašumu nodaļas sastāvā [8, 153-154, 190]. Nekustamu īpašumu nodaļas fonds LVVA ietver ne tikai Nekustamu īpašumu nodaļas, bet arī Dārzu pārvaldes dokumentus [9]. Starp dokumentiem ir Rīgas iedzīvotāju lūgumi par kiosku uzstādīšanu un celšanu, iznomāšanu, nomas pagarināšana, kiosku un nomniekiem saraksti. Jāatzīmē, ka ir ļoti daudz iesniegumu no kara invalīdiem, kuri vēlējās nomāt kioskus. Arhīva materiālos atrodama Rīgas pilsētas valdes Dārzu pārvaldes un Nekustamu īpašumu nodaļas sarakste ar citām Rīgas pilsētas valdes iestādēm, kuras bija iesaistītas kiosku pārvaldē – sarakste ar Rīgas policijas iestādēm, kurām Nekustamu īpašumu nodaļa prasīja atļauju par jaunu kiosku uzstādīšanu konkrētā vietā, t.i., vai tas netraucē pilsētas satiksmi; sarakste ar Rīgas pilsētas Sociālās apgādības nodaļu, pārbaudot laikrakstu kiosku jeb būdu esošo un nākamo nomnieku materiālo stāvokli, jo no 1922. gada Dārzu pārvalde ierobežoja laikrakstu kiosku jeb būdu skaitu un piešķīra tos tikai kara invalīdiem, kuriem nebija nekustamu īpašumu un nekādu sociālu ienākumu [9], [10, 23, 538]; sarakstes dokumenti ar Iekšlietu ministriju, jo Rīgas pilsētas pašvaldība bija pakļauta tās Pašvaldību departamentam [6, 178]. Nozīmīgākais dokuments LVVA Nekustamu īpašumu nodaļas fondā – Rīgas pilsētas valdes lēmums 1932. gadā, kas apstiprināja 1922. gada Dārzu pārvaldes lēmumu par kara invalīdu priekšrocībām nomāt laikrakstu kioskus jeb būdas [11, 163]. Šis lēmums palīdzēja noskaidrot, ka kara invalīdiem piešķirtās priekšrocības laikrakstu kiosku jeb būdu nomāšanā oficiāli bija no 1932. gada, nevis no 1920. gadiem, kā tas bija minēts 1990. gadu preses rakstos. Minētās priekšrocības mazāk attiecās uz lielajiem jeb paviljona tipa laikrakstu kioskiem [12].

Dokumenti atklāj jaunus faktus pētāmajā tēmā. Visās lietās, kur ir sarakstes dokumenti, izejošie dokumenti ir noraksti, bet ienākošie – oriģināli.

Nepublicēti dokumenti atrodami arī RKPAI. Tie sakārtoti divos dažādos fondos – F un Z fondā. F fonds ietver Rīgas pilsētas celtnu attēlus un fotogrāfijas, to starpā arī kiosku attēlus, kā arī jaunceļamo ēku skiču materiālus, Rīgas pilsētas valdes Būvju nodaļas dokumentus par laika posmu no 1920. līdz 1940. gadam [13]. Šis materiāls ļauj konkretizēt laikrakstu kiosku veidolu un kiosku arhitektus. Z fondā atrodams arhitektes Sarmītes Baravikas 1991. gadā veiktais pētījums “Vērmanes dārza vēsturiskā un arhivu materiālu izpēte, fotofiksācija un apsekošana dabā”, kas sastāv no divām daļām. Šajā pētījumā līdzās Vērmanes dārza vēsturei atrodama arī Vērmanes dārza kiosku vēsture, to fotogrāfijas. Vērtīgs ir I daļas III sējums “Kopijas par Vērmanes dārzu”, kurā atrodamas Vērmanes dārza plānu un karšu kopijas ar atzīmētām precīzām kiosku atrašanās vietām [14].

Publicētie avoti, literatūra un raksti presē atrodami Latvijas bibliotēkās. Publicētie avoti ir Krievijas impērijas laika Rīgas pašpārvaldes institūciju dokumenti un Latvijas Republikas laika Rīgas pašpārvaldes lēmumi, rīdzinieku – kiosku īpašnieku atmiņas. Publicētie dokumenti visplašāko informāciju kiosku pētīšanā sniedz par laika posmu no 1902. līdz 1915. gadam. Tēmas izpētei izmantoti Rīgas pilsētas domes materiāli – īsie Rīgas domes pārvaldes darbības pārskati un Rīgas domes izdevumu un ienākumu atskaišu materiāli par laika posmu no 1902. līdz 1915. gadam. “Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за ...” sniedz datus par Rīgas kiosku celtniecības komisiju, par kiosku celtniecību – celtniecības laiku un vietu, ēku interjeriem, iebūvētajām telpām, precīzu informāciju par celtniecības izmaksām [15]. Te atrodami kiosku plāni un attēli, kas ļauj vizualizēt kiosku izskatu. “Отчеты о доходах и расходах г. Риги за...” sniedz informāciju par kiosku nomāšanu un kiosku nomniekiem, nomas naudu, par pilsētas pašpārvaldes iztērētajām finansēm kiosku remontiem [16].

Laikrakstā “Valdības Vēstnesis” (iznāca no 1920. līdz 1940. gadam) publicēti Rīgas pašpārvaldes pieņemtie lēmumi, ļaujot apskatīt to gala variantu, kamēr arhīvā atrodami tikai lēmumu uzmetumi [17]. 1991. gadā notika PSRS valsts vadītāja V. Ļeņina pieminekļa demontāža Rīgā, Brīvības bulvāra un Elizabetes ielas stūrī, kuras laikā atklājās, ka zem pieminekļa atrodas pagrabs. Šajā laikā arī parādījās intervija ar Emanuelu Sotņiku, kioska, kas atradās Ļeņina pieminekļa vietā, nomnieka no 1930. līdz 1933. gadam, Aleksandra Sotņika dēlu. Intervija atklāja, ka zem kioska bijis pagrabs transformatoriem. Rakstā iespējams konkretizēt arī, kādas preces pārdeva šajā kioskā un ka tas nebija tikai laikrakstu kiosks, bet te pārdeva arī augļus un šokolādi no automāta [18].

Kiosku pētīšanā izmantoti arī raksti presē un literatūrā, kas informāciju sniedz mazāk. Šie raksti nedod jaunus datus, tikai atkārto jau zināmo informāciju – bieži pat kļūdaini, kā tas ir ar jau pieminētajām kara invalīdu priekšrocībām kiosku nomāšanā. Taču prese dažkārt sniedz materiālus ar kiosku attēliem dažādos laika posmos. Te atrodama arī informācija par to, ka paralēli Rīgas pilsētas pašpārvaldes kioskiem Rīgā pastāvēja arī citi kioski, piemēram, Latvijas telegrāfa aģentūras (tagad nacionālo ziņu aģentūra) “Leta” kioski [20].

Apkopojošas literatūras par kioskiem tikpat kā nav. Ir tikai inženiera A. Brieža raksts izdevumam “Rīga kā Latvijas galvaspilsēta”. Tas izdots 1932. gadā, un tajā saistībā ar publisko tualešu uzturēšanu starp citu pieminēti arī augļu un laikrakstu kioski, kas savienoti ar atejām, un ar to saistītās higiēniskās problēmas [20, 481–501]. No 1992. līdz 1996. gadam tika veikti remontdarbi “Art Deco” kioskā Aspazijas bulvāra un Krišjāņa Barona ielas stūrī, kā arī kioskā “Kolonāde” (tagad tur atrodas kafejnīca “Čili Pica”) Brīvības un Aspazijas bulvāra stūrī – Brīvības bulvārī 26. Šajā sakarā presē parādījās raksti par šo kiosku vēsturi. Raksti par “Kolonādi” ieskicēja arī kioska pie kanāla tiltiņa Brīvības bulvārī vēsturi, jo tagadējo “Kolonādes” kiosku 1920. gados uzcēla blakus savu laiku nokalpošajam kioskam pie kanāla tiltiņa Brīvības bulvārī [21].

Liels avotu un literatūras klāsts ļauj pētīt kioskus no vairākiem aspektiem: no arhitektūras viedokļa, no pārdodamo preču klāsta, no nomniekiem un nomas naudas. Un, tikai apkopojot visu informāciju ir iespējama kopaina.

Pētot kiosku vēsturi Rīgā un apskatot iepriekš minētos avotus un literatūru, nākas saskarties ar vairākām problēmām. Tās saistītas ar vārdu *kiosks* un *paviljons* pielietošanu, definīciju, kā arī ar kiosku precīzu atrašanās vietu konstatēšanu. Lai apzīmētu kioskus, avotos un literatūrā jau no 20. gadsimta sākuma lieto divus vārdus – *kiosks* un *paviljons* –, kas rada sajukumu. Līdz I pasaules karam kiosku apzīmēšanai visbiežāk avotos lietoja vārdu *paviljons* (no franču valodas vārda – *pavillion*). Tas Rīgā ienācis no Krievijas impērijas, kur paviljonus sāka celt 19. gadsimta otrajā pusē. Ar tiem apzīmēja nelielas brīvi stāvošas atklātas celtnes, kas parasti domātas atpūtai pludmalē, dārzos un parkos [22, 597]. Šodien ar vārdu *paviljons* apzīmē halles veida celtnes izstādēm, kinofilmu uzņemšanai un tirdzniecībai. No 1918. līdz 1940. gadam avotos un literatūrā kiosku apzīmēšanai, tāpat kā līdz I pasaules karam, lietoja abus vārdus: *paviljons* un *kiosks*. Vārdu *paviljons* avotos galvenokārt izmantoja aptuveni līdz 1925. gadam [23, 96]. 1933. gada 30. maijā pieņemtajos Rīgas domes noteikumos par tirdzniecību un tirdzniecības iestāžu darbalaiku, klasificējot pilsētai piederošos kioskus augļu un laikrakstu kioskos, ar

jēdzienu *paviljons* vairs apzīmēja tikai arhitektonisku formu, raksturojošu augļu kioskus. Otru vārdu – *kiosks* – avotos vairāk sāka lietot pēc 1925. gada [24, 76]. Vārds *kiosks*, pēc Latvijas Republikas laikā izdotās “Latviešu konversācijas vārdnīcas” skaidrojuma, būtībā ietver to pašu nozīmi, ko paviljons, tikai nedaudz precīzē ziņas par ēkas interjeru un pielietojumu. “Latviešu konversācijas vārdnīca” to skaidro kā atpūtas māju ar kolonnām, kuru starpas var būt brīvas vai aiztaisītas ar režģi, un tie paredzēti laikrakstu un atspirdzinājumu pārdošanai [24, 16587.sl.]. Atskaitot 10 lielākos laikrakstu kioskus, kas celti no mūra, bez 1933. gadā pieņemtajiem Rīgas pilsētas noteikumiem būtu grūti pateikt, ka laikrakstu kioski lielākoties bija koka būdas, kaut praksē arī šīs būdas sauca par kioskiem, tā radot neskaidrības [26]. Šodienas kioski un paviljoni no tā laika kioskiem un paviljoniem pēc Rīgas domes 2003. gada 17. jūlijā apstiprinātiem noteikumiem atšķiras ar noteiktu platības lielumu – kioskiem 15 m², bet paviljoniem 30 m², kā arī ar to, cik pieejami tie ir pircējiem – paviljonā pircējs var ieiet, bet kioskā – ne [27].

Problemātiska ir arī konkrētu kiosku atrašanās vietu noteikšana. Avotos un literatūrā tās ir grūti konstatēt, jo viena un tā paša kioska atrašanās vieta arhīva materiālos apzīmēta dažādi. Kā kiosku atrašanās vietas minēti gan konkrētu ielu stūri, gan arī ēkas, kuru tuvumā tie atradās, taču reti abas vietas kopā. Tas rada sajukumu, par kuru no kioskiem ir runa. Piemēram, kiosks Torņņu un Smilšu ielas stūrī arhīva dokumentos minēts kā kiosks pie Bastejkalna vai Zigfrīda Meierovica bulvārī [25, 441].

Nosacīta problēma saistīta ar pētniecību LVA. Lai piekļūtu datiem par kioskiem mūsdienās, to apgrūtina likums par fizisko datu aizsardzību, ko izdeva Latvijas Republikas Saeima 2000. gada 23. martā un kas stājās spēkā no 20. aprīļa [28].

Avoti un literatūra

1. Čaks, A. *Kioski*. Dzejas izlases krājums (Apašs frakā; Sirsds uz tro-tuāra; Pasaules krogs, Es un mans laiks, Rīga: 2005.; Upītis, A. *Smaidošā lapa*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962. 647 lpp.
2. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987. 883 lpp.
3. Lejnīeks, J. *Rīgas Arhitektūra*. Rīga: Avots, 1989. 254 lpp.
4. Lejnīeks, J. Atjaunots Art–Deco stila objekts. *Māksla*. 1996. Nr.1/2.
5. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2761. f. (Rīgas pilsētas valde), 2. apr., 206. l. (Rīgas pilsētas valdes Saimniecības komisija, 1907.– 1915. g.) 285 lp.
6. *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA “Rīgas nami” un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 2000. 350 lpp.

7. LVVA, 2927. f. (Rīgas pilsētas valde), 4. apr., 488. l. (Kiosks pie Aleksandra bulvāra, 1921.–1924. g.), 96 lp.; 1. apr., 1224.–1236. l. (Rīgas pilsētas valdes sarakste par laikrakstu un augļu kiosku iznomāšanu, nomas maksājumiem, 1927.–1940. g.) 169, 187, 132 lp.
8. “Nekustamu īpašumu nodaļa”. Grām.: *Rīgas pilsētas 1931. gada grāmata*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 1931. 606 lpp.
9. LVVA, 2874. f. (Rīgas pilsētas valdes Nekustamu īpašumu nodaļa), 1. apr., 3721.–3729. l., 3741.–3751. l.; 3834.–3858. l. (Nomas līgumi un sarakste ar Rīgas pilsētas iestādēm un nomniekiem par pilsētas kiosku iznomāšanu, 1920.–1940. g.), 772, 447, 555, 10, 365, 380, 735, 635, 499. lp.
10. LVVA, 2874. f. (Rīgas pilsētas valdes Nekustamu īpašumu nodaļa), 1. apr., 3742. l. (Nomas līgumi un sarakste ar Rīgas pilsētas iestādēm un nomniekiem par pilsētas kiosku iznomāšanu, 1923. g.) 447 lp.
11. LVVA, 2927. f. (Rīgas pilsētas valde), 1. apr., 1232. l. (Rīgas pilsētas valdes sarakste par laikrakstu kiosku pārdošanas vietām un nomāšanu, 1932. g.). 567 lp.
12. Zvirgzdiņš, I. “Pirmais – kopš 1921. gada.” <http://www.lursoft.lv>
13. Rīgas Kultūras pieminekļu inspekcijas aizsardzības inspekcijas, Attēli F 1018, F 1038, F 1611–1613, F 7252, F 7319, F 8420, F 10043, F 10601, F 10659, F 11151, F 13513, F 13512, F 15664, F 16447.
14. Baravika, S. “Vērmanes dārza vēsturiskā un arhīvu materiālu izpēte, fotofiksācija un apsekošana dabā”, I daļā – Z 1011 (I sējums “Vērmanes dārza vēsturiskā izpēte”), Z 1012 (II sējums “Vēsturiskie attēli par Vērmanes dārzu”) 48 attēli, Z 1013 (III sējums “Kopijas par Vērmanes dārzu”).
15. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903 г.* Рига: Типография Мюллера, 1904. 118 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904 г.* Рига: Типография Мюллера, 1905. 160 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906 г.* Рига: Типография Мюллера, 1907. 168 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1908 г.* Рига: Типография Мюллера, 1909. 180 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909 г.* Рига: Типография Мюллера, 1910. 192 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910 г.* Рига: Типография Мюллера, 1911. 204 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912 г.* Рига: Типография Мюллера, 1913. 223 с.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913 г.* Рига: Типография Мюллера, 1914. 201 с.

16. *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1904 г.* Рига: Типография Мюллера, 1905. 440 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1905 г.* Рига: Типография Мюллера, 1906. 472 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1906 г.* Рига: Типография Мюллера, 1907. 220 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1907 г.* Рига: Типография Мюллера, 1908. 470 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1908 г.* Рига: Типография Мюллера, 1909. 260 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1909 г.* Рига: Типография Мюллера, 1910. 274 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1910 г.* Рига: Типография Мюллера, 1911. 273 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1911 г.* Рига: Типография Мюллера, 1912. 291 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1912 г.* Рига: Типография Мюллера, 1913. – с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1913 г.* Рига: Типография Мюллера, 1914. – 290 с.; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1914 г.* Рига: Типография Мюллера, 1916. 274 с. С. 236; *Отчеты о доходах и расходах г. Риги за 1915 г.* Рига: Типография Мюллера, 1917. с.
17. *Valdības Vēstnesis*, 1933. 3. maijs.; *Valdības Vēstnesis*, 1936. 3. novembris; *Valdības Vēstnesis*, 1923. 1. oktobris; *Valdības Vēstnesis*, 1930. 27. janvāris; *Valdības Vēstnesis*, 1930. 9. jūlijs; *Valdības Vēstnesis*, 1923. 1. oktobris.
18. Bambelovska, L. Kiosks bija īsts krāšņums pilsētai. *Sestdiena*. 1991. 9. septembris.
19. Kara invalīdi jaunā, eksistences uzlabošanas cīņā. *Latvijas Kareivis*. 1927. 28. augusts.
20. Briedis, A. “Rīgas aptirīšana”. Grām.: *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*. Rīga: Rīgas pilsētas valdes izdevums, 1932. 842 lpp.
21. Upleja, S. “Pie Laimas pulksteņa Kolonāde.” *Diena*, 1994. 29. oktobris.
22. *Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. – 7. sēj. – 747 lpp.
23. LVVA, 2927. f. (Rīgas pilsētas valde), 4. apr., 488. l. (Kiosks pie Aleksandra bulvāra, 1921.–1924. g.), 96 lp.
24. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1933. – 9. sēj. – 16587. sleja.
25. LVVA, 2874. f. (Rīgas pilsētas valdes Nekustamu īpašumu nodaļa), 1. apr., 3742. l. (Nomas līgumi un sarakste ar Rīgas pilsētas iestādēm un nomniekiem par pilsētas kiosku iznomāšanu, 1930.–1936. g.), 447 lp.
26. *Valdības Vēstnesis*, 1933. 3. maijs, Nr. 97.
27. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 16. jūl., Nr. 105.
28. Fizisko personu datu aizsardzības likums. <http://www.likumi.lv>

Summary

Riga City Kiosks: Research Problems, 1902–1940

The paper covers Riga city kiosks' research problems in 1902–1940. The research is based on published and unpublished documentary records.

The unpublished documents are kept in the Latvian State Historical Archives and Riga City Cultural Monuments Defence Inspection. The largest part of documents can be found in the Latvian State Historical Archives – files from 3 record groups. They provide information on the history of kiosks mainly in 1918–1940. There are Riga Town Council protocols, protocols of Town Council Realty Department and Commission of Household. There are also citizens' applications for kiosks' rent, for construction of new kiosks; these documents provide information about renters' names, rent periods and value.

The unpublished materials of Riga City Cultural Monuments Defence Inspection provide firsthand information. As investigation about Vērmanes Park conducted by an architect S. Baravika shows, these documents offer information about kiosks' architects, kiosks' appearance and location.

The published documents provide information on the history of kiosks mainly in 1902–1915, when Riga city was under the rule of the Russian Empire. There are annual overviews of Riga Town Council's activities from the 19th century till World War I. In these documents, one can find exhaustive information about kiosks' the appearance, architects, interiors, location, construction, etc.

There are only a few articles related to kiosks' history. According to them, after 1990, some kiosks were reconstructed, for example, *Colonnade* (Brīvības Street, no. 26) and *Art Deco* (the corner of Krišjāņa Barona Street and Aspazijas Boulevard).

Ilze Pinte

Sievietes Zemessardzē (1991–1999): iespējas un loma

Atskatoties Latvijas vēsturē līdz Otrā pasaules kara sākumam, ir zināmi tikai atsevišķi izņēmumi, kad sievietes pildījušas militāro dienestu vai piedalījušas karadarbībā. Tie nav tipiski piemēri, jo sievietes tradicionāli nav bijušas “zobena cilātājas”. Parasti latviešu sieviete ir stāvējusi līdzās karavīram kā žēlsirdīgā māsa un varonības iedvesmotāja. Taču laika gaitā, mainoties sabiedrības attieksmei, sievietes sāka ieņemt aizvien atbildīgus amatus un apgūt tradicionāli “nesievšķīgas” profesijas, tai skaitā viņas komandē militārās vienības, vada kuģus un pilotē lidmašīnas.

Šī darba mērķis ir apskatīt Latvijas sieviešu militāro dienestu Zemessardzē laika posmā no šīs struktūrvienības izveidošanās 1991. gadā līdz 20. gs. beigām, t.i., 1999. gadam, kad Zemessardzi vēl nebija skārušas apjomīgas reorganizācijas, kas sākās 21. gs. sākumā. Darba uzdevumi ir atspoguļot divus sieviešu militārā dienesta Zemessardzē aspektus:

- tiesību aktos un citos normatīvajos dokumentos noteiktās iespējas iestāties un veidot karjeru;
- sieviešu īpatsvars un nodarbošanās jomu spektrs.

Kā avoti darbā tika izmantoti apskatāmā laika tiesību akti, aizsardzības struktūru arhīvos (galvenokārt Aizsardzības ministrijas Centrālajā arhīvā un Zemessardzes štāba arhīvā) esošie dokumenti un Latvijā iznākošās periodiskās preses materiāli.

Pagaidām Latvijā šo tematu var uzskatīt par nepētītu. Zināms ir tikai viens darbs “Sievietes loma un vieta Latvijas bruņotajos spēkos” [1], kas daļēji skar apskatāmo tematu un laika posmu. Diemžēl šis darbs ir vairāk tendēts uz sieviešu-karavīru veselības un fiziskās sagatavotības problēmām. Minētais pētījums neapskata daudzus būtiskus jautājumus, kas ir saistīti ar sieviešu dalību Latvijas bruņotajos spēkos, kā arī balstīts uz vispārīga rakstura avotiem un literatūru. Neskatoties uz minētā darba trūkumiem, tas ir pirmais mēģinājums pievērsties sieviešu vietas un lomas apzināšanai mūsu valsts bruņotajos spēkos.

Pievēršoties tēmas izklāstam, jāatzīmē, ka Latvijas valsts apvērsuma mēģinājums un PSRS armijas darbība Rīgā 1991. gada 19.–21. augustā nostiprināja mūsu valsts vadītāju apņēmību veidot aizsardzības struktūras, par kurām līdz tam tika tikai diskutēts. Jau tā paša gada vasarā saskaņā ar 1991. gada 24. maijā pieņemto Latvijas Republikas (LR) Augstākās

Padomes (turpmāk – AP) prezidija un Ministru Padomes kopēju lēmumu “Par neatliekamiem pasākumiem sakarā ar PSRS bruņoto vienību vardarbīgajām akcijām Latvijas Republikas teritorijā” AP Aizsardzības un iekšlietu komisija strādāja pie likumprojekta “Par Zemessardzi” [2, 200]. Taču līdz augusta pučam tas tā arī netika pieņemts.

Zemessardze (turpmāk – ZS) bija pirmā militarizētā struktūrvienība, kas tika izveidota 1991. gada 23. augustā, kad LR AP pieņēma likumu “Par Latvijas Republikas Zemessardzi” [3]. Zemessardze bija brīvprātīgs sabiedrisks paš aizsardzības formējums, un tās mērķis bija iesaistīt Latvijas iedzīvotājus valsts un sabiedrības aizsardzībā.

Saskaņā ar 1991. gadā pieņemtā likuma “Par Latvijas Republikas Zemessardzi” 5. pantā noteikto: “Zemessardzē uzņem Latvijas Republikas iedzīvotājus, kuri sasnieguši 18 gadu vecumu un vēlas dienēt Zemessardzē” [3, 1659] šajā struktūrvienībā kopš tās izveidošanas brīža bija iespēja iestāties arī sievietēm. Vēlāk sakarā ar pilsonības institūta ieviešanu 1993. gada likuma redakcijā termins “iedzīvotāji” tika nomainīts uz “pilsonis”.

Pēc 1991. gada 24. augustā ZS priekšnieka izdotās pavēles Nr.1 [4, 1], kas noteica zemessargu kandidātu reģistrāciju pašvaldību teritorijās, Latvijas iedzīvotāji uzsāka pieteikšanos. Par zemessargiem kļuva arī sievietes, viņas dienestā tika iesauktas uz vispārējiem noteikumiem. Viena no viņām Aija Staņus atceras: “Priecājos līdz asarām, kad izveidojās jaunā Zemessardze. Biju pilnīgi pārliecināta, ka man noteikti jābūt tur” [5].

Ja militārajā dienestā Zemessardzē iestājās sievietes, viņām piešķīra attiecīgās virsnieku, instruktoru un zemessargu dienesta pakāpes. Pēc iestāšanās sievietēm (tāpat kā vīriešiem) bija iespējas pildīt dienestu ārrindā (ZS dienests, kurā zemessargi savus uzdevumus pilda ārpus pamatdarba) un ierindā (ZS dienests, kurā zemessargi ir darba attiecībās ar Zemessardzi. Apskatāmajā laika posmā 7–10% zemessargu no kopējā skaita ir pildījuši ierindas dienestu). Viņas varēja ieņemt amatus atbilstoši militārajai dienesta pakāpei un izglītībai. Kopš 20. gs. 90. gadu vidus sievietēm, t.sk. Zemessardzes dienestā esošajām, bija iespēja iegūt virsnieku profesiju Nacionālajā aizsardzības akadēmijā [6].

Tomēr jāatzīmē, ka atsevišķos gadījumos sieviešu iespējas ieņemt amatu ZS ierindas dienestā palielinājās, jo viņu paziņas, draugi vai tuvinieki bija ierindas dienesta zemessargi, kuri atradās atbildīgos amatos. 1992. gadā par 33. Krāslavas bataljona štāba instruktori-lietvedī kļuva zemessardze, kuru darbā uzaicināja vīra draugs – šī bataljona komandieris [7].

Ilustrācijai par sieviešu iespējām veidot veiksmīgu militāro karjeru apskatīsim Ilzes Jēkabsones dienesta gaitu. 1992. gada 22. maijā viņa tika uzņemta ārrindas dienestā, piešķirot zemessarga dienesta pakāpi [8,

70]. 1993. gada 3. maijā I. Jēkabsons nonāca ierindas dienestā un kļuva par noliktavas pārzini [9, 75], bet 1994. gada 31. janvārī viņa sāka pildīt vecākā instruktora pienākumus bataljona štāba Izlūkošanas nodaļā [10, 29]. Turklāt 1994. gada 26. oktobrī I. Jēkabsons tika paaugstināta dienesta pakāpē par ZS kaprāli [11, 97]. Savukārt 1995. gada 2. janvārī viņa uzsāka studijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas klātienē, lai apgūtu virsnieka profesiju [12, 3]. Akadēmiju I. Jēkabsons pabeidza 1998. gadā, iegūstot leitnanta dienesta pakāpi. Tā paša gada 23. februārī viņa tika ieskaitīta ierindas dienestā Zemessardzes štāba Personāla pārvaldē kā daļas priekšniece [13, 27]. Šajā amatā viņa bija līdz 2001. gadam. Pēc tam I. Jēkabsons bija mācībās Vācijā un ASV, kā arī miera nodrošināšanas misijā Kosovā. Savukārt kopš 2005. gada viņa ir NBS militāro pārstāvju grupas štāba virsniece NATO štābā ASV, un viņai ir kapteiņa dienesta pakāpe [14, 15].

Sekojoš I. Jēkabsons dienesta gaitai, var secināt, ka sievietēm Zemessardzē ir bijušas plašas iespējas. Sievietes varēja iestāties militārajā dienestā un veidot veiksmīgu karjeru, tikai šīs tiesības bija jāvēlas un jāspēj izmantot.

Sieviešu militārajā dienestā Zemessardzē daudz ko noteica viņu aktivitāte un vēlēšanās piedalīties savas vienības uzdevumu izpildē. Ja sieviete savus pienākumus veica slikti vai neveica nemaz, tad viņa parasti tika sodīta vai izslēgta no vienības personālsastāva. Piemēram, kāda sieviete, kura bija viena no pirmajiem zemessargiem, kas iestājās ZS 11. bataljonā (tas notika jau 1991. gada 11. decembrī), pēc neilga laika tika izslēgta no tā. 1994. gada 5. aprīlī viņa tika atskaitīta no ZS rindām sakarā ar “pienākumu ignorēšanu un nepiedalīšanos rotas dzīvē” [10, 71–72].

Apskatot sieviešu lomu ZS, jāizceļ divi aspekti: sieviešu īpatsvars un nodarbošanās jomu spektrs. Runājot par sieviešu īpatsvaru Zemessardzē, jāatzīmē, ka apskatāmā laika posma sākumā – 1991. gada decembrī – ZS 26 bataljonos, kas ietilpa 5 brigādēs, bija iestājušies ap 10 000 cilvēku [2, 206]. Tajā laikā sieviešu īpatsvars sastādīja nedaudz vairāk par pusi procenta. Savukārt 1999. gadā no kopējā zemessargu skaita – 16 500 – 217 bija sievietes [15]. Tas sastādīja nedaudz vairāk par vienu procentu.

Runājot par ārrindas dienestu, jākonstatē, ka sieviešu īpatsvars Zemessardzes bataljonos nav bijis augsts. Tas svārstījās no nepilna viena līdz aptuveni sešiem procentiem. Piemēram, 1991. gada decembrī ZS 11. bataljonā no 142 zemessargiem tikai viena bija sieviete (0,70%), bet 23. bataljonā no 326 septiņas bija sievietes (2,15%). Savukārt 1999. gada decembrī 11. bataljonā no 306 zemessargiem astoņas bija sievietes (2,61%), bet 23. bataljonā no 536 zemessargiem 11 bija sievietes (3,06%).

Sievietes ZS ārrindā dienesta uzdevumus pildīja no pamatdarba brīvajā laikā, pārsvarā tā bija dalība dažādās mācībās. Lielākoties apmācību procesa sākumā sievietes apguva zināšanas, kas nepieciešamas viņu dienesta pienākumu izpildē. Pēc iemaņu iegūšanas sievietes-zemessargi tika norīkotas ārrindas dienesta štatu amatos. Vēlāk iegūtās prasmes sievietes izmantoja militārās mācībās. Bieži sievietēm, tāpat kā vīriešiem, bija jāpiedalās arī citu dienesta pienākumu veikšanā, kas galvenokārt bija saistīti ar sabiedriskās kārtības uzturēšanu. Agita Sirmoviča stāsta: “Piedalījies nakts reidos un palīdzēju atpazīt izspiedējus, lai tādējādi attīrītu sabiedrību no tādiem parazitētiem” [16, 50].

Ārrindas dienestā sievietes ieņēma zināmu loku amatu. Lielākoties tie bija saistīti ar medicīnu: sanitāres, sanitāres instruktore, medicīnas māsas, aptiekāres, kā arī feldšeres. Daudzas ārrindas zemessardzes ieņēma arī militārus amatus, piemēram, strēlnieces vai strēlnieka palīdzes, ložmetējnieces vai ložmetējnieka palīdzes, granātmetējas vai granātmetēja palīdzes. Arī sakarnieku (telefonistu, radiotelefonistu, radistu u.tml.) un izlūku pienākumi bieži tika uzticēti ārrindas dienesta sievietēm-zemessargiem. Pārsvarā gadījumu sievietes varēja izvēlēties amatus, kas viņas interesēja vai kuru veikšanā viņām bija iemaņas. A. Sirmoviča atceras: “1998. gadā nodevu zvērestu zemessardzē. Pēc kāda laika varēju izvēlēties, vai kļūt par sanitāri vai sakarnieci. Aizgāju uz sakariem” [16, 50].

Protams, sievietēm piedāvāja stāties arī pie administratīvo un apgādes uzdevumu izpildes, t.i., ieņemt rakstvežu, mantziņu un pavāru amatus. Atsevišķos gadījumos sievietes tika ieceltas arī nelielu vienību (grupu un nodaļu) komandieru amatos. Tomēr tādu sieviešu nebija daudz.

Sieviešu īpatsvars ZS ierindas dienestā vienmēr ir bijis lielāks nekā ārrindā. Bataljonos un brigādēs vidēji tas svārstījās no aptuveni pieciem līdz 20 procentiem. Skaitliski bataljonos ierindā bija no vienas līdz piecām sievietēm, bet brigādēs – no vienas līdz astoņām. Taču vislielākais skaits sieviešu ierindas dienestā bija ZS štābā – no 15 līdz 60 sievietēm, kas sastādīja ap 25–30% no kopējā zemessargu skaita.

Zemessardzes bataljonos ierindas dienestā sievietes galvenokārt ieņēma grāmatvežu, lietvežu un personāla speciālistu amatus. Piemēram, Inga Balule, kura 1992. gadā brīvprātīgi iestājās ZS 33. Krāslavas bataljonā, ieņēma instruktore lietvedes, bet vēlāk personāldaļas priekšnieces amatu [7]. Jāatzīmē, ka 20. gs. 90. gadu sākumā Zemessardzes bataljonos nebija tādu amatu kā personāla speciālists, šos pienākumus parasti veica lietveži. Tikai 1994. gadā tika izveidotas Personāla nodaļas, uz kurām tika pārcelta lielākā daļa lietvežu.

Vēl sievietes ZS bataljonos ieņēma sakaru, apgādes un izlūkošanas speciālistu amatus. Tāpat atsevišķos bataljonos komandieru adjutanti (palīgi) bija sievietes.

Līdzīga situācija bija arī ZS brigādēs. Lielākā daļa ierindā dienāošo sieviešu ieņēma grāmatvežu un personāla speciālistu amatus. Popularitātes ziņā sekoja brigāžu komandieru adjutantes, kā arī izlūkošanas un apgādes speciālistes. Atšķirībā no bataljoniem, kur šādu amatu nebija, brigādēs sievietes pildīja arī apmācību un ārējo sakaru speciālistu pienākumus. Viņu skaits gan nebija liels.

Gandrīz visos bataljonos un brigādēs personāla (83%) un grāmatvedības (95%) struktūru priekšnieki bija sievietes. Tāpat dažos bataljonos sievietes ieņēma arī Izlūkošanas nodaļas priekšnieka vietnieku amatus.

ZS tībā visvairāk sievietes bija nodarbinātas Personāla pārvaldē. Tāpat sievietes bieži bija ārējo sakaru un apgādes, medicīnas un grāmatvedības (ekonomikas) speciālistes. Turklāt dažas sievietes strādāja štāba vadībā, t.sk. bija Personāla un Finanšu pārvaldes priekšnieces.

Nobeigumā jāsecina, ka sievietes ZS varēja iestāties jau kopš tās izveidošanās brīža. Dienestā viņām bija tādas pašas tiesības kā vīriešiem, ieņemamo amatu noteica izglītība (gan civilā, gan militārā) un dienesta pakāpe.

Apskatāmajā laika posmā sieviešu īpatsvars ārrindas dienestā nebija liels – tas svārstījās ap vienu procentu, taču štābos ierindas dienestā tas sasniedza pat 30%. Sievietes parasti ieņēma nemilitārus amatus, kas lielākoties bija saistīti ar medicīnu, apgādi, grāmatvedību un lietvedību. Tomēr štābos viņas nereti ieņēma augstus amatus – bija nodaļu, daļu un pārvalžu priekšnieces, kā arī komandieru adjutantes (palīdzes).

Avoti un literatūra

1. Kļaviņš, A. *Sievietes loma un vieta Latvijas bruņotajos spēkos*. Rīga: Nacionālā aizsardzības akadēmija, Aizsardzības zinātniski pētnieciskais centrs, 2003.
2. Jundzis, T. *Latvijas drošība un aizsardzība*. Rīga: Junda, 1995. 572 lpp.
3. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991. Nr.35/36: 1658–1661.
4. Zemessardzes štāba Lietvedības birojs (turpmāk ZSŠ LB), ZS štāba fonds, 1. apr. (Pastāvīgi glabājamās lietas), 1.1. (Pavēles par pamatdarbību).
5. Biška, V. “Novembris Aijai ir īpašs mēnesis.” *Ogres Vēstis*, 2004. 19. novembris.

6. Drēziņš, A. “Sieviete armijā: spēks vai posts?” *Latvijas Avīze*, 2007. 26. janvāris, 7. lpp.
7. Rancāne, L. “Afganistānas naktis smaržo pēc Latvijas vasarām.” *Novadnieks*, 2006. 5. decembris.
8. Aizsardzības ministrijas Centrālais arhīvs (turpmāk AM CA), ZS 11. bataljona fonds, 2. apr. (Personālsastāva lietas), 2.l. (02.01.1992.–23.12.1992.).
9. AM CA, ZS 11. bataljona fonds, 2. apr., 3.l. (05.01.1993.–30.12.1993.).
10. AM CA, ZS 11. bataljona fonds, 2. apr., 4.l. (03.01.1994.–31.07.1994.).
11. AM CA, ZS 11. bataljona fonds, 2. apr., 5.l. (01.08.1994.–28.12.1994.).
12. AM CA, ZS 11. bataljona fonds, 2. apr., 6.l. (02.01.1995.–31.07.1995.).
13. ZSŠ LB, ZS štāba fonds, lieta “ZS štāba darbinieku un līgumdarbinieku algu kartītes, A-J, 1998. g.”.
14. Garoza, I. “Pirmā un vienīgā.” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, pielikums *Mēs*, 2006. 25. novembris.
15. Metuzāls, S. “Meitenes, kuras komandēs karavīrus.” *Spoguļis*, 1998. 21. decembris, 13. lpp.
16. Izaicinājums pieņemts. *Una*, 2005. Nr.12: 50–51.

Summary

Women in the Home Guard (1991–1999): Opportunities and Role

The aim of this paper is to explore military service of women in Latvia in the Home Guard (*Zemessardze*) in the period of time from the establishment of this unit in 1991 until the end of the 20th century, precisely until 1999 when the Home Guard was still unaffected by the great reorganization that started in the beginning of the 21st century.

Sources used in this paper are as follows: legislation of the respective period, documents in the archives of defence institutions (mainly the Central Archives of the Ministry of Defence and the Archives of the Home Guard Headquarters), and materials of the periodicals published in Latvia.

The Home Guard was established on the 23rd of August, 1991, as a voluntary self-defence formation. Later it became a part of the National Armed Forces of Latvia. As provided by the Law ‘On the Home Guard of the Republic of Latvia’, women who are residents of Latvia (since 1993 – citizens) and have come of age could enter this military unit from the moment of its formation. In the service they had the same rights as men. Women were permitted in the service and could make a successful career, if they want and are able to make use of these rights. For women in the military service in the Home Guard, there much depended on their activity and wish to participate in the execution of the assignments of their unit.

Regarding the percentage of women in the Home Guard, one must admit that the percentage of women in the non-combatant service has not been high. During the period of time it ranged from under one percent up to six percent. The percentage of women in the combatant service of the Home Guard has always been higher – in the battalions and brigades it ranged from about 5 to 20 percent. Yet, the highest percentage of women in the combatant service was that in the Headquarters of the Home Guard – 25 to 30 percent of the total number of guardsmen.

Women in the non-combatant service in the Home Guard mostly occupied posts in the medical sphere. Yet, there were many guardswomen in the non-combatant service that held military posts like riflewomen, machine-gunners or grenade throwers. In the combatant service in the Home Guard battalions, on the other hand, women mainly held posts of accountants, secretaries, and human resources specialists. Situation was similar in the Home Guard brigades – the major part of the women in the combatant service occupied posts of accountants and human resources specialists. The most common jobs were adjutants of battalion and brigade commanders and intelligence and logistics specialists. In almost all battalions and brigades, the heads of the human resources and accounting structures were women.

Николай Пивовар

**Краеведы-исследователи
белорусско-латышского пограничья
второй половины XX — начала XXI в.**

На протяжении сотен лет территория Подвинья являлась местом совместного проживания славян, балтов, германцев, финно-угров и имеет богатую историю. Издавна она привлекала внимание ученых и многие из них посвятили ей свои труды. Жизнь латышей на территории Подвинья, которая в настоящее время входит в состав Республики Беларусь, нашла своё отражение в трудах белорусских ученых. Наряду с представителями академической науки, для которых изучение истории и культуры национальных меньшинств является целью исследования, есть ряд ученых, которые касаются данного вопроса лишь косвенно. В то же время их труды и сведения, выявленные ими, представляют существенный интерес. Отметим так же важный вклад, который вносят в изучение истории и культуры латышей на Витебщине и белорусов в Латвии краеведы, проживающие в Витебской области и в Минске. Публикуются краеведы, как правило, в местной периодической печати, недоступной латвийским ученым. Тем не менее, эти статьи часто содержат ценный материал, уточняющий макропроцессы, позволяющий прояснить исторический фон событий. Локальные исследования краеведов ценны не только получаемыми результатами, но и своей просветительской, популяризаторской стороной, сближая наши народы, способствуя взаимопониманию и взаимоуважению, предотвращению межнациональной розни.

Целями статьи являются анализ деятельности краеведов, которые во второй половине XX—нач. XXI в. занимались изучением белорусско-латышского пограничья, а также историей латышей в северной Беларуси, публикация некоторой части библиографии и вовлечение краеведов-любителей в научную деятельность.

Начнем с Сергея Степановича Понизника (10.05.1942, деревня Бабышки Леонпольского сельского совета Миорского района). Поэт, публицист, общественный деятель, краевед. Член Союза журналистов (1966), Союза писателей Беларуси (1967). Председатель общества Беларусь—Латвия при Белорусском обществе дружбы и культурных связей с зарубежными государствами (с 1994 года).

Начал изучать родной край во время учебы в Леонпольской средней школе. Основными направлениями его краеведческой деятельности являются литературное творчество, собирание предметов материальной и духовной культуры (фольклорных, этнографических, языковых материалов), создание музеев. За время исследования края он собрал значительное количество документов, связанных с трагическими страницами истории Подвинья в годы Второй мировой войны. Собирает фольклорные и этнографические сведения о родном крае.

Создатель нескольких музеев в Верхнедвинском районе: “Хата бабки Параски” (деревня Тинковцы, 1979), “Музей Родиноведения” (деревня Леонполь, 1999), литературного музея (город Верхнедвинск).

Разрабатывает темы “Белорусские писатели Латвии”, “Ян Райнис и Беларусь”, участник международного проекта “Двина – Даугава” (1988–1994), открыл миру имя белорусско-латышского поэта Эдварда Вайвадиша.

Подготовил, но не издал несколько работ: антология “На волнах Двины–Даугавы”, туристический справочник “Балтакрэва на латышской земле”, книгу, посвященную литературным связям белорусов в Европе: “Диффузия культур” (“Мы” – в Львове, Риге, Праге), “Лексика Леонпольского материка”. Награжден медалью Ф. Скорины (1991), латвийским орденом Трёх звезд [1].

Бубало Антон Францевич (27.10.1942, деревня Гиселево Освейского района Полоцкой области (сейчас Верхнедвинского района Витебской области). Работал в школах Резекненского района Латвии (1963) и Витебской области, в Верхнедвинском районном комитете коммунистической партии Беларуси, в отделе культуры Верхнедвинского районного исполнительного комитета, в научно-методическом центре при Верхнедвинском Доме культуры.

Изучает Верхнедвинщину и сопредельные территории Беларуси и Латвии. Основными темами исследования являются “белые пятна” истории, известные земляки, история войны 1812 г. на Дриссенщине, памятники природы и охраняемые территории, а также места, которые могут быть взяты под охрану, составление, систематизация и описание туристических маршрутов.

Принимал участие в создании некоторых школьных музеев. Организатор научно-практических конференций местного масштаба: “Родовод Лопатинских” (Сарья, 2000), “500 лет Освее” (Освея, 2003), конференции, посвященной 160-летию И. Д. Черского (Волынцы, 2006), а также краеведческих экспедиций (школьных и межшкольных) – по местам “Освейской трагедии”, по местам боев войны 1812 г. Инициатор, организатор и активный участник районных

туристических слетов, пеших и водных походов по родному краю, во время которых проводит сбор информации по истории и культуре края, занимается облагораживанием памятных мест Второй мировой войны. Составитель историко-культурной хроники Верхнедвинского района, полное название которой: «Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Верхнядзвінскага раёна», издана в Минске в 1999 году. Автор значительного количества статей, списков репрессированных, погибших в годы Второй мировой войны земляков, фотографий, карт. Автор многочисленных краеведческих статей в республиканской и местной периодической печати. Обладает красивым, высокохудожественным стилем. Поэт, автор нескольких поэтических сборников [2].

Бунто Иосиф (Язэп) Владимирович (22.07.1926, деревня Матюки Череские Браславского уезда Виленского воеводства, сейчас деревня Белорусская Дворносельского сельского совета Миорского района Витебской области), краевед. Окончил начальную школу в деревне Дворносельская (1941), учился в белорусской гимназии в поселке Индра, Латвия (1942–1944), окончил Белорусский институт народного хозяйства (1963).

Комплексно исследует историю регионов, которые входили в состав Браславского и Дисненского поветов Второй Речи Посполитой. Историей края интересуется всю сознательную жизнь. Значительное влияние на формирование любви к родному краю и желание его изучать оказала учеба в белорусской гимназии в Индре (1942–1944) и особенно учитель истории Евгений Анисько. Принимал участие в сборе фольклорного материала, который впоследствии был использован в книге Мишутина “Обычаи и обряды русского населения в Латгалии”. Более организованную краеведческую деятельность начал в 1970 г., когда стал работать с документами в архиве и собирать историческую литературу. Активная публикаторская деятельность началась с 1990 г., когда вышел на пенсию.

Принимал участие в подготовке “Свода памятников истории и культуры Беларуси”. Подготовил список литературы по истории бывшего Дисненского и Браславского уездов (более 350 наименований).

Автор статей по истории края в энциклопедических изданиях Беларуси: “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”, “Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць”, а также в сборниках “Браслаўскія чытанні” (1991, 1994, 1997, 2000, 2003), “Дзісненскія чытанні” (“З гісторыі замка ў Дзісне XVI–XVII стст.”), бюллетене “Нашы карані” (Паставы). Опубликовал множество материалов на страницах местных периодических изданий. Собрал коллекцию книг,

имеющих отношение к истории края, карт Браславско-Дисненского региона, изданных в XVII–XX вв. Подготовил к изданию работу “История Чересского края XVI–XX стст” [3].

Ермаленок Витольд Антонович (28.07.1954, деревня Жеймяны Браславского района Витебской области), краевед, педагог. Окончил исторический факультет Гродненского государственного университета (1976). Работает в средней школе № 3 города Миоры.

Любовь к истории родного края сформировалась в семье под влиянием рассказов отца о судьбе рода и своего края. Важную роль оказала учеба в университете и участие в историко-краеведческом кружке под руководством проф. Я. Н. Мараша. Основные направления исследований: археология, генеалогия, нумизматика, этнография Миорщины и прилегающих районов. Более тридцати лет ведет краеведческо-археологический кружок “Аргонавты прошлого”.

Принял активное участие в создании книг “Память” Браславского, Глубокского, Миорского районов. Автор более 150 статей в республиканской и местной периодической печати. Создатель одного из лучших школьных краеведческих музеев в Беларуси. Принял активное участие в создании экспозиций Браславского, Глубокского, Миорского музеев. Передал туда значительную часть экспонатов [4].

Кожан Климентий Арсениевич (23.01. 1930, деревня Бальбеки Дисненского повета Виленского воеводства, сейчас Шарковщинского района Витебской области), краевед, педагог. Окончил Глубокское педагогическое училище (1951–1955), филологический факультет Белорусского государственного университета (1960).

Изучает историю и культуру Шарковщинского района, Дисненского повета, историю населенных пунктов, известных земляков, развитие образования на Дисненщине до 1917 г. Принимал участие в региональных и республиканских научно-краеведческих конференциях: “Браслаўскія чытанні” (1989, 1991, 1994, 1997, 2000, 2003), “Дзісенскія чытанні” (Миоры, 1996; Глубокое, 1999).

Один из составителей историко-культурной хроники “Памяць” Шарковщинского района и автор почти половины статей, размещенных в ней. Автор сотен краеведческих статей в республиканской и местной печати, большая часть из которых печаталась в районной газете “Кліч Радзімы”. Принимает участие в деятельности культурно-просветительского центра имени Язэпа Дроздовича в Германовичах [5].

Майсеёнок Андрей Георгиевич (1.06.1943, г. Глубокое), белорусский ученый в области биохимии и витаминологии, историк медицины, краевед. Член-корреспондент Национальной Академии наук Беларуси (2000).

Автор множества статей по истории медицины Беларуси, среди которых есть посвященные Западной Витебщине. Исследует историю Дисненского края. Ведет активную общественно-краеведческую деятельность. Председатель Гродненской краеведческой ассоциации (1989—2003). Один из организаторов Браславских, Дисненских краеведческих чтений. Автор идеи создания белорусского фонда А. Мицкевича. Один из инициаторов издания “Краязнаўчай газеты”. Автор статей про известных земляков в книгах “Память” Браславского, Глубокского, Миорского, Шарковщинского районов. Принимал участие в создании музея-аптеки в г. Гродно [6].

Шидловский Константин Сергеевич (14.03.1961, деревня Замошье Браславского района Молодеченской области (сейчас Витебской области), музейный работник, краевед. Окончил географический факультет Белорусского государственного университета (1983). Председатель Совета Браславского краеведческого общества им. О Хедэмана (не зарегистрировано), член правления культурно-просветительского центра имени Я. Дроздовича (деревня Германовичи). Работает научным сотрудником в Браславском музейном объединении с 1986 года по нынешнее время).

Занимается комплексным исследованием Браславщины, отдавая предпочтение изучению истории, культуры, архитектуры, судеб известных земляков. Автор экспозиции музеев Браславского музейного объединения, автор концепций более 100 выставок в нем, 4-х школьных экспозиций в Браславском районе.

Один из организаторов и активных участников шести научно-краеведческих конференций “Браслаўскія чытанні” (1989—2007). Активный участник конференций в Глубоком, Витебске, Полоцке, Гродно, Минске, Варшаве. Автор 9 книг по истории и культуре Браславщины. Более 170 статей размещены в энциклопедиях и справочниках, журналах, материалах конференций. Автор более 500 публикаций в республиканской и местной периодической печати, текстов для 17 буклетов, открыток, карт.

Составитель книги “Память” Браславского района (1998), автор 40 материалов для нее. Редактор и составитель сборников материалов “Браслаўскія чытанні” тт. 2—6 (1991, 1994, 1997, 2000, 2003), исторических сборников “Браслаўскія сшыткі” тт. 1—4 (1996, 1997, 1999, 2000). Один из инициаторов издания, редактор и автор бюллетеня краеведов Браславщины “Павет” № 1—49 (2001—2006).

Занимается “живой” или “экспериментальной” археологией. Участник коллектива, который представляет восстановленные технологии древности на фестивалях средневекового искусства в Беларуси, Литве, Латвии, Эстонии, Польше [7].

Літаратура

1. Панізінік С. «Ёсць сябры ў Дзвіны – Даўгавы.» *Літаратура і мастацтва* (ЛіМ), 1996. № 24.; Панізінік С. «Наш зямляк Эдуард Саленіекс.» *Голас Радзімы*, 1996. № 51.2; Панізінік С. «Асвейскія хатулі [фашистскі режим на Освейшчыне].» ЛіМ, 2000. 14.04. 2; Панізінік С. «Плешча сугучна Дзвіна–Даўгава.» *Культура*, 2001. № 24. 16–22.06.
2. Бубала А.Ф. «Раніца калгаса “Брывіба.» *Дзвінская праўда*, 1988. № 49. С. 2; Бубала А.Ф. «Песенны вянок Латгаліі.» *Дзвінская праўда*, 1988. № 51. С. 3; Бубала А.Ф. «Пошук і пераадоленне [Беларусь–Латвія].» *Дзвінская праўда*, 1988. № 134, 143, 144; Бубала А.Ф. «Вяртанне на радзіму: К.Касцюшка-Валюжынiч заснавальнік Таўрычаскага музею.» *Дзвінская праўда*, 2006. № 89, 94, 98, 105.
3. *Помнікі Віцебскай вобласці*. Макет для абмеркавання. Мн., 1981. 1 Т. С. 346–369; Бунто Я. «Дзісна.» *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць*. Мн., 1985. С. 306–307.
4. *Сочинения: Очарование Миорского края* / Ермаленко В.А., Боголей П.И. Новополоцк: О.В. Молодечкин, 2007. 50 с.; Ермалёнак В. «Міёры // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 5. Мн., 1999. С. 131; Ермалёнак В. «Аб будаўніцтве порту у Друі.» *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Глыбоцкага раёна*. Мн.: БелЭН, 1995. С. 261–262; Ермалёнак В. «Зямля нашых продкаў.» *Там же*. С. 27–31; Ермалёнак В. Паўстанне 1863 года на Дзісеншчыне.» *Там же*. С. 110; Ермалёнак В. «Беларускі цар.» *Там же*. С. 196–198; Ермалёнак В. «3 гісторыі касцёлаў Міёрах.» *Там же*. С. 566–567.
5. Кожан К. «Беларусы ў Латвіі: гісторыя і сучаснасць.» *Браслаўскія чытанні. Матэрыялы IV-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі*, 24–25 красавіка 1997 г. Браслаў, 1997. С. 162–167.
6. Майсяёнак А. «Светаадчуванне і жыццёвы шлях Э. Плятар.» *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Браслаўскага раёна*. Мн., 1998. С. 174–179; Майсяёнак А. «Станіслаў Нарбут.» *Там же*. С. 202–206; Майсяёнак А. «Вянцэслаў Пелікан.» *Там же*. С. 209–210; Майсяёнак А. «Старонкі гісторыі Друйскай аптэкі.» *Браслаўская звезда*, 2004. № 84. С. 3.

7. Шидловский К. *Браславские озера. Путеводитель для отдыха*. Мн., 1989. 62 с.; «Памяць». *Гісторыка-дакументальная хроніка. Браслаўскі раён* / Уклад. К.С. Шыдлоўскі. Мн., 1998. 710 с.; Шыдлоўскі К. *Браслаўшчына: прырода і людзі*. Браслаў-Мн., 2003. 38 с.

Kopsavilkums

Baltkrievu–latviešu robežtelpas pētņieki XX gadsimta 2. pusē – XXI gs. sākumā

To Baltkrievijas un Latvijas rajonu kultūras un vēstures izpētē, kuros kopīgi dzīvo latvieši un baltkrievi, nozīmīgu ieguldījumu līdztekus akadēmiskās zinātnes pārstāvjiem snieguši Baltkrievijas novadpētņieki. Viņu darbos atrodama vērtīga informācija, kas ļauj precizēt notikušos makroprocesus, balstoties uz vietējo materiālu, dod iespēju izgaismot laikmetu un notikumu vēsturisko fonu. Taču pētījumi lielākoties publicēti vietējos periodiskajos izdevumos, tāpēc Latvijas zinātniekiem tie nav zināmi.

Daina Roze

Augi kā latviskās identitātes zīme

“Tradīcija ir viegli pieejams semiotiskā materiāla resurss, kas piedāvā atpazīstamas simboliskas formas, kuru stabilās konotācijas vienas kultūras vides indivīdiem ļauj sazināties par sarežģītām abstraktām lietām – dalīties emocijās, pārdzīvojumos” [17, 5]. Šādas zīmes ir arī latviešu dārzos audzētie augi, kuri, iegūstot simbolu nozīmi, kļuvuši par “latviskajiem augiem”. Ar “latvisko augu” jēdziena lietojumu nācies saskarties, izzinot dažu latviešu sētās audzētu augu kultūrvēsturi. Tas rosināja sākt pētījumus par augiem kā latviskās identitātes zīmi.

Par nāciju tiek uzskatīts “noteikts cilvēku kopums, kam ir sava vēsturiskā teritorija, kopīgi mīti un ar vēsturi saistītas atmiņas, vienota tautas masu kultūra, kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas tiesības un pienākumi” [26, 22]. Kā identitātes pazīme tiek minēta arī valoda un reliģiskā piederība (31, 83; 4; 3, 13). Latviešu nācija izveidojās 19. gs. otrajā pusē, un tās autostereotips laika gaitā maz mainījies. Zemniecisko dzīvesveidu lauku viensētā uzskata par vienu no latviskās identitātes pamatpazīmēm [5, 23]. Tādēļ nepieciešams ieskats zemes īpašuma un kultūrainavas maiņā Latvijā.

1866. gadā izdotie “Baltijas guberņu pagasta pašvaldības likumi” noteica, ka pārvalde pāriet zemnieku vēlētu amatu rokās un ļāva zemniekiem iepirkt zemi [11, 32]. Zemnieka sētā bieži dzīvoja vairākas paaudzes, nodrošinot saimniekošanas pieredzes, garīgo un tikumisko vērtību pārmantojamību [14, 37], tādējādi “lauku māja ir latviešu dzīves simbols. Tā ir kaut kas saimnieciski, kulturāli un stilistiski patstāvīgs. Lauku māja ir vairāk kā pārtikas ieguves veids” [7, 23]. 1918. gadā tika pasludināta Latvijas valsts neatkarība, 1920. gada 16. septembrī Satversmes sapulce pieņēma likumu par agrāro reformu. 20. gadsimta trīsdesmitajos gados 2/3 lauku iedzīvotāju bija savas saimniecības.

Padomju varas gados tika mērķtiecīgi postīts tradicionālais dzīvesveids un lauku kultūrainava. “Īpaši totalitāras varas apstākļos, tieši kultūrainavas regulēšana varas pārstāvjiem paplašina iespēju ietekmēt gan atsevišķu cilvēku, gan sabiedrību kopumā” [18, 103]. Ciemu centros veidoja bezpersonisku vidi – “pilsēta, paņēmusi lauku dabu, izkropļojusi to savā ierobežotajā skvēriņā, atdod atpakaļ laukiem kā nez kādu vērtību. Un laucinieki pieņem un notic, ka tas ir skaisti” [29, 225].

Bet vai tiešām pieņēma un noticēja? “Noklausītajos dzīvesstāstos indivīda pretestība ne vienmēr ir tieša, tomēr tie ir pieredzes stāsti par pre-

tošanos situācijai, apstākļiem, bezizejai, arī muļķībai un nejēdzībai, tāpēc ir svarīgi identificēt visas situācijas” [1, 52; 9a]. Daudzviet Latvijā “latvisko augu” stādījumi ap daudzstāvu mājām radīti, “klusi protestējot pret izmīdīto zālienu un puķu dobēm, aplauztajiem krūmiem” [18, 104]. Bezpersoniskie stādījumi tika uztverti kā sveši, jo “kultūrainava gan tās veselumā, gan atsevišķajos fragmentos, ir nācijai kultūratmiņas un kultūrintitātes krātuve. Tāpēc katrs, kas grib dominēt, apzināti vai neapzināti, cenšas pakļaut un iegrozt kultūrainavu pēc sava prāta. Ar svešām rokām vai svešu ieceri veidota kultūrainava ir nelabvēlīga ietekme, tā tiek uztverta kā identitātes vājinātāja” [18, 109].

Trešās atmodas sākumā E. Grinovskis brīdināja par latviskās identitātes saglabāšanas problemātiskumu [14, 53]. Straujie pārkārtojumi, attīstības koncepcijas trūkums sagrāvuši latviešu tradicionālo nodarbošanos – lauksaimniecību [15, 7]. Jūtot tradicionālā dzīvesveida apdraudējumu, nācijai kļūst svarīgas tās identitātes zīmes. Tāpat kā tautasdziesmas [9, 8], arī “latviskie augi” aktualizējas nācijai nelabvēlīgās situācijās.

Uzsākot pētījumu, pieņemu, ka “latvisko augu” tēlu varēja veidot literatūra, plašsaziņas līdzekļi, klasiskā folklorā, atmiņu stāsti, dārzi. Iegūtā informācija pētījuma gaitā kļuva tik apjomīga, ka turpmāk katram no faktoriem jāvelta atsevišķs raksts.

19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākumā latviešu literatūrā jaunlatviešu ietekmē [13, 186; 19, 14] par “latviskā dārza” augiem var lasīt J. Purapuķes, J. Jaunsudrabiņa, A. Brigaderes [22, 48; 12, 11; 8, 139] u.c. autoru darbos. Kā 19. gs. beigu zemnieku dārza augi nosaukti lupstāji, dālijas, miķelītes, samtenes, kliņģerītes, peonijas, dievkociņi, ceriņi, ābeles, rozes, pilādži, ozoli, liepas u.c. Padomju laikā “latviskie augi” Ezopa valodā darbojās A. Sakses “Ziedu pasakās” [25].

Mēnešraksta “Austrums” 1885.–1887. un 1894. gada izdevumos atrodami raksti par ābeļu dārzu ierīkošanu, sakņu dārza kultūrām, aicināts nepievērsties svešzemju kokiem, bet stādīt ozolus, liepas, kļavas, ošus. Populārā nedēļas izdevuma “Atpūta” (1934.–1936. gada un 1938. gada izdevumu kontekstā) ietekmi, pretēji stereotipiem, nevarētu uzskatīt par būtisku. Arī rakstā “Kā veidot latvisku un daiļu lauku māju” sētai piederīgi augi netiek minēti [7, 23]. Ozoli, bērzi, kalmes, margrietiņas u.c. “latviskie augi” ir galvenokārt žurnāla “Vasaršvētku un Jāņu dienas” izdevumu vākos un titullapās.

“Dārzkopības Žurnāls” 1933., 1934. un 1935. gada izdevumos var lasīt par modernu augu sortimentu un dārzkopības metodēm, norādēm vairāk vērības pievērst nolaisto stādījumu kopšanai un jaunu ierīkošanai [6, 16; 23, 23]. N. Berga, kura minētajos izdevumos rakstīja par dārzkopības tēmām, emigrācijā izdotajā grāmatā “Puķkopība” norāda, ka

tur, kur dzīvoja latvieši, vienmēr ziedējušas puķes, un nosauc “latviskos augus” [2, 7]. Esot emigrācijā, aktualizējās latviskās identitātes saglabāšana, un “latviskie augi” mītnes zemēs kļuva par vienu no latviskumu apliecinājošiem simboliem.

Latviešu folklorā koki un puķes darbojas kā atdzimšanas simboli, tikumu iemiesojums, kā darbības vieta un fons [27, 51], tajā ir sava simbolu pasaule ar cilvēku un dabas paralēlismu. Latviešu padomju folkloras “tautasdziesmās” [10] tie nav pieminēti, jo latviskajam dzīvesveidam raksturīgās viensētas ir pretrunā ar pāretniskas kopienas kolektīvo saimniekošanas formu. Ziņas par latviešu lauku sētā audzētajiem augiem atrodamas folkloras teicēju atmiņās [24, 126].

Augi kā latviskās identitātes zīmes reāli darbojas mūsdienu publiskajā telpā – plašsaziņas līdzekļos [18a], literatūrā – “ziedi un dzejas kults latviešiem, liekas, ir nozīmīgāks nekā citām tautām – ja latviešiem atņemtu ziedus un dzejniekus, tauta beigtu eksistēt” [30, 76].

Ģimenes nozīme tradīciju un priekšstatu veidošanā ir svarīga [14, 37], jo “ne vienmēr vēstures dokumenti glabā pietiekami daudz ziņu par cilvēku ikdienas dzīvi, viņu uzskatiem un visu pārējo” [20, 228]. Īpaši vērtīga informācija par “latvisko augu” nozīmi latviskās identitātes uzturēšanā ir padomju laika atmiņu stāstos, jo “sociālismā pastāvēja divas komunikācijas sistēmas – viena bija oficiālās ideoloģijas veidotā un pārraudzītā (prese, radio, televīzija), otra – alternatīvā mutvārdu saziņas kultūra, kas gandrīz spēja neitralizēt pirmo” [21, 46].

Izmantojot rakstveida interviju [16, 37], aptaujāti visu Latvijas rajonu iedzīvotāji, cenšoties iegūt iespējami ticamāku kopainu, kuru mazāk ietekmētu kāda Latvijas reģiona tradīcijas, dārzu kultūra, klimatiskie apstākļi, kuri, lai arī Latvijas teritorija neliela, ir pietiekami būtiski un augu izvēli ietekmējoši. Aptaujāti vienlīdz lielā skaitā dažādu vecumu grupu vīrieši un sievietes. Nebija gadījumu, ka notiktu aizbildināšanās ar augu nepazīšanu vai tiktu lūgts paskaidrot, kas ir “latviskie augi”.

Analizējot 163 anketas, sastādīts “latvisko augu” dažādību saraksts, ievērojot to nosaukšanas biežumu. Augu nosaukumi sniegti latīņu valodā, nodrošinot vienotu, nepārprotamu lietojumu. “Cv” (*cultivarum*) apzīmē šķirņu kompleksu, kurš tiek audzēts dārzos.

Par “latviskajiem augiem” atzītas vairāk nekā 50 lakstaugu dažādības. Minēšu dažus biežāk nosauktos: *Paeonia* (cv) (Ķīna, Dienvideiropa), *Dahlia* (cv.) (Meksika), *Phlox paniculata* (Ziemeļamerika), *Leucanthemum maximum* (Pireneji), *Tagetes* (cv.) (Meksika), *Aster novae-angliae*, *Aster novi-belgii* (Ziemeļamerika), *Calendula officinalis* (Dienvideiropa), *Dicentra spectabilis* (Koreja, Ķīna) u.c. Nosaukti arī ārstniecības un pārtikā

izmantojami augi, piemēram, *Levisticum officinale* (Dienvideiropa), *Phaseolus coccineus* (Dienvidamerika) u.c. Par “latviskāko” puķi atzīta peonija (*Paeonia* (cv)) – Ķīnas nacionālais augs, Latvijā audzēta kopš 18. gadsimta, tāpat kā daudzi citi svešzemju augi, vispirms muižu dārzos. Otrā vietā – dālija (*Dahlia* (cv)), Latvijas dārzos tā zied kopš 19. gadsimta. Latvijā flokšus (*Phlox paniculata*) audzē kopš 18. gadsimta, uzskatīti par trešo “latviskam dārzam” piederīgo puķi. Tautasdziesmās, ticējumos, sakāmvārdos peonijas, dālijas un flokši nav pieminēti. Kā “latviskais augs” bieži nosaukta smaržīgā kalme (*Acorus calamus*), kura Latvijas florā ir arheofīts. Latvijas muižu dīķos stādīta kopš 16. gadsimta. Izmantota vasaras saulgriežu rituālos. 2008. gada Dziesmu svētku piemiņas monētā tautudēls nes ozola vainagu, bet tautumeita kalmes. Divi latviskās identitātes augi – “savējais un svešā”.

Nosauktas 19 “latvisku krūmu” dažādības. Biežāk minētās: *Syringa vulgaris* (Balkānu valstis), *Philadelphus coronarius* (Dienvideiropa), *Rosa pimpinellifolia* (Rietumeiropa, Viduseiropa), *Rosa rugosa* (Tālie Austrumi), *Artemisia abrotanum* (Dienvideiropa) u.c. Parastais ceriņš (*Syringa vulgaris*) atzīts par “latviskāko” kopš 18. gs. dārzos audzēto krūmu. Daudzu sen pamestu, sagruvušu māju vietu Latvijas ainavā joprojām iezīmē ceriņi. Otrā vietā – neīstais jasmīns (*Philadelphus coronarius*). Trešajā vietā – maijrozīte (*Rosa pimpinellifolia*) un krokainā roze (*Rosa rugosa*). Dievkociņš (*Artemisia abrotanum*) Latvijā stādīts kopš 19. gs. Ceriņš, neīstais jasmīns un dievkociņš tautasdziesmās nav minēti, par dievkociņu atrodams viens ticējums [28, 361]. Rozes folklorā dažādos kontekstos minētas ļoti bieži, bet par identitātes zīmēm pieņemtas svešzemju sugas.

“Latviskie koki” galvenokārt ir Latvijas dabā augošie. Nosauktas 17 dažādības: *Tilia cordata*, *Quercus robur*, *Sorbus aucuparia* (vietējā flora), *Malus domestica* (Viduseiropa, Vidusāzija), *Acer platanoides*, *Juniperus communis* (vietējā flora) u.c. Par “latviskāko” dārza koku atzīta parastā liepa (*Tilia cordata*). Otrā vietā – parastais ozols (*Quercus robur*). Liepa un ozols kā svētkoki Latvijā, svešu varu nīdēti jau kopš 13. gadsimta. Trešajā vietā – parastais pilādzis (*Sorbus aucuparia*), kas daudzu tautu mitoloģijā ir līdzeklis pret ļaunajiem gariem.

Pētījumā iegūtiem “latvisko augu” stāstiem ir īpaša vērtība. Tajos atklājas cilvēku un dzimtu likteņi, tautas vēsture, kultūras mantojums, ikdienas dzīve. Cilvēki piedalījās aptaujā labprāt, pirms tam gan nedaudz šauboties, vai viņu stāsts var būt citam interesants. Dažu stāstu fragmenti:

“Atgriezoties no izsūtījuma Sibīrijā, mēs vairs nedrīkstējām dzīvot savās lauku mājās. Mamma uz tām aizbrauca, un viņai atļāva izrakt “lauztās sirds” stādu. To mamma iestādīja jaunās dzīves vietas dārzā. Un

vēlāk katrs no mums – četriem bērniem – no tās ņemtos stādus iestādījām savos dārzos. Kad Latvija atguva neatkarību un mēs mammas mājas, savas “lauztās sirdis” atvedām uz mammas mājām” (Anna, 73 gadi).

“Mūsu ielā, kurā ir vairāki desmiti māju, dārzs ar puķēm ir tikai tiem vietējiem iedzīvotājiem, kuri var algot dārznieku, vai latviešiem” (D. Štrauha, 47 gadi, kopš 2007. gada dzīvo un strādā Liverpūlē, lai varētu uzturēt ģimeni).

Secinājumi

Daži Latvijas viensētu dārzos saglabātie, kā arī stādītie augi kļuvuši par latviskās identitātes zīmēm. Auga izcelsmes areāls dabā un iekļaušanas laiks latviskās sētas stādījumos vairumā gadījumu izrādījies nebūtisks. “Latviskos” svešzemju augus sētās vairumā gadījumu pārstāv lakstaugi (puķes) un krūmi, bet Latvijas dabā augošos – galvenokārt koki, retāk krūmi un lakstaugi.

Latvijas daba un vēsturiskā ainava atšķiras no tā, ko pieņem par latviskās identitātes zīmēm. Identitātes zīmes ir maz mainīgas, par tām reti tiek pieņemti jauni, biežāk pāris iepriekšējo paaudžu aktualizēti augi. Populārākie “latviskie augi” ir tie, kuri latviešu dārzos audzēti 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā.

Priekšstatu par “latviskajiem augiem”, pēc respondentu domām, veidojuši atmiņu stāsti, kā arī dārzi. Tiešu latviešu klasiskās folkloras, literatūras un plašsaziņas līdzekļu ietekmi respondenti uzskata par nebūtisku.

“Latviskie augi” aktualizēti latviešu nācijas veidošanās sākumā un situācijās, kad nācija jūt savas pastāvēšanas apdraudējumu. Tie darbojas kā ģimenes, mājas un dzimtenes, arī kā nevardarbīgās pretošanās simboli nācijai nelabvēlīgai valsts varai un tās realizētai politikai.

Pētījuma gaitā izkristalizējās jauni pētījuma virzieni, kuri veicami līdztekus uzsāktajiem. Vērtīga informācija par Latvijas dārzos audzētajiem augiem atrodama folkloras teicēju materiālos. Intervējot respondentus, jācenšas iegūt vienas dzimtas dažādu paaudžu priekšstatu par “latviskajiem augiem”, jo veiktajā pētījumā parādījās atšķirības ne tikai dažādu, bet arī vienas paaudzes robežās. Interesants pētījumu objekts ir Dziesmu svētku, folkloras pasākumu dalībnieku vainagi un pušķi. Paredzēts pētīt “latvisko augu” kā simbola funkcionēšanu latviešu mītnes zemēs, citu nacionalitāšu priekšstatu par “latviskajiem augiem”, kā arī iepazīties ar citās valstīs veiktajiem augu kā identitātes zīmes pētījumiem.

Literatūra

1. Beitnere, D. "Pretestības tēma dzīvesstāstos." *Grām.: Kultūra un vara*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 49.–58. lpp.
2. Berga, N. *Puķkopība*. Rīga: Zinātne, 1996. 181 lpp.
3. Biezais, H. "Latviešu reliģiskās grūtības." *Kultūras Fonda Avīze*, 1991. Nr. 5, 13.
4. Biezais, H. *Seno latviešu galvenās dievietes*. Rīga: Zinātne, 2006, 302 lpp.
5. Boldāne, I. "Daži politiskie priekšnoteikumi etnisko stereotipu izveidē: Latvijas piemērs." *Grām.: Vēsture un identitāte*. Rīga: Zinātne, 2008. 21.–36. lpp.
6. Bošs, T. "Jaunsaimniecības apstādījumi." *Dārzkopības Žurnāls*, 1934, Nr. 5: 16–21.
7. Brastiņš, E. "Kā veidot latvisku un daiļu lauku māju." *Atpūta*, 1936, Nr. 612: 23.
8. Brigadere, A. *Dievs, Daba, Darbs*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 780 lpp.
9. Bula, D. *Dziedātājtauta: folklorā un nacionālā ideoloģijā*. Rīga: Zinātne, 2000. 186 lpp.
- 9a Ergarde, S. Augt, dzīvot un strādāt kopā ar savu valsti <http://www.edruva.lv/?kas=news&readmore=9582> (2008)
10. Greble, V., Ancelāne, A. *Latviešu padomju folklorā*. Rīga: LPSR ZA Akadēmiskā izdevniecība, 1953. 86 lpp.
11. Ģērmanis, U. *Latviešu tautas piedzīvojumi*. Rīga: Latvijas karte, 1990. 384 lpp.
12. Jaunsudrabiņš, J. *Baltā grāmata*. Rīga: Liesma, 1981. 364 lpp.
13. Kalniņa, I. Anna Brigadere un folklorā. *Grām.: Letonica 13*. Rīga: NIPO NT, 2005. 186.–194. lpp.
14. Kraulers, J. *Nācijas garīgā kultūra*. Talsi: Talsu tipogrāfija, 2007. 279 lpp.
15. Krēsliņš, U. "Latvieši par latviešiem: Nacionālās politikas īpatnības 20. gadsimtā." *Grām.: Vēsture un identitāte*. Rīga: Zinātne, 2008. 73.–81. lpp.
16. Krogzeme-Mosgorda, B. "Anketēšanas metode folkloras vākšanā: pētnieka statusa problēma un stāstījuma izveides iespēja." *Grām.: Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: Latvijas antropologu biedrība, 2002. 37.–44. lpp.
17. Kruks, S. "Identitātes nepārtrauktības un realitātes mainīguma reprezentācijas dilemma: pagātnes un tagadnes interdiskursīvā mijiedarbība." *Grām.: Letonica 13*. Rīga: NIPO NT, 2005. 5.–15. lpp.

18. Kursīte, J. "Kultūrainava kā daļa no "sava-svešs" binārās varas sistēmas." Grām.: *Kultūra un vara*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 103–110. lpp.
18a Latvijas simboli <http://www.mfa.gov.lv/lv/latvia/about/Simboli/> (2008)
19. Mailīte, I. "Jānis Ilsters – botānikas Barontēvs." *Vides Vēstis*, 2006, Nr. 5/6: 14–15.
20. Ozola, A. "Dzīvesstāsts kā viens no kultūrvides izpētes avotiem." Grām.: *Spogulis: Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga, 2007. 228.–242. lpp.
21. Pakalns, G. "Stāstījumi un stāstījumu pētniecība – dažas idejas, iespējas un piedzīvojumi." Grām.: *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: Latvijas antropologu biedrība, 2002. 45.–58. lpp.
22. Purapuķe, J. *Savs kaktiņš, savs stūritis zemes: iz Baltijas arāju dzīves*. Rīga: Zinātne, 1990. 191 lpp.
23. Resnais, J. "Rozes, kuras dod krāšņus ziedus un vērtīgus augļus." *Atpūta*, 1936, Nr. 619: 23.
24. Rudzītis, J. *Latviešu vēstītājas folkloras dzīve tautā 19.–20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 2006. 180 lpp.
25. Sakse, A. *Pasakas par ziediem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1966. 222 lpp.
26. Smits, E. *Nacionālā identitāte*. Rīga: AGB, 2002. 223 lpp.
27. Šmits, P. *Latviešu tautas pasakas un teikas*. Faksimilizdevums. Rīga: Valters un Rapa, 1925. 439 lpp.
28. Šmits, P. *Latviešu tautas ticējumi*. I, II, III, IV. Rīga: Valsts papīru spiestuve un naudas kalteve, 1940. 2259 lpp.
29. Ziedonis, I. *Kurzemīte*. Rīga: Liesma, 1984. 360 lpp.
30. Žigure, A. *Es stāstu par Latviju*. Rīga: Jumava, 2008. 278 lpp.
31. Анастасова Е. *Старообрядците в България*. София: Академично изд. «Проф Мария Дринов», 1998. 125 с.

Summary

Plants as a Sign of Latvian Identity

This paper summarizes the first results of the research into plants as a sign of Latvian identity. Peasant life in secluded stand-alone farms is frequently considered as the main feature of Latvian identity. This way of life includes a garden as well. One of the aims of the study was to establish, what plants are considered by the respondents as belonging to the 'Latvian' garden and what has formed the idea of 'Latvian plants', as this concept is frequently used in the Latvian public space. 163 inhabitants of all regions of Latvia were interviewed taking into account the differences in

horticulture and climate, which, though the territory of the state is rather small, still exert substantial influence upon choice. As a result of this study a preliminary list of ‘Latvian’ plants was set up, arranging the items according to the frequency of mentioning. The most frequently mentioned trees are lime, oak, common rowan, maple; shrubs – lilac, mock orange, Japanese rose, burnet rose, southernwood; caulescent plants – peony, dahlia, phlox, and ox-eye daisy.

Different plants have been understood as signs of Latvian identity: both those of the local wild flora and the plants the *ethnic home* of which is some other European or even Asian and American countries. Mostly the plants cultivated in the Latvian gardens at the end of the 19th and the first decade of the 20th century are functioning as the signs of Latvian identity. The stereotype that the idea of the ‘Latvian garden’ was created by the periodicals of the 1930’s, which had the greatest circulation at that time, could not be supported by the study. According to the respondents the idea of the ‘Latvian’ plants was formed by gardens and narratives of their parents, grandparents, and friends. Influence of literature and mass media was considered irrelevant. In the stories collected in the course of the study, the ‘Latvian plants’ function as symbols of home, motherland; they tell history of a family; the plants have been used as a form of resistance to the policy of the rulers threatening the life force of the nation.

Виталий Шалда

Двинское Реальное училище в 1905 году

Динабургское (с 1893 года — Двинское) реальное училище (далее — ДРУ) было создано в 1872 году на базе Динабургской реальной гимназии. Большие потрясения в жизни ДРУ вызвали события революции 1905 года. Об этом писали как профессиональные историки, так и краеведы. Несколько абзацев в своих книгах об истории Двинского реального училища во время революции 1905 года написали историки Я. Бабрис и Я. Рубертс [10, 48, 117–119; 12, 55, 105–106]. О ДРУ в диссертации упоминал П. В. Алексеенков [8, 88–89]. Используя в основном опубликованные материалы, о событиях 1905 года в училище писали также краеведы З. Якуб и А. Петашко [11, 77; 9; 13]. Более широкое привлечение архивных материалов 48 фонда (Динабургское реальное училище) Латвийского государственного исторического архива дает возможность уточнить некоторые ранее высказанные оценки.

По сведениям известного краеведа З. Якуба, уже в 1903 году в ДРУ проходили занятия нелегального социал-демократического ученического кружка, а у учеников старших классов была найдена листовка и несколько запрещенных брошюр [11, 77]. В этом же году, по воспоминаниям бывшего ученика ДРУ П. В. Квашнина, «за вольнодумное поведение» из училища был уволен учитель В. А. Тагац [3]. По воспоминаниям в дальнейшем известного социал-демократа — «межрайонца» и большевика И. Юренева (К. Кротовского), с 1904 года в Двинске под руководством местного комитета РСДРП действовал нелегальный ученический кружок «Свобода», проводивший собрания вне училища, на которых читалась марксистская литература, разбирались программы политических партий, общественно важные вопросы [7, 171–172]. В середине 1905 года неизвестный корреспондент большевистской газеты «Пролетарий» писал, что в Двинской организации РСДРП «теперь уже существует организация учащихся, имеющая связи во всех учебных заведениях и насчитывающая свыше 150 членов» [6, 4]. Исследователь Я. Бабрис эти данные относит еще к началу года [10, 48]. В мемуарах И. Юренева, а вслед за ним и в исследовании Я. Рубертса также говорится, что «к январю 1905 года» революционные кружки школьной молодежи Двинска объединились в «Ученическую организацию Двинского комитета РСДРП» [7, 171–172; 12, 55].

Как же разворачивались события в 1905 году?

В начале января 1905 года в Двинской тюрьме вспыхнул бунт политзаключенных, в городе с 8 по 17 января прошли забастовки. Однако среди местных организаций РСДРП и Бунда существовали разногласия и, когда грянули события «кровавого воскресенья» в Петербурге, они долго не могли договориться о совместных действиях; лишь 17 февраля началась всеобщая забастовка в знак протеста против расстрела мирной демонстрации рабочих. С 17 по 19 февраля в разных районах города прошли столкновения с полицией, проводившей аресты и обыски [9, 79].

Этой забастовке предшествовала забастовка учеников 5–7 классов в реальном училище. Уже с начала второго полугодия у учеников старших классов наметилось «ослабление интереса к учебным занятиям и усиление небрежного отношения к училищной дисциплине». Как было сказано в отчете за 1904–1905 учебный год, «причины этого печального явления заключались ... не в условиях учебного строя, ... а в посторонних влияниях на учащихся, воспрепятствовать которым не были в силах ни сами родители, ни педагогический персонал». С 15 по 17 февраля произошло «самовольное, без ведома и согласия родителей, прекращение учениками трех старших классов посещения уроков. События являлись необычными за все 74 года его училища прежнего существования» [4, 12].

В материалах архива читаем подробности: «Уклонение учеников от нормального порядка ... выразилось в бросании в училищных коридорах петард, производивших оглушительный шум и неприятный дым, с целью вызвать прекращение занятий в училище» [5, д. 46, л. 370].

И. Юрнев пишет, что «репрессии школьного начальства толкнули часть членов организации на путь «террористической» борьбы. Массовое движение вырождалось в «партизанство». Началась эра метания петард в школах. Особенно отличилось в этом отношении реальное училище» [7, 175]. Никаких сведений о «репрессиях» автору найти не удалось. Да и употребляемый И. Юрневым термин «партизанство» относительно начала 1905 года неуместен, являясь порождением более позднего времени. Петарды или «бомбочки», по терминологии И. Юрнева и, очевидно, других «реалистов» тех дней, являлись шариками из «оловянной бумаги» (фольги - ?) с начинкой из фосфора и селитры. Обычно они швырялись в стены или потолок. Взрыв получался оглушительный. Иногда петарды осторожно защемлялись полуоткрытой дверью класса. Неосторожный педагог, приотворявший дверь «к величайшему удовольствию героев из боевой организации, невольно взрывал снаряд» [7, 176].

14 февраля учащиеся подали директору заявление, составленное ими «на общей сходке, разрешенной по необходимости, в видах их успокоения, училищным начальством» [4, 12]. Резолюция (или список с нее) хранится в Даугавпилсском краеведческом и художественном музее. Вот ее содержание: «Ученики 7-го, 6-го и 5-го классов, находя невозможным продолжать занятия при настоящих условиях, решили на общей сходке прекратить занятия с этого дня, 14-го февраля, выражая этим свою солидарность с требованиями, предъявленными искренними русскими гражданами, и присоединить к ним свою резолюцию. Ввиду того, что сегодня состоится Педагогический совет вместе с родителями, то мы объявляем, что не последуем их решению, а будем действовать по усмотрению нашего ученического совета, и требуем, чтобы занятия были прекращены во всех классах, а также неприкосновенности личности товарищей. Из 130 присутствовавших подписали 125. Двинская организация учащихся» [2].

Уже упомянутый корреспондент газеты «Пролетарий» писал, что «началась забастовка в реальном училище под непосредственным руководством организации» [6, 4]. Исследователь истории социал-демократических организаций в Латгалии П. В. Алексеенков также признает, что «организованная социал-демократами забастовка ... началась по призыву специального листка, который формулировал и основные требования учащихся» [8, 88-89].

Однако нет уверенности, что проект резолюции подготовила уже упомянутая «Ученическая организация Двинского комитета РСДРП». Не исключено, что хранящийся в музее документ был переписан с оригинала (одного из них?) несколько позже.

Дело в том, что текст резолюции в несколько литературно отредактированном виде был напечатан и в официальном отчете училища за 1904–1905 год. В нем нет упоминания Двинской организации учащихся. Кроме того, в опубликованном варианте указано, что подписало резолюцию 117 (а не 125) человек из 164 учеников трех старших классов [4, 12–13]. По числу лиц, подписавших резолюцию, видно несоответствие, которое пока не поддается объяснению.

Неясно, о каких «основных требованиях учащихся» идет речь, ибо цитированное обращение к начальству училища ограничивается лишь требованиями прекращения занятий и «неприкосновенности личности товарищей». Возможно, имелось в виду другое, более позднее заявление, с которого, однако, не «началась забастовка». Известно, что 16 февраля учащиеся старших классов подали директору второе заявление. В нем они «признали возможным возобновление занятий, но

лишь при непременном удовлетворении следующих минимальных требований: 1) гарантия полной неприкосновенности личности товарищей, прекративших занятия; 2) отмена обысков по инициативе Педагогического совета и отдельных его членов; 3) право выбирать в случае надобности делегатов; 4) уничтожение унижительных наказаний, вроде карцера и угла; 5) уничтожение наказаний в виде лишения пособия и стипендии, а также освобождения от платы за учение; 6) вежливое обращение с учениками; 7) отмена запрещения посещать театры, и 8) свободное пользование фундаментальной библиотекой» [4, 13]. Именно второе по счету заявление можно считать «специальным листком, который формулировал и основные требования учащихся». В таком случае нельзя с уверенностью говорить, что забастовка учеников была организована «Двинской организацией учащихся» (т.е. — «Ученической организацией Двинского комитета РСДРП»). Возможно, ученики-старшеклассники, среди которых были и сочувствующие социал-демократам, сами приняли решение включиться в революционные события, а определенные требования были сформулированы только через день уже при помощи центра ученической организации. В пользу этой версии косвенно говорит и то, что Двинский комитет РСДРП, выступавший за единство действий всех социал-демократов, не был заинтересован вызывать «смуту» в ДРУ перед началом всеобщей городской стачки и не допустил бы самовольных действий ученической организации.

О необходимости в данном случае критического отношения к источнику говорят и сведения корреспондента «Пролетария» о начале забастовки учеников 13 февраля, продолжении её в течении 4 дней и завершении «полной моральной победой учеников» [6, 4]. Как известно по документам, началась она на день позже — 14 февраля и продолжалась до 18 февраля включительно, т.е. 5 дней. Что же касается «полной моральной победы», то вряд ли можно говорить о такой, если в городе стычки продолжались до 19 февраля включительно, а в ДРУ уже были возобновлены занятия. Нет никаких свидетельств и о принятии педагогами требований бастовавших учеников, которые вновь были выдвинуты осенью 1905 года.

Несколько слов о событиях в училище (на основе его документов). С 15 по 17 февраля, когда на городских предприятиях проходили отдельные забастовки, уроки исправно посещали лишь ученики младших четырех классов. Из старших в училище явилось лишь несколько «наиболее корректных» учеников (2 из 7-го класса, 7 из 6-го и 12 из 5-го), а «затем в следующие два дня число их понемногу увели-

чивалось». Со своей стороны, педагогический совет на заседании 15-го февраля постановил пригласить в училище на 18-е число родителей учеников, самовольно прекративших посещение классов, чтобы «совместно подействовать убеждением и авторитетом на увлеченных в агитацию юношей» и определить крайний срок 19 февраля, после которого ученики, уклонившиеся от посещения классов, будут считаться добровольно выбывшими. Ко времени собрания родителей в Двинск прибыл помощник попечителя Виленского учебного округа действительный статский советник А. В. Белецкий и лично присутствовал на нем. Он призвал родителей «направить своих детей на путь прямых обязанностей, во имя родной семьи, училища и лично самих учеников». Как отмечено в напечатанном годичном отчете, «отеческие, доброжелательные советы и вразумления при посещении уроков 17 и 18 февраля подействовали благотворно на учащихся», и с 18 февраля «смутное состояние училища прекратилось, и установился снова правильный ход занятий» [5, д.46, л.370; 4, 13–14]. В архивном же варианте отчета пишется, что А. В. Белецкий убедил родителей «проявить родительские права и побудить своих детей приступить к занятиям» [5, д.46, л.370.]. Думается, последний документ точнее отражает суть дела. Как бы то ни было, учебный год закончился спокойно, однако, поскольку требования учеников удовлетворены не были, в дальнейшем это вызвало новые волнения.

1905–1906 учебный год в ДРУ начался «обычным порядком» и так продолжался до первой всеобщей стачки железнодорожников и царского манифеста 17 октября. 19 октября по случаю манифеста на городской площади собралась «огромная толпа жителей», которая затем устроила демонстрацию с красными флагами и пением революционных песен. Двое из числа демонстрантов явились в ДРУ с призывом к ученикам присоединиться к демонстрации. Для пушного эффекта был произведен выстрел из револьвера, а некоторые ученики начали бросать петарды и тем заставили педагогов прекратить занятия и распустить учеников по домам. Значительная их часть, преимущественно старшекласники, присоединилась к манифестации. 20 февраля начавшиеся были занятия опять «были прекращены уличной толпой». События настолько взволновали учащихся, что с разрешения попечителя занятия были прекращены до 30-го октября. Когда они возобновились, то продолжались недолго. По примеру забастовавших в это время почтово-телеграфных служащих учащиеся старших классов подали новую резолюцию – петицию, принятую на сходке 9 ноября. В документах ДРУ в Латвийском государственном

историческом архиве находятся два варианта этой резолюции. Один более сжатый, другой — как выписка из протокола педагогического совета — более подробный, с комментариями по поводу выдвигавшихся требований и несколькими из них, которых нет в более коротком варианте. Очевидно, первый документ не является оригиналом, а лишь частичным списком с него.

Эти документы дают возможность познакомиться с настроениями учеников, а решения родительского собрания и педагогического совета по этому поводу — сравнить их со взглядами родителей и педагогов. Поэтому они заслуживают более подробного изложения и разбора.

Итак, что же требовали ученики?

1. Восстановления в ДРУ исключенного за неуспеваемость реалиста (Федотова), который якобы на самом деле являлся «искупительной жертвой прошлогодней забастовки». В комментарии указывалось, что «неуспешность и пропуск уроков ... являются недостаточными для его исключения», «а что же касается его «преступности», то при изменившихся условиях политической жизни страны, она не может служить затруднением к принятию нашего товарища в училище».
2. Устройство учащимися в стенах училища митингов и собраний.
3. Представление училищного зала для спектаклей-конcertов, устраиваемых по инициативе учащихся в пользу «недостаточных» учеников. Для устройства представлений должна была быть выбрана комиссия из учеников, а деньги, вырученные ею, распределены «между нуждающимися учениками» с представлением отчета педагогическому совету.
4. Свободное посещение учениками митингов, театров и иных общественных мероприятий.
5. Уничтожение внешкольного надзора, ибо «до сих пор средняя школа служит послушным орудием в руках полицейско-бюрократического строя, для сохранения которого является необходимость [ю] прибегать к таким «воспитательным мерам», результатом которых бывает нравственное падение человека».
6. Необязательное ношение формы вне класса, ибо «с уничтожением внешкольного надзора ношение формы теряет всякое значение».
7. Учреждение выборного ученического совета, без утверждения которого нельзя было исключать из училища.

8. Участие старост [классов] в педагогическом совете при распределении пособий, стипендий и освобождении от платы за учебу, «потому что ученики могут гораздо лучше знать о материальном положении товарищей».
9. Распределение пособий и стипендий между беднейшими учениками «независимо от успехов и поведения».
10. Учреждение товарищеского ученического суда, созываемого «по первому требованию учеников или преподавателей, при чем роль судей возлагается на выборных учеников».
11. Уничтожение платы за учение или уменьшение ее.
12. Уничтожение процентной нормы [для евреев] при поступлении в училище.
13. Введение для желающих обучения латинскому и польскому языкам.
14. Отмена исполнения религиозных обрядов под надзором училищного начальства и необязательные посещения церкви, так как религия — исключительно дело совести каждого человека и «всякое стеснение ее безнравственно».
15. Допущение в ученическую библиотеку всех книг, пропущенных общей цензурой, а выбор книг предоставляется ученическому совету.
16. Заведование ученической библиотекой учениками старших классов.
17. Вежливое обращение [к ученикам] «со стороны тех педагогов, которые до сих пор не придерживались этого».
18. Допущение всех учеников 6-го и 7-го классов к экзаменам, «независимо от их годовых баллов». Уничтожение всех экзаменов для учеников 6-го и 7-го классов, за исключением экзамена по русскому языку, математике и физике, по другим предметам только ученики, имеющие неудовлетворительные оценки, должны держать экзамен.
19. Желательна отмена конкурсного экзамена в высшие учебные заведения.
20. Уравнение прав реалистов в правах с гимназистами при поступлении в университеты после сдачи экзамена по латинскому языку.
21. Отмена дневников и удостоверений об отсутствии для учеников старших классов.
22. Отведение «старой учительской» под комнату для курения ученикам старших классов.
23. Отмена карцера и «унизительных наказаний» для всех учеников.
24. Отмена отметки по поведению для учеников старших классов.

Завершались требования указанием, что при их неудовлетворении предъявители не ручаются «за правильное течение академической жизни» [5, д. 19, л. 12–15].

19 ноября содержание требований было опубликовано в местной газете «Двинский листок», который автору, к сожалению, не удалось найти.

Комментируя выдвинутые реалистами старших классов требования, нужно признать, что часть из них шла в русле демократических устремлений общественности, однако часть (требования 1, 9, 18, 19, 21, 22, 24) была направлена на введение «уравниловки» – упразднения стимулов к учебе, ликвидации элементарной требовательности к ученикам, создание привилегий для учащихся старших классов.

И. Юренев писал, что вместе с этими «скромными, академическими требованиями» Центром организации учащихся при Двинском комитете РСДРП «выбрасывались» и политические революционные лозунги: «Долой самодержавие!», «Да здравствует Учредительное собрание!» и далее: «Любопытен курьезный случай, когда учащиеся одной из двинских школ, чуть ли не реалисты, решили бастовать вплоть до свержения самодержавия». Правда, забастовка продлилась всего три дня [7, 173]. Документы ДРУ в Латвийского Государственного исторического архива (далее – ЛГИА) не подтверждают сведения, что «чуть ли не реалисты», могли бы массово поддержать такие лозунги. Вполне возможно, что через почти два десятилетия автор воспоминавший в ногу со временем несколько «подправил» события в нужном большевикам духе.

17 ноября педагогический совет был вынужден на неопределенное время приостановить работу училища. Тогда часть его учеников с пением революционной песни «Варшавянка» направились в I городское училище и женскую гимназию, где также были прерваны занятия» [10, 118].

25 ноября в ДРУ прошло совместное собрание родителей учеников всех классов и дополнительно учеников старших классов (с 5-го по 7-й) для обсуждения предъявленных ими требований. Рассмотрев требования по порядку, собрание решило просить педагогический совет ДРУ удовлетворить полностью целый ряд требований: 1, 3, 6, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 21, 23. Требование 2-е собрание просило удовлетворить «при условии, чтобы в собраниях не участвовали лица посторонние». Ряд требований фактически признавался справедливым, но при этом предполагалось участие родителей или их представителей. Так, собрание просило педагогический совет предоставить только роди-

телям выполнение 4, 5, 14 требований, а при удовлетворении 7, 8, 10, 15 признало необходимым участие делегатов от родителей. Интересно, что по поводу 22-го требования собрание хотя и «признало, что курение учениками табака вообще нежелательно», но «раз нельзя сразу отучить курящих от этой вредной привычки, то собрание нашло необходимым отведение для курения учеников трех старших классов вполне гигиенического помещения в училище». По поводу требований 18, 19, 20, 21 собрание родителей и учеников постановило «совместно с Педагогическим советом ходатайствовать об удовлетворении этих требований». Собрание избрало также 20 делегатов для представления этого протокола педагогическому совету «для переговоров с ним при участии ученических делегатов» [5, д.19, л. 8–9]. Очевидно, на содержании постановления сказался как общий революционный дух горожан, популистское стремление родителей не отставать в «прогрессивности» от своих детей, так и участие в собрании учеников, сумевших на опыте доказать кажущуюся правомерность своих требований.

Затем состоялось заседание педагогического совета ДРУ, в свою очередь рассмотревшее требования учеников старших классов. Ответы на них были аргументированы и дают представление о взглядах русской интеллигенции Латгалии на проблемы образования и воспитания школьной молодежи.

Педагоги ДРУ, по существу, согласились на удовлетворение целого ряда демократических требований. Так, по поводу требования (5-го) об уничтожении внеклассного надзора, педагогический совет «нашел возможным» позволить родителям учащихся «решать вопросы о посещении их детьми театров, концертов и иных общественных развлечений без особого разрешения училищного начальства». По поводу необязательного ношения формы (требование 6-е) было решено, что оно «может быть представлено усмотрению родителей», а отмену исполнения религиозных обрядов (требование 14-е) можно «предоставить усмотрению родителей учащихся и влиянию законоучителей». Также «отмену дневников и удостоверений об отсутствии» для учеников трех старших классов (требование 21-е) решено было допустить «с согласия родителей». Учреждение выборного ученического совета (требование 7-е) и права его заявлять о том, какие сочинения ученики желали бы видеть в своей библиотеке (требование 15), признавались обоснованными, но выбранные представители и решения совета должны были утверждаться педагогическим советом. Было установлено, что список подавших прошения о назначении пособий, стипендий и освобождения от платы за учебу будет вывешиваться,

чтобы ученики могли его обсудить и через старост сообщить свое мнение о «несостоятельности» претендентов педагогическому совету до рассмотрения им этих прошений. Тем самым был найден вполне приемлемый ответ на требование 8-е. Признавалось, что «проступки учеников относительно друг друга и против ученической дисциплины» могли бы подлежать ведению товарищеского суда (требование 10-е), но «проступки, вытекающие из отношения учеников к преподавателям, не должны подлежать его компетенции». Кроме того, педагогический совет объявил, что против введения латинского и польского языков (требование 13-е) он ничего не имеет. Уменьшение числа экзаменов признавалось желательным, но с введением «некоторых экзаменов во всех младших классах». (По этому поводу споры среди педагогов наверно никогда не завершатся — В.Ш.). Некоторая обида проскальзывала в ответе на требование 17-е о вежливом обращении педагогов к ученикам. Учителя заявили, что «члены педагогической корпорации всегда считали для себя обязательным вежливое обращение с учениками, но такого обращения со стороны учеников давно не видят». Отмена конкурсного экзамена в высшие учебные заведения (требование 19-е) и уравнивание реалистов в правах с гимназистами при поступлении в университеты (требование 20-е) признавалось желательным, но не подлежащим обсуждению педагогического совета.

Однако на часть требований был дан отрицательный ответ. Было отвергнуто требование 1-е о возвращении в училище исключенного за неуспеваемость ученика. Признавалось, что его мотивировка является «извращением фактов», поскольку за забастовку в феврале «никто из учащихся не был подвергнут взысканиям». Требование 2-е об устройстве учащимися в стенах училища митингов и собраний отклонялось как «незаконное и превышающее права Педагогического совета». Было указано, что зал училища «представлялся, и впредь будет представляться» для различных мероприятий (требование 3-е), но «с разрешения и под надзором Педагогического совета», вырученные же деньги «должны быть передаваемы в Общество вспомоществования нуждающимся ученикам». Требование 9-е о распределении пособий и стипендий между беднейшими учениками, «независимо от успехов и поведения», отклонялось как противоречащее уставу реальных училищ, где их выдача была предусмотрена только «отличнейшим по поведению и успехам ученикам». По поводу уничтожения платы за учение или уменьшения ее (требование 11-е) и уничтожения процентной нормы для евреев при поступлении в училище (требование 12-е) указывалось, что это не зависит от педа-

гогического совета. Также допущение всех учеников 6-го и 7-го классов к экзаменам, «независимо от их годовых баллов» (требование 18) «не подлежало» компетенции педагогического совета, но он счел нужным выразить свое мнение, что «не находит эту меру желательной, а считает даже вредной», так как при такой постановке дела экзамены приобретают характер лотереи. От педагогического совета не зависела и отмена отметки по поведению для учеников старших классов (требование 24-е), но он принципиально признал отмену нежелательной. По поводу требования 22-го об отведении «старой учительской» под комнату для курения ученикам старших классов совет категорично указал, что та «и теперь имеет свое назначение, а в ближайшем будущем будет отведена под классную комнату», и он «не находит возможным удовлетворить требование». Только на требование 24-е об отмене карцера и «унизительных наказаний» для всех учеников педагогический совет ответил односторонне и даже демагогически, что это «зависит от доброго поведения самих учеников» [5, д. 19, л. 15-17].

Ответы коллектива ДРУ на требования учеников позволяют опровергнуть походя сделанный Я. Рубертсом (или редакторами его работы) в советский период вывод о «реакционных руководителях училища» [12, 106]. Позицию педагогического совета, а значит и «руководителей училища», скорее можно характеризовать как умеренную. Большинство педагогов, очевидно, сочувствовало стремлениям демократизации общественного строя, но являлось противником насильственных методов политической борьбы и вовлечения в неё школьной молодежи.

Педагогический совет пытался действовать совместно с родителями учеников. С 17 ноября по 7 декабря состоялись целых три родительских собрания, но они не смогли внести успокоение в ученическую среду. 7-го декабря занятия были возобновлены, но 10 декабря опять прерваны [5, д. 46, л. 371], ибо в Двинске началась всеобщая стачка. 12-го декабря Латгалия была объявлена на военном положении, с середины месяца на ее территории всюду действовали карательные экспедиции [8, 94–95]. Попытки педагогического совета возобновить занятия 12 и 13 декабря хотя бы с учениками младших классов были сорваны «явившейся в здание училища толпой учеников старших классов ... с предупреждением, что забастовавшие рабочие готовы ворваться в училище и произвести насилие над его имуществом и личностями учащихся» [т.е. — учителей]. Руководство училища с прискорбием констатировало, что только «меньшинство корректных учеников тех же старших классов (в числе 40)» составили «исключение из

общего увлечения» [революционными событиями], да и они «не проявили активного сопротивления насилиям большинства увлеченных, а просто уходили домой» [5, д.46, л.371]. Все же эта констатация не дает право считать, что «из 500 учеников 460» (т.е. — отняв от 500 число 40) ДРУ «активно включилось в события революции 1905 года», как это сделала краевед А. Петашко [13, 10]. В данном выводе некорректно использовано общее число всех учеников ДРУ, тогда как в старших классах, которые не давали училищу работать, было около 160 учеников [4, 13]. Даже если предположить, что кое-кто из учеников младших классов тоже сочувствовал революции (но об этом документы сведений не дают) то 460 «активных участников событий революции 1905 года» среди «реалистов» никак не насчитать.

Занятия в ДРУ возобновились только в 1906 году. Из-за четырех забастовок учащихся было потеряно 35 учебных дней, не было проведено 2 247 уроков. Оценка за поведение ученикам младших классов была выставлена только за I четверть 1905—1906 учебного года, а за II — «вследствие продолжительных перерывов учебных занятий» — нет. Ученики старших классов вообще не получили в этом году оценки за поведение «ввиду ненормального их отношения к учебным занятиям и дисциплине». В 1905—1906 учебном году из старших классов было исключено 2 ученика «с неудовлетворительными отметками по предметам» и 4 — «с неполным баллом поведения» (надо полагать, за активное участие в беспорядках) [5, д.46, л.310, 362, 382]. Эти данные, взятые из документов ДРУ, позволяют поставить под сомнение сведения И. Юренева, вошедшие в советскую историческую литературу, о том, что в начале 1906 года по указанию явившегося в Двинск попечителя учебного округа Кассаковского из училища были исключены «все ученики 6-го и несколько учеников 7-го классов», а «ночью при выходе из реального училища (после собрания Педагогического совета) [членами «боевой дружины учащихся города Двинска»] на него было устроено форменное покушение: он был побит, и весьма жестоко, камнями» [7, 7-8; 10, 119]. Само указание на «битие камнями» уже говорит о том, что члены «дружины» в прямой контакт с попечителем не вступали, а издали кидали в него камнями, возможно, раз другой и попали.

В 1906 году «пара бывших реалистов», в том числе и упомянутый И. Юренев (К. Кротовский), действовали в руководстве местной организации РСДРП [7, 132; 1]. Это не дает основания считать ДРУ каким-то питомником революционеров. Сам же И. Юренев в другой статье рассказывает, что «в октябре—ноябре месяце [1905 года] среди

учащихся (по преимуществу реалистов) наметилось течение в пользу беспартийности», что уже в 1906 году «старики»—работники 1905—1906 годов частью откочевали в высшие учебные заведения», «с наступлением же реакции почти все бывшие члены кружка отошли от работы и по сей час пребывают в «гражданах» [7, 175, 177, 170]. Отдельные лица из бывших реалистов в условиях Российской империи могли стать революционерами, однако нельзя утверждать, что именно учеба в училище способствовала тому. В основном училище готовило людей, нацеленных на получение хорошо оплачиваемой, престижной работы, устройство налаженной жизни в цивилизованном обществе. События 1905 года не внесли в жизнь большинства из них радикальных перемен.

Источники

1. Даугавпилсский Краеведческий и художественный музей, инв. № 969.
2. Даугавпилсский Краеведческий и художественный музей, инв. № 4 565.
3. Даугавпилсский Краеведческий и художественный музей, инв. № 8 098.
4. *Двинское реальное училище. Краткий отчет о состоянии Двинского реального училища за 1904—1905 учебный год.* Витебск, 1906.
5. Латвийский Государственный исторический архив, ф. 748 (Двинское реальное училище), оп. 1.
6. *Пролетарий*, 1905. № 5. 26 (13) июня.
7. Юрнев И. «Двинская организация учащихся 1904—1905 г.» *Молодая гвардия*, 1924. № 7—8.

Литература

8. Алексеенков П. В. *Социал-демократические организации Латгалии с 1898 по 1907 год.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Рига, 1975.
9. Якуб З. *Даугавпилс в прошлом.* Даугавпилс, 1998.
10. Babris, J. *1905.—1907. g. revolūcija Latgalē.* Rīga, 1960.
11. Jakubs, Z. *No tautas izglītības vēstures Daugavpilī. Padomju Latvijas Skola.* 1962., Nr. 12.
12. Ruberts, J. *Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905.—1907. gada revolūcijā.* Rīga, 1965.
13. *Vakar diena uzrunā šodienai. Rakstu un atmiņu krājums par 1. Daugavpils Valsts ģimnāziju.* Sakārtoja A. Petaško. Daugavpils, 1996.

Kopsavilkums

Dvinskas reālskola 1905. gadā

1905. gada revolūcijas notikumi izsauca ievērojamus satricinājumus Daugavpils (Dvinskas) reālskolas dzīvē. Februārī vecāko klašu skolēni trīs dienas “streikoja” paši un neļāva noturēt mācības arī jaunāko klašu audzēkņiem. No oktobra līdz decembrim notika vēl trīs streiki. Daļa skolēnu prasību atbilda sabiedriskās dzīves demokratizācijas centieniem, taču daļa no tām bija virzītas uz elementāru kārtības normu, sekmju stimulēšanas likvidēšanu, privilēģiju radišanu vecāko klašu skolēniem. Vismaz daļa reālskolas audzēkņu vecāku nekritiski atbalstīja lielāko daļu savu bērnu prasību. Acīmredzot izpaudās revolucionārais laika gars, vecāku vēlme “progresīvo” vēsmu ziņā neatpalikt no saviem bērniem. Toties reālskolas Pedagoģiskās padomes nostāja bija sabalansēta. Pedagogi acīmredzot juta līdzīgu sabiedrības demokratizācijas centieniem, taču bija pret politiskās cīņas vardarbīgām metodēm un skolu jaunatnes iesaistīšanu tajā. Neatbilst patiesībai uzskati par “reakcionāro skolas vadību”, par to, ka visu reālistu, ieskaitot jaunāko klašu skolēnus, lielākā daļa “aktīvi iesaistījušies 1905. gada revolūcijas notikumos”. Bijušā “reālista”, bet vēlākā lielinieku darbinieka I. Jureņeva atmiņas par 1905. gada notikumiem reālskolā ir tendētas “paplašināt” to mērogus, izcelt lielinieku “nopelnus”.

Jānis Šiliņš

Padomju Latvija un tās bruņotie spēki (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs) Latvijas arhīvu materiālos

Rakstā tiek analizēts Latvijas arhīvu materiālu klāsts par 1919. gada Padomju Latviju un tās bruņotajiem spēkiem. Sikāk pētīti divu arhīvu – Latvijas Valsts arhīva un Latvijas Valsts vēstures arhīva – krājumi. Citos Latvijas arhīvos un iestādēs, piemēram, Kara muzeja krājumā, arī ir atrodami materiāli par 1919. gadu, tomēr tieši divos minētajos arhīvos glabājas nozīmīgākais dokumentu kopums par aplūkojamo tēmu.

Padomju Latvija pastāvēja no 1918. gada 17. decembra, kad Valkā tika pasludināta padomju vara, līdz 1920. gada 13. janvārim, kad pēc militārām sakāvēm un Latgales zaudēšanas tā tika likvidēta. Oficiālais Padomju Latvijas nosaukums kopš 1919. gada janvāra bija Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika (LSPR). Rakstā tiek aplūkots Padomju Latvijas sākumposms – pirmie pieci tās pastāvēšanas mēneši (no 1918. gada decembra līdz 1919. gada jūnijam). To var uzskatīt par “aktīvo” padomju varas periodu Latvijā, kad lielinieku režīms līdzās citiem konkurējošiem politiskiem spēkiem pretendēja uz varu Latvijas teritorijā. Situācija radikāli mainījās pēc Rīgas zaudēšanas 1919. gada 22. maijā, kam sekoja lielinieku atkāpšanās uz Latgali jūnija sākumā un faktiska izstāšanās no ciņas par varu, Padomju Latvijas valdībai turpinot tikai formālu eksistenci.

Aktīvas karadarbības, lielinieku sākotnējo militāro panākumu un vēlāko katastrofālo sakāvju kontekstā nozīmīga ir Padomju Latvijas bruņoto spēku pētniecība. Pirmkārt, lielinieku režīma pastāvēšana vistiešākajā veidā bija atkarīga no militārajiem panākumiem ciņās ar vācu, latviešu un igauņu nacionālo karaspēku. Tādēļ padomju režīma politisko attīstību un bojāeju ir sarežģīti pētīt, ignorējot militāro faktoru. Otrkārt, Brīvības cīņu, kuru rezultātā izveidojās neatkarīgā Latvijas Republika, vispusīga izpēte nav iedomājama, ignorējot padomju puses bruņotos spēkus. Visbeidzot, kaut arī ar Padomju Latvijas nosaukumu, tomēr šī armija ir bijusi skaitliski lielākais militārais formējums, kurš nesis Latvijas vārdu. Pēc dažādām ziņām, Padomju Latvijas bruņotos spēkos īsi pirms Rīgas zaudēšanas bija aptuveni 105–107 tūkstoši karavīru [2, 8.*ļp.op.*; 7, 27; 29, 167; 30, 231].

Latvijas arhīvos glabājas plašs un daudzveidīgs materiālu klāsts par Padomju Latvijas periodu. Tie ir gan Latvijas Komunistiskās partijas (LKP)

[1, 12], gan dažādu līmeņu institūciju – vietējo (pagastu un apriņķu padomes, izpildkomitejas, revolucionārās kara komitejas) [21, 22, 24] un centrālo iestāžu (valdības) – fondi [9, 14, 15, 16, 17, 19], gan militāro iestāžu un militāro formējumu dokumentācija [4, 5, 20], gan Padomju Latvijas politisko un militāro vadītāju personīgie fondi [8, 10, 11]. Šajos fondos atrodama vispusīga informācija par padomju režimu un lielinieku ekonomisko, sociālo un militāro politiku, kā arī sarkano teroru.

1919. gada Padomju Latvija mūsdienu vēstures pētījumos kļuvusi par sava veida “aizmirsto tēmu”, kurai vēsturnieki pievēršas pastarpināti vai skar tikai atsevišķus tās aspektus. Līdz šim Latvijā esošo dokumentu kopums par minēto problēmu nav pilnībā zinātniski apstrādāts. Pēc neatkarības atgūšanas publicēts neliels skaits dokumentu. Kā vienu no retajiem izņēmumiem var minēt Daugavpils Universitātē izdoto profesora Vitālija Šaldas sastādīto dokumentu krājumu [27], kurā ievietota virkne Latvijas arhīvos glabāto dokumentu.

Jāatzīmē, ka daļa lielinieku perioda dokumentācijas ir gājusi bojā – daļēji tā tika apzināti iznīcināta, pamesta vai pazaudēta atkāpšanās laikā. Tas attiecas gan uz civilajām, gan militārajām iestādēm, gan armijas daļām. Piemēram, 1919. gada 18. martā no Jelgavas lielinieki nespēja izvest 1. brigādes štābu un līdz ar to brigādes dokumentāciju. Savukārt Rīgā 1919. gada 22. maijā tika pamesta daļa Rīgas kara nodaļas un citu padomju iestāžu dokumentācijas, kuras tālākais liktenis nav skaidrs [28, 9].

Latvijas Valsts arhīvā glabājas plaša LKP dokumentu kolekcija, arī LKP Vēstures komisijas, Latviešu strēlnieku vēstures komisijas, Latvijas Padomju valdības, Rīgas Strādnieku deputātu padomes un citi materiāli, kuri arhīvā nonāca pēc LKP un tās vēstures institūta likvidēšanas 1991. gadā, un tiek glabāta kā nedalāma glabāšanas vienība.

No minētajiem fondiem kā sevišķi svarīgs jāizceļ Latviešu strēlnieku vēstures komisijas fonds [6], kura deviņos aprakstos apkopots plašs materiālu klāsts par dažādiem Padomju Latvijas bruņoto spēku darbības aspektiem un karadarbības gaitu Latvijas teritorijā 1919. gadā. Minēto komisiju 1925. gadā Maskavā izveidoja Viskrievijas Komunistiskās partijas CK Latvijas sekcijas sastāvā. Tā vairāk nekā desmit gadus aktīvi vāca dokumentus un laikabiedru atmiņas par latviešu strēlnieku kaujas gaitām un izdeva vairākus rakstu krājumus. Līdzās atmiņām komisijas fondā atrodama plaša Padomju Latvijas strēlnieku divīzijas, tās vienību, kā arī ar divīziju saistīto iestāžu dokumentācija: Padomju Krievijas revolucionārās kara padomes un Latvijas padomju armijas revolucionārās kara padomes un štāba, kā arī Rīgas Kara nodaļas, latviešu strēlnieku divīzijas un divīziju daļu pavēles; karaspēka zaudējumu saraksti un ziņas par daļu

formēšanu, kaujas sastāvu un zaudējumiem, materiāli par mobilizāciju un apgādi; operatīvie dokumenti, karaspēka daļu kaujas žurnāli un vēstures.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas materiāli, kuri pēc neatkarības atgūšanas atradās nevis LKP arhīvā, bet citās iestādēs – gan tagadējā Latvijas Valsts arhīvā, gan bijušajā Revolūcijas (tagad Kara) muzejā u.c. Atsevišķi jāatzīmē šeit esošie centrālo iestāžu – komisariātu – fondi, no kuriem svarīgākie ir Kara un Iekšlietu komisariāta fondi [13, 18]. Jāatzīmē, ka šie divi ir to nedaudzo fondu vidū, kurus vēsturnieki ir izmantojuši savos pētījumos pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Piemēram, Iekšlietu komisariāta fondā glabājošos revolucionāro tribunālu dokumentus ir izmantojis Āris Puriņš [31, 32, 33, 34], bet Kara komisariāta materiālus – Valdis Bērziņš, rakstot par latviešu strēlniekiem [29]. Sevišķi nozīmīgs bruņoto spēku pētniecībai līdzās Kara komisariāta fondam ir Padomju Latvijas latviešu strēlnieku divīzijas fonds. Šī divīzija veidoja Padomju Latvijas armijas (turpmāk – PLA) kodolu, un tās iestādes ilgu laiku nodrošināja visas armijas apgādi un papildināšanu.

Kara komisariāta (tā bija galvenā Padomju Latvijas militārā iestāde, salīdzināma ar citu valstu ministrijām, nodibināta 1918. gada decembra beigās) fondā glabājas dokumenti (pavēles, ziņojumi, saraksti, atskaites, sarakste ar dažādām iestādēm u.c.), kas attiecas uz bruņoto spēku organizāciju un apgādi. Kara komisariāts bija pakļauts Latvijas padomju valdībai, un tā kompetencē ietilpa PLA apgāde un papildināšana. Komisariātā nonāca ziņas par mobilizācijas gaitu, militārajiem pārvadājumiem, karaspēka veselības stāvokli, apgādi ar pārtiku u.c. Vienlaikus kara komisariāts organizēja kara nodaļas vietējo padomju sastāvā, rūpējās par bruņoto spēku aizmuguri, nozīmēja un apstiprināja komandējošo sastāvu, un formēja teritoriālās apsardzības vienības (sardzes rotas). Kara komisariāts apgādes un mobilizācijas jautājumos aktīvi sadarbojās ar Satiksmes, Pārtikas un Iekšlietu komisariātu, Apgādes padomi un PLA revolucionāro kara padomi. Komisariāta izstrādātās pavēles un instrukcijas sniedz priekšstatu par iestādes stratēģiskajiem nolūkiem un konceptuālām nostādnēm – virzienu, kādā tika plānots attīstīt Padomju Latvijas bruņotos spēkus.

Līdzīgi citu fondu materiāliem, arī Kara komisariāta dokumentiem raksturīga sastādīšanas un komplektēšanas nekonsekvence, kuru var izskaidrot ar kara apstākļu radīto steigu, pieredzējušu darbinieku trūkumu un pašas iestādes atrašanās veidošanās stadijā. Turklāt, kā iepriekš tika minēts, daļa komisariāta un tam pakļauto iestāžu dokumentu tika iznīcināti vai nozaudēti, atkāpjoties no Rīgas 1919. gada maijā.

1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzijas (Latviešu strēlnieku padomju divīzija izveidota 1918. gada 13. aprīlī, no 1919. gada 12. janvāra pārdē-

vēta par 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīziju Padomju Latvijas armijas sastāvā, no 26. jūnija pārformēta un pārdēvēta par Latviešu strēlnieku divīziju, no 8. jūlija pārdēvēta par 53. strēlnieku divīziju, no 3. augusta pārdēvēta par Latviešu strēlnieku divīziju, izformēta 1920. gada 29. novembrī.) dokumenti [23] (pavēles, instrukcijas, reģistrācijas grāmatas, ziņojumi, telegrammas, telefonogrammas pārskati, paziņojumi un atskaites) sniedz ziņas par divīzijas skaitlisko sastāvu un zaudējumiem, organizāciju, apbruņojumu un ekipējumu, kā arī par dažādiem apgādes, mobilizācijas un disciplīnas jautājumiem.

Fondā glabājas dokumenti par visu divīzijas darbības periodu (1918. gada aprīlis–1920. gada novembris), un liela daļa lietu attiecas tieši uz 1919. gadu. Divīzijas dokumentācija nav saglabājusies pilnīgi. Minēto trūkumu var izskaidrot ar objektīviem apstākļiem – kara darbību. Bieži uz dokumentiem nav norādīts to sastādīšanas datums, autors, vieta u.c. Jāatzīmē, ka šis fonds būtiski papildina to materiālu kopumu par Padomju Latvijas bruņotajiem spēkiem, kurš glabājas LVA Latviešu strēlnieku komisijas fondā un citur.

Kopumā var konstatēt, ka Latvijas arhīvos glabājas plaša un daudzveidīga dokumentācija, kura attiecas gan uz Padomju Latvijas pastāvēšanas periodu (visdažādākajām politiskajām, sociālajām un saimnieciskajām norisēm), gan tās bruņotajiem spēkiem. Svarīgi noskaidrot, kā šie materiāli nonākuši Latvijā.

Pirms Otrā pasaules kara, 1937. gadā, Latvijas Valsts arhīvā atradās nedaudzi un nepilnīgi materiāli par Padomju Latviju. Tie bija galvenokārt tā sauktie “trofeju dokumenti”, kurus Brīvības cīņu laikā lielinieki nespēja evakuēt vai iznīcināt. Tolaik arhīvā glabājās dokumenti par Guberņas cietumu, Rīgas pasta un telegrāfa pārvaldi, kā arī bija izveidots atsevišķs Lielinieku laika pārvaldes fonds [25].

Lielākā daļa materiālu par 1919. gada Padomju Latviju nonāca Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Pirmie Latvijas Komunistiskās partijas Vēstures komisijas dokumenti tika pārvesti no Maskavas jau 1948. gada oktobrī [3, 1]. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados notika plaša arhīvu materiālu apmaiņa starp Padomju Savienības republikām. Dokumenti, kuri bija nokļuvuši vai tapuši Krievijā, piemēram, LKP Vēstures komisijas (acīmredzot arī Latviešu strēlnieku vēstures komisijas) arhīvs, kurš līdz Otrā pasaules kara beigām glabājās PSRS centrālajos arhīvos, nonāca LKP Vēstures institūta arhīvā [26, 10]. 1962. gadā pēc Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva izveidošanas visi Latvijas arhīvu materiāli, kuri attiecās uz 1919. gadu, tika nodoti šim arhīvam. Līdzās LKP Vēstures institūtam un Oktobra revolūcijas arhīvam kā trešā institūcija, kura vāca materiālus par 1919. gadu, jāatzīmē

Revolūcijas muzejs (šobrīd Kara muzejs). Muzejs ieguva plašu dokumentu klāstu no centrālajiem PSRS arhīviem, kuri attiecās uz atsevišķām kara spēka daļām un kara darbību Latvijas teritorijā.

Pēc neatkarības atgūšanas un iepriekš minēto institūciju likvidēšanas vai pārdēvēšanas visi materiāli par minēto tēmu atkal tika pārvietoti un pārdalīti. 1991. gada septembrī no LKP Vēstures institūta (tobrīd LKP CK Sociālpolitisko pētījumu institūta) tika pārņemti 75 maiši dažādu dokumentu [3, 2]. Šie dokumenti tika atstāti glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā, taču visi pārējie materiāli tika nodoti Latvijas Valsts vēstures arhīvam, jo attiecās uz laika posmu pirms Otrā pasaules kara. Arī lielākā daļa Kara muzeja materiālu tika nodoti Valsts vēstures arhīvam un sadalīti starp dažādiem fondiem.

Avoti un literatūra

Nepublicētie avoti

1. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-31 f. (Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – LKP) Centrālā Komiteja (turpmāk – CK))
2. LVA, PA-31 f. (LKP CK), 1.apr., 12.l. (Rīgas atstāšanas izmeklēšanas komisija)
3. LVA, PA-35 f. (LKP Vēstures komisija), Vēsturiskā izziņa
4. LVA, PA-42 f. (Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes Izpildu komiteja)
5. LVA, PA-44 f. (Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļa)
6. LVA, PA-45 f. (Latviešu strēlnieku vēstures komisija)
7. LVA, PA-45 f. (Latviešu strēlnieku vēstures komisija), 3.apr, 47.l. (Dozītis K. Padomju Latvijas armijas apgāde)
8. LVA, PA-55 f. (Pēteris Stučka)
9. LVA, PA-83 f. (Latvijas Padomju valdība)
10. LVA, PA-305 f. (Kārlis Pētersons)
11. LVA, PA-713 f. (Jānis Lenčmanis)
12. LVA, PA-199 f. (LKP CK Latgales birojs)
13. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), P-4 (LSPR Kara komisariāts)
14. LVVA, P-5 f. (LSPR Zemkopības komisariāts)
15. LVVA, P-6 f. (LSPR Rūpniecības komisariāts)
16. LVVA, P-8 f. (LSPR Pārtikas komisariāts)
17. LVVA, P-9 f. (LSPR Statistikas komisariāts)
18. LVVA, P-10 f. (LSPR Iekšlietu komisariāts)
19. LVVA, P-12 f. (LSPR Tieslietu komisariāts)

20. LVVA, P-605 f. (LSPR Padomju Latvijas latviešu strēlnieku divīzijas 2. strēlnieku pulks)
21. LVVA, P-630 f. (Bauskas apriņķa Kara revolucionārā komiteja)
22. LVVA, P-634 f. (Alūksnes apriņķa strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteja)
23. LVVA, P-699 f. (Padomju Latvijas latviešu strēlnieku divīzija)
24. LVVA, P-1066 f. (Cēsu apriņķa strādnieku deputātu padomes Izpildu komiteja)

Publicētie avoti

1. *Valsts arhīvu fondu saraksts*. Rīga, 1937. 88 lpp.
2. *Latvijas Valsts arhīva fondu rādītājs*. 2. d. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2005. 451 lpp.
3. Šalda, V., sast. *Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem, 1915–1920: dokumenti un materiāli*. Daugavpils: Saule, 2006. 245 lpp.
4. Merts, K. *No Latvijas sarkanā valdnieka līdz emigrantam*. Rīga–Liepāja: Astra, 1924. 32 lpp.

Literatūra

1. Bērziņš, V. *Latviešu strēlnieki: drāma un traģēdija*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1995. 287 lpp.
2. Radziņš, P. *Latvijas atbrīvošanas karš, 1918–1920*. Rīga: Avots, 1990. 246 lpp.

Raksti periodikā

1. Puriņš, Ā. “Sarkanais terors Latvijā 1917.–1919. gadā.” *Latvijas Vēsture*, 1998, Nr. 3: 4.
2. Puriņš, Ā. “Smiltenes revolucionārais tribunāls.” *Latvijas Vēsture*, 1999, Nr. 3: 20–22.
3. Puriņš, Ā. “Vecgulbenes (Malienas) revolucionārais tribunāls.” *Latvijas Vēsture*, 1999, Nr. 1: 55–60.
4. Puriņš, Ā. “Cēsu revolucionārais tribunāls 1919. gadā.” *Latvijas Vēsture*, 1999, Nr. 2: 40–52.

Summary

Soviet Latvia and its Armed Forces, December 1918 – June 1919 (as Reflected in Latvian Archival Records)

The Soviet power in Latvia was proclaimed on December 17, 1918 and officially abolished on January 13, 1920. Chronologically, the paper covers the ‘active’ period of Soviet Latvia (in January 1919 it acquired the name ‘Latvian Socialist Soviet Republic’) from December 1918 till June 1919 when, after retreating from Riga, Bolsheviks resigned gradually from the struggle for power in Latvia. Alongside political developments, the importance of organization of the armed forces (military institutions and Army) of Soviet Latvia should be recognised.

In the paper, the reflection of the Soviet period (1919) in Latvian archival materials is investigated. The materials of the Latvian State Archives and the Latvian State Historical Archives are examined. There can be found documentation of Soviet institutions of different levels: along with documents of local councils, executive committees and revolutionary committees, there are files of the central institutions – the Soviet Government and its Commissariats. In addition, in the Latvian archives, there are stored documents of the Latvian Communist Party, Soviet military formations, as well as personal archives of military and political leaders of Soviet Latvia.

The major part of these documents was transferred to Latvia from different archives of the USSR after World War II. Originals as well as copies were located in different research and propaganda institutions. After regaining independence, these materials were divided between different Latvian archives. Nowadays, the major part of archival materials that reflect the history of Soviet Latvia and its armed forces in 1919 can be found in Latvian archives.

Ксения Шумская

Общественные инициативы сибирских латгальцев. 1917–1937 гг.

После октября 1917 г. латгальцы обрели статус национального меньшинства молодой Советской России. Советы предоставили латгальцам максимальные возможности для сохранения и развития национального самосознания, и это вполне объяснимо: новая власть стремилась обеспечить себе «электорат», в том числе и за счет этнических меньшинств. В отношении выходцев из Латвии это было «особо выгодно», поскольку не следовало забывать о роли латышских стрелков, среди которых было много латгальцев, в деле укрепления власти Советов.

Сибирские латгальцы в 20–30-х годах прошлого века, несомненно, представляли собой диаспору: для них было характерно стремление к консолидации посредством создания различных социально значимых организаций — специальных этноориентированных образовательных учреждений (школ, техникума); средств массовой информации — газет и повременных изданий, театра. Инициатива «шла снизу» при посредничестве общественной организации латышей «Прометей» и ее инструкторов на местах. Координационным центром латгальской диаспоры являлся город Новосибирск.

Укреплению национального самосознания этнических меньшинств, в том числе и латгальцев, способствовала языковая и культурная политика советского руководства. 31 октября 1918 г. Народный комиссариат РСФСР по народному образованию издал постановление, которое устанавливало право национальных меньшинств осуществлять образовательный процесс на родном языке. Это способствовало созданию самостоятельных латгальских школ различных ступеней. При этом следует отметить, что Закон об образовании вводил обязательный всеобщий, включая всех детей в образовательное пространство.

Для организации обучения стали издавать учебники на латгальском языке. За обеспечение сибирских латгальских школ учебниками отвечало специализированное издательство, расположенное в Новосибирске. С целью повышения качества образования на латгальском языке в 1930 г. при Ачинском педагогическом техникуме был создан латгальский сектор, который готовил профессиональные педагогические кадры для всех латгальских школ Западной и Восточной Сибири. Численность курса составляла 30–35 человек. Выпускников

«расписывали» по школам еще до того, как они получали диплом об окончании учебного заведения, поскольку ощущалась колоссальная нехватка педагогов. До печально известного 1937 г. число латгальских школ неуклонно росло.

Учителей и администрацию средних образовательных учреждений постоянно мотивировали к повышению качества обучения. Так, например, в 1936 г. был проведен Всесоюзный конкурс латгальских школ. Первое место в нем завоевала сельская латгальская школа деревни Тимофеевка (Венгеровского района Новосибирской области). При этом следует отметить, что местом проведения было выбрано еще одно латгальское село Новосибирской области — Бороковка.

Несмотря на все «блага» советской власти в предоставлении латгальцам своего рода культурной автономии, была разрушена важная составляющая их жизни — католическая церковь. Костелы превращены в светские, часто увеселительные заведения, служители культа репрессированы. Однако, по воспоминаниям старожилов латгальских поселений, церковные обряды — крещение или похороны — все же проводились в строжайшей тайне. Обязанности «кистера» (псаломщик) брал на себя кто-то из местных мужчин, а с 1937 г. эти обязанности выполняли и женщины. О весомой роли религии в жизни латгальцев говорят воспоминания Владимира Петровича Пуйсана: «селились латгальцы возле Каинска (ныне г. Куйбышев Новосибирской области — прим. автора) в значительной степени из-за католического костела, ведь земля там для земледелия не лучшая была...» [1, ф. 600, оп. 1, д. 69, л. 1]

Заменителем религии должна была стать советская идеология. В ноябре 1934 г. по инициативе латгальского сектора латышской общественной организации «Прометей» в Новосибирске был создан Передвижной латгальский межколхозный театр. Директором был назначен уроженец латгальской деревни Чаргоры Венгеровского района Новосибирской области «непрофессиональный актер, но активист» Донат Альбинович Цируль. Режиссер театра Петр Липен также не был профессионалом, но подходил на эту роль по идеологическим соображениям — был «коммунистом со стажем». Однако отсутствие профессиональных качеств привело к быстрой смене его профессиональным ленинградским режиссером — Валентиной Петровной Спогис, которая прослужила «межколхозной Мельпомене» до ликвидации театра в 1937 г. Численность труппы была незначительной — 8 человек, костяк её составляли ленинградские профессиональные актеры: И. И. Галван, В. А. Бальцер, В. Е. Вуцан, М. Е. Логинов, А. А. Шкель-

тин. Театр развернул феноменально активную деятельность. Так, в течение года со дня основания, театром были даны 196 спектаклей и 80 концертов, которые посетили 25 тысяч зрителей. По сибирскому бездорожью артисты прошли свыше 4 тысяч километров, преимущественно пешком. Театр выполнял еще и функцию «четвертой власти» — средств массовой информации, проводя политические беседы и читки. Об активной советской пропаганде свидетельствуют самодельные афиши и официальные отчеты труппы о проделанной работе, которые сохранились в архивном фонде газеты «Тайснейба». Актеров Латгальского передвижного межколхозного театра по праву можно считать общественными деятелями. Они мужественно выполняли свой профессиональный долг, не имея ни собственной сцены, ни собственного жилья. Возвращаясь на лето в Новосибирск, они арендовали «углы» или жили в редакции «Тайснейбы».

Для приобщения масс к новой идеологии была создана газета с названием в духе времени — «Тайснейба». Редакция состояла из «рабселькоров» (рабоче-крестьянских корреспондентов). К 1937 г. численность корреспондентов превысила 200 человек, об этом свидетельствуют анкеты, сохранившиеся в архивном фонде газеты [1, ф. 859, оп. 1, д. 20]. Редакция «Тайснейбы» являлась своеобразным координатором всей общественной жизни латгальцев Западной Сибири. В архивных фондах отразилась переписка ведущих сотрудников газеты со слушателями различных национальных курсов, отчеты театра, общение с учащимися Ачинского педтехникума.

Сокращение свобод национальных меньшинств в СССР началось с отменой новой экономической политики в 1928 г. Фактически между СССР и Латвией образовался «железный занавес». Советских граждан практически перестали выпускать из страны, более того, выездная пошлина в Латвию составляла 19 рублей (дороже стоила только виза в США — 20 рублей), что было не по карману советским латышам, в том числе и латгальцам.

В 1936 г. были внесены поправки в закон об образовании для национальных меньшинств. Так, был увеличен срок обучения в начальной школе с 3 до 4 лет. Народный комиссариат образования мотивировал это тем, что дети должны осваивать дополнительный язык, а данное обстоятельство несколько ухудшает качество образования. Но до фатальных изменений в национальной политике было еще далеко. За пятнадцать лет свободного развития латгальцы из «классических аграриев» смогли создать «новую, идеологически подкованную» интеллигенцию.

Массовые репрессии, проводившиеся в СССР, существенно изменили качественный состав латгальского населения Сибири. В первую очередь были уничтожены представители интеллигенции.

Так, в августе 1937 г. была проведена чистка редакции газеты «Тайснейба». 26 августа был арестован редактор Альберт Доминикович Эйскуль, его пост занял Донат Грауба, и уже в своем первом приказе по редакции он писал: «Бывшего редактора Эйсюля А. Д. с 27 августа с.г. считать от работы отстраненным как арестованного по линии НКВД. Заместителя редактора Логина А. Д. за связь с семьей арестованного Эйсюля уволить из аппарата редакции» [1, ф. 859, оп. 2, д. 206, л. 15].

В октябре началась «тотальная проверка». С 10 октября по 10 ноября проходила ревизия всех национальных газет и издательств Сибири, в том числе и «Тайснейбы». В результате по «политическим соображениям» за «связь с врагом народа актрисой Вуцан (гражданской женой – прим. автора)» был уволен заведующий селькоровским отделом И. Ивуль. Впоследствии он будет арестован по «делу Эйсюля». Всего по этому делу будет арестовано и приговорено к высшей мере социальной защиты – расстрелу 22 человек. Приговор незамедлительно привели в исполнение в январе-феврале 1938 г.

В августе 1937 г. в Кривошеинском районе Томской области завершил свой «последний рейс» передвижной театр, о чем вспоминали артистки Фрида Вуцан и Валентина Бальцер. 17 октября вся труппа была арестована. Большинство артистов приговорили к 8 годам лагерей. Директора Д. А. Цируля расстреляли в январе 1938 г.

В конце 1937/38 учебного года были ликвидированы все национальные школы, в том числе и латгальские. 24 января 1938 г. ЦК ВКП(б) специальным постановлением «О реорганизации школ» признал, что «дальнейшее существование особых национальных школ и особых национальных отделений при обычных советских школах является вредным» [4]. 1 сентября 1938 г. все латгальцы школьного возраста должны были пойти учиться в школы с русским языком обучения, что, несомненно, существенно снижало качество образовательного процесса. Данный шаг можно охарактеризовать как «русификацию-советизацию» латгальской диаспоры. Учителя-латгальцы были арестованы по 58 ст. УК РСФСР 1926 г. и подверглись репрессиям.

Зимой 1937 г. в редакцию посыпались анонимные доносы о положении дел в школах. Так, например, был оклеветан директор лучшей латгальской школы 1936 г. Антон Юревич (выпускник совпартшколы 11 степени, педагогический стаж – 5 лет, преподавал в 5 классе

историю, обществознание, географию, физику, математику, корреспондент газеты «Тайснейба»): «Школа находится в очень скверных обстоятельствах, в школе холод доходит до 3-х градусов по сельсию (орфография сохранена – прим. автора). Заниматься нельзя. Директор к занятиям относится плохо, несколько время был оторвавшись от школы якобы потому что болен туберкулезен. Корреспондент. Знающий».

Ликвидация школ предопределила судьбу латгальского отделения Ачинского педагогического техникума, который готовил национальные педагогические кадры для всей Сибири. На основании доносов были арестованы директор Люстин и заведующий латгальским отделением Сондор, которые впоследствии были расстреляны.

Репрессиям подверглось и культурное наследие латгальцев. В школьных дворах запылали костры из латгальских книг и повременных изданий, поскольку они были категорически запрещены. В настоящее время ни в одном архиве Западной Сибири не удалось обнаружить ни одного латгальского учебника 20–30-х гг. прошлого века.

Таким образом, пример латгальцев подтверждает деление довоенной истории советской национальной политики на два периода. Если до 1937 г. у латгальцев были многочисленными возможности сохранять свою национальную идентичность, развивать язык и культуру, чего не было в то время в Латвийской Республике, то после 1937 г. принадлежность к латгальской диаспоре могла стоить человеку жизни.

Источники и литература

1. Государственный архив Новосибирской области (далее ГАНО).
2. *Национальное образование в России: концепции, взгляды, мнения, 1905–1938 гг. Сб. документов.* Т. 2, Москва, 2000. С. 2.

Kopsavilkums

Sibīrijas latgāliešu sabiedriskās aktivitātes 1917.–1937. gadā

Pētījumā sniegta Sibīrijas latgāliešu diasporas darbības vēsturiski tiesiskā analīze. Skatīta padomju likumdošana, kas skar nacionālo minoritāšu jautājumus, iztirzāts, kā latgālieši šo likumdošanu īstenojuši. Īpaša uzmanība pievērsta tam, kā realizēts KPFSR Tautas izglītības komisariāta lēmums “Par nacionālo minoritāšu skolām”. Ar skolu celtniecību un skolu lietu realizēšanu nodarbojās paši pārceļotāji.

Olga Terehova

Dzimums kā instruments sociālās realitātes pētīšanā

Vācot informāciju par notikušo, vēsturnieks cenšas piefiksēt atklājumu un vienlaikus kombinēt tos ar jau zināmo. Ja pieņem, ka vēstures avoti var būt gan dokumentāli, gan materiāli un viens otram kalpo par atbalstītāju – vai nevar būt, ka šādi apstākļi būtiski ierobežo citu informācijas nesēju nozīmi? Jo ne visi sociālās realitātes objekti un subjekti var būt klasificēti kā dokumentālie un materiālie.

Šī raksta ietvaros tiks mēģināts izvērtēt indivīda dzimumu kā sociālās realitātes pētīšanas instrumentu, kā arī iezīmēt dzimuma kategorijas izpratnes vēsturisko attīstību. Lai konkretizētu pastāvošās dzimuma perspektīvas, dzimums kā sociālā kategorija tiks skatīts Mišela Fuko (*Foucault*) varas konceptā un Pjēra Burdjē (*Bourdieu*) “vīriešu virsvaldības” kontekstā.

1986. gadā franču vēstures speciāliste Džoana Skota (*Scott*) kā vēstures analīzes noderīgu kategoriju piedāvāja dzimtes (*gender*) jēdzienu – cilvēka dzimums varētu sniegt informāciju ne tikai par kādu konkrētu cilvēku, bet arī par šī dzimuma pārstāvjiem, kā arī par pretējā dzimuma būtņēm. Dž. Skota apzīmējusi dzimti kā “līdzekli definēt kultūras konstrukcijas” [5, 410]. Atzinums, ka dzimte ir dzimuma sociālā kategorija, ir interesants ar to, ka tas pievērš uzmanību situācijas kontekstam un ļauj pieņemt, ka indivīds vēsturē var tikt vērtēts arī kā kāda konkrēta dzimuma subjekts (vai objekts). Pildot vīriešu vai sieviešu lomas, cilvēks ar sava ķermeņa starpniecību turpina subjektīvo identitāti. Idejām par sieviešu un vīriešu lomām (arī dzimumiem un ķermeņiem) ir drīzāk sociālas saknes nekā bioloģiskas. Dzimte kā vēstures analīzes kategorija, pateicoties savai sociālai izcelsmei, ļautu paplašināt situācijas izpratnes leņķi.

Rietumeiropā līdz renesanses laikmetam dominēja priekšstats par vīriešu un sieviešu dzimuma savstarpēji papildinošo raksturu, it kā vīrietis un sievietē būtu viena veseluma divas puses. Papildinošs princips spilgti iezīmējās cilvēka reproduktīvās sistēmas aprakstos, kur sievietēm dzimumorgāni bija “iekšā”, bet vīriešiem – “ārā”. Turklāt tika uzskatīts, ka dzimumorgānu sistēma vīrietim un sievietei ir pilnīgi identiska, bet atšķiras tikai ar atrašanās vietu ķermenī. Šādu apgalvojumu varētu apliecināt fakts, ka mūsdienu anatomijas pamatlicējs Andreass Vezalijs (*Andreas Vesalius*) uzskatīja, ka dzimumatšķirības starp sievieti un vīrieti beidzas ar ādu (varētu turpināt ar domu, ka iekšējo orgānu anatomija ir pilnīgi vienāda abu dzimumu pārstāvjiem).

Senatnē un viduslaikos priekšstats par cilvēka dzimumu bija cieši saistīts ar medicīnas attīstību (arī mūsdienās reprodiktīvo tehnoloģiju attīstība ietekmē dzimuma/dzimtes perspektīvas dispozīcijas) – jaunas zināšanas par cilvēka ķermeni mēģināja piemērot gan vīriešiem, gan sievietēm, vairāk tika meklēts kopīgais, nevis atšķirīgais vīriešu un sieviešu miesā.

18. gadsimtā ķermeņa anatomijas diskurss būtiski izmainījies, it kā pasludinot par savu primāro uzdevumu pamatot sieviešu ķermeņa nepilnvērtību salīdzinoši ar vīrieša ķermeni. Vācu anatoms Samuels fon Šomerings (*Samuel von Soemmerring*) savos mēģinājumos izveidot sieviešu skeletu (līdz 18. gadsimtam ar universālā skeleta modeli atveidoja gan vīrieti, gan sievieti) ap 1796. gadu atklāja, ka sieviešu galvaskausis ir lielāks un smagāks nekā vīriešu – neilgi pēc šī atklājuma (19. gs. 20. gados) fizioterapeits Dons Barklajs (*John Barclay*) salīdzināja sieviešu galvaskausu ar bērna galvaskausu. Tā liels galvaskausa tilpums tika paskaidrots ar sievietes nepilnvērtību, nepietiekošo attīstību salīdzinoši ar vīrieti.

Minētie piemēri par to, kā tika mainīts dzimuma diskurss medicīnā, ļautu apgalvot, ka dzimuma izpratnei arī ir sava vēsture. Sergejs Ušakins (*Сергей Ушакин*) uzskata [6, 55], ka dzimuma vēsture ļauj izšķirt “bioloģisko” un “sociālo” kā analītisko kategoriju, ņemot vērā, ka abiem jēdzieniem pirmsākumi meklējami kultūrā. Sociālā un bioloģiskā antitēze, pēc Ušakina viedokļa, tikai pastiprina “sociālā” dzimuma neatkarību un nesakarību ar anatomiju – mūsdienu, šis apgalvojums kodolīgi pārstāsta mūsdienu dzimuma perspektīvas, kuras veidojušās vairāku gadu garumā zem dažādu domu attīstības ietekmes.

Pamatā ir zināmas divas perspektīvas dzimuma izpratnē: bioloģiskais determinisms un sociālais konstruktīvisms. Slavenais Z. Freida izteiciens “Bioloģija ir liktenis” varētu būt uzskatīts par bioloģiskā determinisma devīzi – šis perspektīvas ietvaros dzimums tiek skatīts kā bioloģiski noteikta īpašība, kura pakļauj sev ķermeņa eksistences veidu. Savukārt sociālais konstruktīvisms par dominējošo pasludina sabiedrībā pieņemto dzimuma pastāvēšanas stilu. Sociālā konstruktīvisma perspektīvā dzimums tiek veidots atbilstoši kopienas priekšstatiem par dzimuma normu izpausmi, tas tiek pārmantots un ieaudzināts no iepriekšējām paaudzēm. Sociālais konstruktīvisms lielu uzmanību pievērš videi, kurā tiek atražots dzimuma koncepts (un līdz ar to arī ķermeņa izpratne).

Nebūtu īsti korekti neminēt arī to faktu, ka sociālā konstruktīvisma pieejā iespējams vērot arī dzimuma koncepta izmaiņas, jo tradīcijas, kuras ietekmē to, mēdz mainīties un transformēties. Simona de Bovuāra savā grāmatā “Otrais dzimums” rakstīja, ka “par sievieti nepiedzimst, bet kļūst”: sieviete sabiedrības tradīcijā tiek konstruēta kā “otrais” dzimums,

kas apliecina vīriešu dominanci un priekšrocības. Esošā kultūra (jeb sociālā vide) pakārto sievieti – sociālā konstruktīvisma perspektīva pieļauj, ka zināmas vides izmaiņas spētu atslogot priekšstatus par sieviešu dzimumu un mainīt viņu “otrā dzimuma” dispozīcijas.

Pētot un aprakstot varas ģeoloģiju savā grāmatā “Seksualitātes vēsture,” Mišels Fuko uztvēra indivīda dzimumu kā varas starpnieku, kurš mēdz uzturēt disciplīnu caur ķermeni. Vara nav kāda valsts, politiskā partija vai jebkura cita institūcija – vara ir pakļaušanas – virsvaldības attiecības, kuras atsedz dzimums. Arī seksualitāte domāta varas attiecību uzturēšanai, bet šajā rakstā par to atsevišķi netiks runāts, jo galvenais uzdevums ir dzimumu skatīt kā sociālās realitātes pētīšanas instrumentu.

Domu par to, ka Rietumeiropas vēsture ir vīriešu vēsture, nav jauna. Angļu valodā šis pieņēmums pat tika apspēlēts ar vārdu *herstory*, kas tika piedāvāts kā *history* (vēstures) pretstatījums. Angļu valodā vārds “vēsture” (*history*) atgādina vārdu salikumu “viņa stāsts”; piedāvātā “herstory” – “viņas stāsts”. Igors Kons apraksta trīs dimensijas, pēc kurām var pētīt dzimuma attiecības sabiedrībā: darba dalījums pēc dzimuma, varas attiecības un dzimtes segregācija [4, 54]. Šāda triāde varētu atrast loģisku paskaidrojumu tam, kāpēc sieviete kā indivīds vēsturē ir neredzama – jo sieviete mazāk piedalījies sabiedriskajā dzīvē nekā vīrietis, sievietes salīdzinoši nesen sāka strādāt algotu darbu utt. Šo zināmā mērā loģisko paskaidrojumu virkni var turpināt ilgi.

Mūsaprāt, vīrieša dzimuma indivīds kā vēsturisko notikumu subjekts, no vienas puses, pārstāv arī sieviešu klātbūtni (vienīgais, ka par to runā mazāk vai vispār nerunā). Šis apstāklis norāda uz to, ka indivīda dzimums bija analītisks instruments, ar kura palīdzību varēja paplašināt notikumu kontekstu. Džoana Skota, detalizējot dzimumu, rakstīja, ka svarīgi artikulēt subjekta un sociālās organizācijas savstarpējo attiecību dabu, jo tie abi svarīgi, lai saprastu, kā darbojas un mainās dzimte [5, 422]. Paraleli dzimumam (un tā sociālajam konstruktam) jāņem vērā arī rases un šķiras pazīmes, kuras paplašina dzimuma lomu un vienlaikus detalizētāk to demonstrē. Piemēram, šķira sniegtu papildus informāciju par britu vīrieti 19. gadsimtā, jo piedāvātu datus arī par noteiktās šķiras dzimuma kultūru. Dzimuma kategorija ļautu pētniekam salīdzināt seksuālās dzīves kultūru ar sociālo politisko kontekstu, lai izietu analīzes jaunajā līmenī, – tā, atceroties Fuko, var atkārtot viņa ideju par to, ka dzimuma koncepcija savā ziņā ir varas ideoloģijas iemiesojums.

Dzimums kā sociālās realitātes pētīšanas instruments mēdz piedāvāt dažādu metodoloģiju izmantošanu – bioloģiskais determinisms drīzāk

palīdzētu fiksēt un aprakstīt realitāti, nevis izprast tās stratēģisko attīstību. Medicīnas diskursi arī ietekmē dzimuma bioloģisko izpratni, pierādot, ka dzimuma daba nevar būt aprakstīta kā tikai vīriešu vai sieviešu (jautājums par hermafrodiem joprojām ir atklāts) arī vēsturiskās attīstības perspektīvā, jo dažādi izņēmumi (piemēram, sievietes valdnieces, politiķes) apgāž zināmās sieviešu misijas sabiedrībā. Savukārt sociālā konstruktīvisma pieeja neļauj loģiski aprakstīt dažādas nobīdes no leģitīmas dzimuma formas un izpausmes sabiedrībā, jo, neskatoties uz dominējošā diskursa iedarbību, paralēli pamata dzimuma konstruktam eksistē arī citi tā veidi (kāpēc normatīvās heteroseksualitātes kultūrā radās homoseksuāļi?).

Pati par sevi dzimuma kategorija nav viennozīmīga. Īsi rezumējot tās dažādību, vēlētos norādīt uz:

- bioloģiskā determinisma un sociālā konstruktīvisma perspektīvu, kura aplūko dzimumu kā dotību (bioloģiskais dzimums) un sociālo konstruktu (dzimte);
- Mišela Fuko varas konceptu, kura ietvaros virsvaldības un pakļaušanas attiecības iespējams izvērtēt ar dzimuma kategorijas palīdzību.

Pjērs Burdjē savā darbā “Vīriešu virsvaldība” vērtēja esošo dzimumu dalījumu un to pastāvēšanu kultūrā, aprakstot to kā vīriešu virsvaldību: dzimumu dalījums atrodams ne tikai runas praksēs, bet arī zīmējumos un ornamentos, kā arī objektos. Dažādos sakāmvārdos, ornamentos un mājokļa izkārtojumā jau ir ierakstīts vīrišķais un sievišķais: “vīriešu virsvaldība ir garantēta tik droši, ka tai nav nepieciešamības meklēt sev atbilstojumu” [2]. Burdjē norādījis, ka dzimumu dalījums, šķiet, atbilst pašai “lietu kārtībai” – tiek uztverti kā acīmredzami, dabiski un neizbēgami “sociālā pasaule un tās dalījumi, sākot ar sociāli konstruēto dzimumu dalījumu”. Burdjē spriedumos tiek kombinēts bioloģiskais ar sociālo, kad viens otru it kā loģiski izskaidro un papildina, lai dzimuma bioloģiskais turpinātos dzimuma sociālajā un otrādi. Neskatoties uz šādu šķietamību, būtu nekorekti apliecināt, ka Pjērs Burdjē piedāvāja kādu bioloģiskā determinisma un sociālā konstruktīvisma sintēzi, kas varētu kļūt par trešo dzimuma koncepta perspektīvu. Dalījuma princips (kas veido vīriešu un sieviešu dzimumu, kā arī uztur vīriešu virsvaldību) nepārtraukti pieprasa pierādījumu objektīvajās struktūrās, ja tiek izpausti kolektīvi un publiski. Mūsaprāt, kāda dzimuma statiska izpratne un interpretācija pati par sevi nevar pastāvēt, ja tai nav kādu pierādījumu sociālajā realitātē (piemēram, Simona de Bovuāra rakstīja, ka sieviešu “otrais dzimums” nav dabisks, bet ir izveidots noteikto situāciju ietekmē).

Atgriežoties pie raksta galvenās domas, ka dzimums var būt izmantots kā sociālās realitātes pētīšanas instruments vēsturnieku darbos, būtu vērts pievērst uzmanību tam, ka, pirms kādu kategoriju pārveidot par izziņāšanas instrumentu, svarīgi to izpētīt maksimāli neatkarīgi un objektīvi. Vīriešu virsvaldības koncepts, kuru piedāvā P. Burdjē, ir gana pievilcīgs, lai paskaidrotu, kāpēc sievietē ir “nezināma” vēsturniekiem, bet mēs vēlētos īpaši uzsvērt to, ka vīriešu virsvaldības koncepts atstāj iespējas atsegt sievietes dzimumu pagātnē, lai paplašinātu redzes perspektīvu. Tas būtu iespējams arī tāpēc, ka pētnieks, pirms sākt darbu ar vēsturisko materiālu un analizēt pagātnes sociālos institūtus, iedomāsies, ka dzimums pats par sevi ir vērts būt izvērtēts kā patstāvīga kategorija un tikai pēc tam kļūst par sociālās realitātes pētīšanas instrumentu. Dzimuma koncepta metamorfoze no pētīšanas objekta līdz pētīšanas instrumentam ne tikai paplašinātu pagātnes subjektu un objektu loku, bet arī mazinātu ideoloģiskus riskus notikumu interpretācijā ne tikai no pētnieka uzstādījumu skatu punkta, bet arī no sabiedrībā dominējošās sociālās ideoloģijas.

Avoti un literatūra

1. Де Бовуар С. *Второй пол*. Москва—Санкт-Петербург, 1997. 832 с.
2. Бурдьё, П. *Мужское господство*. <http://bourdieu.name/content/muzhskoe-gospodstvo> (2008.09.10.).
3. Fuko, M. *Seksualitātes vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 1.–3. lpp.
4. Кон И. *Мужчина в меняющемся мире*. Москва: Время, 2009. 495 с.
5. Скотт Дж. «Гендер: полезная категория исторического анализа.» В кн.: *Введение в гендерные исследования*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. С. 404—436.
6. Ушакин С. *Поле пола*. Вильнюс: ЕГУ, 2007. 318 с.

Summary

Sex as an Instrument of Social Reality Review

In the paper ‘Sex as an instrument of social reality review’, the author examines possibilities that category of sex affords for analysis of historical material.

In 1986, a French historian Joan Scott argued that category of gender could enlarge the horizons of historical analysis and therefore it could be quite useful in historical source studies.

In Western Europe, from Ancient Times till Renaissance, male and female sex concept was represented as two parts of an integrated whole. In the 18th century, anatomic discourse in many ways contributed to

forming of the idea that a woman is not as ideal as a man, and in comparison with a man, a woman is invalid.

Nowadays, popular sex/gender perspectives, biological determinism, and social constructivism offer a conceptual background for sex/gender category. With a reference to Pierre Bourdieu's concept of masculine domination, the author summarizes that in order to turn sex/gender category into instrument of social reality research, a historian (as any other researcher) should at first transform sex/gender category into research object to disengage himself from his own prejudices and predominant ideology in the research field.

Guna Vainovska

Avoti par poligrāfijas tehnikas vēsturi

Vārds poligrāfija (*poligraphia*) veidojies no grieķu valodas vārdiem: *poly* – ‘daudz’ un *graphō* – ‘raksts’. To parasti tulko kā tehnikas nozari, tehnisko līdzekļu kopumu daudzkārtējai kopēšanai, teksta vai grafiskā attēla pavairošanai. Šodien ar poligrāfiju saprot ražošanas nozari, kurā apvienojas tie rūpniecības uzņēmumi, kas izgatavo iespiedprodukciju. Tā ir preses un grāmatu izdošanas materiāltehniskā bāze, kas apvieno dažādus iespiešanas veidus tekstu un ilustrāciju pavairošanai lielā skaitā, iegūstot grāmatas, laikrakstus, žurnālus, ģeogrāfijas kartes, plakātus, etiķetes u.c. iespiedprodukciju. Iespēja iegūt neierobežotu daudzumu nospiedumu ir poligrāfijas pamatā. Eiropā poligrāfijas pirmsākumus saista ar J. Gūtenberga izgudrojumu, bet par ražošanas nozari tā izveidojās 19. gs. Savukārt Krievijas impērijas 19. gs. 2. puses un 20. gs. sākuma likumdošana poligrāfijas uzņēmumus definēja kā iestādes, kuras izgatavo jebkāda veida iespieddarbus, tie bija: tipogrāfijas, tipolitogrāfijas, litogrāfijas, hromolitogrāfijas u.c. fotogrāfiju izgatavošanas darbnīcas [7].

Raksta mērķis – sniegt ieskatu avotu klāstā, kas vēsta par poligrāfijas tehniku Rīgas uzņēmumos 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā, laika posmā, kad norisinājās būtiskas pārmaiņas šajā jomā. Publicētie un npublicētie avoti apskatīti vienkopus, balstoties hronoloģiskā tēmas izklāstā. Tēmas izpētei nozīmīgo npublicēto avotu grupu veido Vidzemes guberņas administrācijas iestāžu dokumentācija, kas pārraudzīja nozari, un tie glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Jāuzsver, ka šo avotu bāzi plaši izmanto latviešu grāmatniecības vēstures pētījumos. Literatūrā poligrāfijas tehnika pieminēta kontekstā ar latviešu grāmatniecības vēsturi, jo iespieddarbu izgatavošanas tehniskie paņēmieni noteica to izskatu un kvalitāti. Plašākais pētījums ir A. Apiņa “Latviešu grāmatniecības vēsture” [8, 350].

Tēmas sākumposma izpētei npublicēto avotu bāze ir vienveidīga. Avotu pamatapjomu veido divi dokumentu krājumi: Vidzemes gubernatora kancelejas [1] un Rīgas cenzūras komitejas dokumentācija [2]. Pirmajos dokumentos atrodamas izsniegtās atļaujas uzņēmumu uzturēšanai, bet otrajā – galvenokārt dažādu iespieddarbu cenzēšanas materiāli. Šie dokumenti nesniedz jaunu faktaloģisko materiālu tēmas izpētei, tāpēc plašāk netiks apskatīti. Līdz ar to sākumperioda izpētei nozīmīgi ir divi publicētie avoti, kas raksturo gan situāciju nozarē kopumā, gan konkrētos uzņēmumos. Plašāku pārskatu par Rīgas poligrāfiskajiem uzņēmumiem un to tehniku sniedz A. Buholcs darbā “Rīgas grāmatiespiedēji, 1588–

1888”, kas veltīts grāmatu iespiešanas mākslas 300 gadiem Rīgā [5, 377]. Darbā aplūkota nozares attīstība no pirmsākumiem līdz 1880. gadu beigām. Pēdējā nodaļā, līdztekus lielāko poligrāfijas uzņēmumu vēstures pārskatam, uzskaitīts to tehniskais nodrošinājums. Piemēram, *Millera* tipogrāfijas īpašumā bija 3 dubultās un 5 parastās ātrspiedes, 3 mehāniskās iespiedmašīnas, litogrāfiju ātrspiedes, t.s. tīģeliespiedmašīnas. Līdzās iespiedmašīnām uzņēmumam bija arī iesietuves cehs ar 2 šūšanas mašīnām un burtu lietuve ar 7 lejamām mašīnām, steriotipijas un galvanoplastikas aparāti, attiecīgās iekārtas darbināja 2 gāzes dzinēji ar 14 zirgspēku lielu jaudu [5, 236]. Jāsaka, ka tā bija lielākā tipogrāfija pilsētā šajā laikā. Mazākos uzņēmumos, piemēram, *B. Dirikis & Co* tipogrāfijā, kas atradās Totlēbena bulvārī 2 (tagad Kalpaka bulvāris), bija 2 iespiedmašīnas (ātrspiedes), 1 mehāniskā iespiedmašīna un papīra prese [5, 250]. Tādējādi minētajā darbā uzskaitīta poligrāfisko uzņēmumu tehnika, bet nav sniegtas ziņas par tehnikas ražotājiem, kas dotu iespēju izpētīt, kādas konstrukcijas bija šīs tehnika. Vienīgais izņēmums bija R. Rueca uzņēmums, kurā līdzās parastajām iespiedmašīnām izmantoja arī divas bostonas tipa iespiediekārtas [5, 249]. Šīs konstrukcijas mašīnās bija mehāniskais krāsu adapters, iespiedvirsmā un spiedējvirsmā bija gandrīz 60° leņķī pret pamatu [11, 402]. Savdabīgās tehniskās konstrukcijas dēļ minētās iespiediekārtas diezgan maz izmantoja Eiropā un arī Krievijas impērijā, bet plaši pielietoja Amerikā, tāpēc arī tās bieži devēja par amerikāņu vai bostonas iespiediekārtām. Atsevišķi jāmin A. Holandera grāmata “Vilhelma Ferdinanda Hekera grāmatu spiestuve, 1804–1904”. Darbs veltīts V. F. Hekera dibinātās tipogrāfijas simtgadei. Katrā nodaļā aprakstīts dzimtas pārstāvju ieguldījums tipogrāfijas darbībā līdz 20. gs. sākumam. Grāmatā publicēti fotoattēli ar uzņēmuma darba telpu iekšskatiem, šie ir vienīgie publicētie šāda veida attēli no Rīgas tipogrāfijām 19. gs. Balstoties uz pieejamiem avotiem, sarežģīti izpētīt, kādu firmu ražojumi bija poligrāfiskā tehnika. Tomēr var piekrist literatūrā izteiktajiem apgalvojumiem, ka visu iespiedtehniku līdz pat 19. gs. beigām Rīgā iveda no Vācijas. Piemēram, 1873. gadā firma *König & Bauer* no saražotajām 2000 iespiedmašīnām 392 bija piegādājusi dažādām tipogrāfijām Krievijā [12, 260].

Sākot ar 19. gs. 80. gadu beigām, kad Rīgā izveidoja tipogrāfiju, litogrāfiju un grāmatirtgotāju inspektora amatu, pieejami precīzāki dati par poligrāfijas tehniku [3]. Inspektors darbojās cenzūras aparāta sastāvā, tā uzdevums bija ievākt ziņas par personu politisko uzticamību, izsniegt atļaujas spiestuvju, tirdzniecības uzņēmumu un bibliotēku dibināšanai un uzturēšanai, jaunu poligrāfisko iekārtu lietošanai, adrešu maiņai, kā arī apstiprināt atbildīgos par bibliotēkām [9, 29]. Jāpiezīmē, ka salīdzinoši strauji pieauga poligrāfisko uzņēmumu skaits Rīgā, tā 1888. gadā bija

reģistrēti 24 uzņēmumi, bet 1900. gadā – 58, no tiem 31 litogrāfija, 17 tipolitogrāfijas, 10 tipogrāfijas. Savukārt 1909. gadā tipogrāfiju un litogrāfiju inspektora pārziņā bija 456 iestādes, no kurām 28 bija tipogrāfijas, tipolitogrāfijas – 27, bet 49 – litogrāfijas un tām līdzīgi uzņēmumi [3, 24. l.]. Dokumentācijas apjoms pieaug proporcionāli uzņēmumu skaita pieaugumam. Visus dokumentus, kas attiecas uz poligrāfijas tehniku, var iedalīt trīs grupās.

Pirmo dokumentu grupu veido inspektora ziņojumi par pārbaudēm uzņēmumos. Piemēram, 1901. gada janvārī tipogrāfijai *Augsts Lira* piegādāja ātrspiedi *Liliputs* no iespiedmašīnu fabrikas *Johannisberg* [3, 22. l., 15. lp.]. Uzņēmumā bija ieradies inspektora pārstāvis un interesējās par iekārtas reģistrāciju, attiecīgi par to sastādīts ziņojums tipogrāfiju un litogrāfiju inspektoram. Otru dokumentu grupu veido uzņēmumu īpašnieku ziņojumi par tehnikas iegādi, piemēram, A. fon Grotuss (*A. fon Grothuss*) ziņo, ka 1901. gadā Berlīnē iegādājies saliekamo mašīnu *Tipogrāfs* (pusmehāniskā teksta salikšanas mašīna) [3, 22. l., 242. lp.]. Tajā pašā gadā viņš savai tipogrāfijai iegādājas Nirnbergā ražoto ātrspiedi [3, 22. l., 7. lp.]. Tehniku iegādājās arī no tirgotājiem Krievijā. Piemēram, 1897. gadā Ivana Frolova noliktavās Maskavā vienu ātrspiedi ar 68,97x107,39 cm lielu iespiedvirsmu tīrajam iespiedumam iegādājās V. Matvejeva tipogrāfija Rīgā [3, 17. l., 53. lp.]. Attiecīgi par šiem darījumiem Rīgas uzņēmēji iesnieguši ziņojumus inspektoram. Jāpiezīmē, ka nelielajos poligrāfiskajos uzņēmumos tehnisko bāzi modernizēja, atpērkot no lielajiem poligrāfiskajiem uzņēmumiem mazlietoto tehniku. Piemēram, R. Štekela (*R. Schtekel*) tipogrāfija 1894. gadā pārdeva veco iespiediekārtu, kura bija pirktā Vācijā, Jelgavas uzņēmējam M. Zahtam [3, 17. l., 53. lp.]. Firmas *B. Dirikis un Co* pārstāvji 1896. gadā pārdeva veco ātrspiedi Jānim Ozolam Cēsīs [3, 8. l., 95. lp.].

Trešo, lielāko, dokumentu grupu veido muitas ziņojumi Rīgas poligrāfisko uzņēmumu vajadzībai ievestajiem burtiem u.c. tehnikas vienībām. Jāsaka, ka 19. gs. lielākajiem uzņēmumiem bija savas burtu lietuves, bet pārējie burtus pasūtīja ārzemēs vai kādai vietējai firmai. Katrā Rīgas tipogrāfijā burtu lielums (augstums un platums) bija atšķirīgi. Dažādie burtu izmēri izslēdza to zādzību un izmatošanu kādā konkurējošā uzņēmumā [10, 107]. Tāpēc arī līdz pat 19. gs. beigām Rīgā nebija atsevišķas burtu lietuves, kas apgādātu tipogrāfijas. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izejmateriālus burtu liešanai iegādājas Vācijā, piemēram, 1901. gadā *Millera* tipogrāfija ar tirdzniecības kantora *Ed. R. Lange* starpniecību Berlīnē iegādājās svīnu burtu liešanai 1065 kg neto svarā [3, 22. l., 289. lp.]. Ieveda arī burtu garnitūras, klišejas u.c. grafiskos

elementus. Piemēram, firma *Kalniņš un Deičs* 1899. gadā no uzņēmuma *Horens un Soldins* saņēma 5 kastes ar tipogrāfiskajiem burtiem bruto svarā 380,98 kg. Savukārt tajā pašā gadā firma *V. F. Hekers* saņēma no *Horens un Soldins* pārstāvjiem metāla iespaidloksnes ar dažādu mašīnu attēliem [3, 19. l., 10.–11. lp.]. Ievesto grafisko elementu apjoms nemitīgi pieauga, piemēram, 1896. gadā sešām Rīgas tipogrāfijām piegādāja burtu komplektus un attēlu klišejas ar kopējo bruto svaru 1447,51 kg, bet 1900. gadā 20 firmas iegādājās burtus ar kopējo bruto svaru 9182,35 kg [3, 22. l., 289. lp.]. Līdztekus burtu garnitūrām iveda arī klišejas ar dažādiem attēliem. Tās varēja iegādāties ne tikai poligrāfiskie, bet arī ar nozari nesaistīti uzņēmumi vai pat privātpersonas. Piemēram, 1902. gadā klišejas ar dažādu mašīnu attēliem iegādājās dzelzslietuve un mašīnu fabrika *Felser & Co*, vai savukārt izdevējam K. Zihmanim (*C. Sichmann*) atveda klišejas ar kalnu attēliem [3, 23. l., 95. lp.]. Visos piegādāto preču sarakstos ir tikai daži poligrāfiskie uzņēmumi, jāsecina, ka pārējie izmantoja vietējo meistarų pakalpojumus vai arī pārpirka šo uzņēmumu iegādāto precī. Piemēram, F. Štekels (*F. Schtekel*), kuram piederēja tipogrāfija, 1902. gadā saņēma atļauju iepirkt tipogrāfiju materiālus ārzemēs un pārdot tos kolēģiem Rīgā [3, 21. l., 39. lp.]. Burtus u.c. grafiskos elementus piegādāja arī dažādi tirdzniecības uzņēmumi, piemēram, firma *A. Stanke & Co*, vai *John Laurenc, Gerhard & Hey* u.c. 20. gs. sākumā līdzās šiem tirgotājiem minami arī citi, piemēram, Ulrihs Millres, kurš bija poligrāfisko iekārtu fabrikas *Alberts & Co* oficiālais pārstāvis, tāpat ar dažādiem poligrāfijas piederumiem tirgojās arī Pēterburgas tirdzniecības firma *Langensiepen & Co*, kurai bija sava filiāle Rīgā. Kopumā ievesto burtu un arī klišeju apjoms ir ārkārtīgi liels. Balstoties uz pieejamiem dokumentiem, iespējams izpētīt, kas bija šo preču izplatītāji.

Ikvienu uzņēmuma tehnikas modernizācija saistīta ar dažāda veida dzinēju vai motoru iegādi. Tas prasīja zināmus izdevumus un darba telpu pielāgošanu tehnikas vajadzībām. Ziņas par dažādiem pārkārtojumiem telpās sniedz Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas materiāli [4]. Tā bija pilsētas administratīvās pārraudzības institūcija, kuru izveidoja 1878. gadā. Komisijas dokumentācijā atrodami projekti par ēku un telpu pielāgošanu jaunās tehnikas vajadzībām. Piemēram, firma *B. Dirīķis & Co*, 1897. gadā tipogrāfiju aprīkoja ar gāzes dzinējiem. Pilsētas būvvaldes vienīgie norādījumi bija par izplūdes skursteņiem, kas speciāli jāizbūvē vai arī caur logiem jāizvada pagalma pusē [4, 1013. l., 20. lp.]. Lietā atrodami dokumenti par skursteņu izbūvi 1904. gadā visā ēkā un visu telpu pieslēgšanu *Otto* sistēmas apgaismes ģeneratoriem, tad jāsecina, ka dūmu izvadi bija ierīkoti caur logiem. Līdzās projektiem atrodami

inspektoru ziņojumi par pārbaudēm objektos. Piemēram, 1896. gadā Šnākenburga tipolitogrāfijā, kas atradās Mārstaļu ielā 5 (ēka sagrauta II pasaules kara laikā), uzstādīja petrolejas dzinēju. 1897. gada februārī, pārbaudot esošo situāciju, inspektors ziņoja, ka īpašnieks A. Šnākenburgs (*Alexander Samuel Schnakenburg*, 1863–1923) nepareizi uzstādījis dzinēju, jo gāzes izplūdes truba izvadīta uz sētā esošu otru dzelzs trubu, kas ar vienu galu iziet uz jumtu, bet ar otru – uz pagalmu. Pēdējam galam nav funkcionāla pielietojuma, un no tā izplūst gan daļa no gāzes, gan darvainas paliekas no izdedzinātās petrolejas. Tas piesārņo gaisu ar sliktu smaku. Šādi uzstādītais iekārtes gāzes skurstenis nekavējoties bija jāizlabo. Precīzāku ziņu par veiktajiem darbiem nav, bet jau 1900. gadā petrolejas dzinēju nomainīja pret gāzes dzinēju [4, 286. l., 12. lp.].

Kopumā apzinot dažādu Latvijas bibliotēku, arhīvu un muzeju krātuvju materiālus par poligrāfijas rūpniecību, nākas konstatēt, ka pētniecībai nepieciešamā avotu bāze līdz mums ir nonākusi visai izkliedētā un fragmentārā veidā. Acīmredzot tas ir iemesls, kāpēc minētā tēma ir maz pētīta Latvijā. Arhīvu materiāli turpmākajiem pētījumiem vēl var sniegt daudz līdz šim neatklātu nozīmīgu faktu.

Avoti un literatūra

Nepublicētie avoti

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 4. f. (Vidzemes guberņas valde (Rīga)).
2. LVVA, 11. f. (Rīgas preses lietu inspektors (Vidzemes guberņa) 1. apr.
3. LVVA, 12. f. (Tipogrāfiju un grāmatu tirdzniecības inspektors Rīgā), 1. apr. (Sarakste ar privātpersonām par tipogrāfiju, litogrāfiju un tamlīdzīgu uzņēmumu labiekārtošanu, pārvietošanu un atvēršanu).
4. LVVA, 2761. f. (Rīgas pilsētas būvniecības komisija), 3. apr. (Ēkas būvniecības lieta).

Publicētie avoti

5. Buchholts, A. *Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga, 1588–1888*. Rīga: Müller, 1890.
6. Hollander, B.A. *Wilhelm Ferdinand Hacker Buchdruckerei Riga, 1804–1904*. Rīga: W.F. Häcker, S. 73
7. Устав о цензуре и печати. В кн.: *Свод законов Российской империи*. Т.13. Санкт-Петербург, 1912.

Literatūra

8. Apinis, A. *Latviešu grāmatniecības vēsture*. Rīga: Liesma, 1977. 350 lpp.
9. Apinis, A. "Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. g." Grām.: *Cenzori un cenzūra Latviešu grāmatniecībā līdz 1918. g.* Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2004. 3–44. lpp.
10. Аузиньш А. «Развитие печатного дела в Латвии.» В кн.: *Книга в Латвии*. Рига, 1940. 209 с.
11. Немировский Е. Л. «Техника книгопечатания.» В кн.: *Пятьсот лет после Гутенберга*. Москва, 1968. 480 с.
12. Немировский Е. Л. *Изобретение Иоганна Гутенберга*. Москва, 2000. 630 с.

Summary

Written Sources about Printing Technique

Printing is a process of reproducing texts and images, usually with ink on paper using a printing press. It is often carried out as a large-scale industrial process, and is an essential part of publishing and transaction printing. In the 19th century, technological developments transformed craft into major industry.

Written sources that provide information on this problem are kept in the Latvian State Historical Archives. These sources are shared among several record groups, for example, Inspector of Printing Affair in Riga, Livland Province Authority. Conducting research on publishing houses technical equipment, the most important collection comprises documents of printing house and bookselling inspectors in Riga.

Generally, technical equipment for publishing houses was imported from Germany and, in particular cases, from Russia. Persons unrestricted by publishing houses or printing industry sometimes purchased printing blocks. Technical equipment, printing blocks and other goods were delivered by trading enterprises, for example, *John Laurenc, Gerhard & Hey*.

Written sources used in the studies of printing technique are diffused. Therefore exploration of archival materials is essential in order to reveal new facts related to the history of printing technique in Latvia.

Алексей Варфоломеев, Александр Иванов

Модели для адекватной репрезентации неполной и/или противоречивой исторической информации в исторической семантической сети: к постановке проблемы

Проблема, заявленная в заголовке настоящей статьи, возникла закономерно, в ходе разработки модели исторической семантической сети (*Historical Semantic Network*, далее – *HSN*) [1] на основе существующей базы данных «*Latgales Dati*» [2], которая, с одной стороны, будет служить для накопления и репрезентации источниковой информации, необходимой для изучения истории Латгальского края, а с другой стороны, предоставит историкам необходимый исследовательский инструментарий для проведения аналитической и синтетической критики исторических источников, верификации их информации и, в конечном итоге, получения нового фактического знания о прошлом. *HSN* должна включить в себя большое количество памятников истории и культуры, относящихся к различным типам исторических источников – письменные (текстовые), изобразительные и аудиовизуальные (кинофотофонодокументы) источники, оцифрованные изображения и описания вещественных и этнографических источников, а также источники устной истории.

На первый взгляд, подобные базы данных не являются чем-то новым, так как репрезентация историко-культурного наследия на Web-сайтах практикуется библиотеками, архивами, научно-исследовательскими центрами и сообществами исследователей разных стран. Однако, за редким исключением, существующие в Интернете базы данных являются ни чем иным, как «библиотеками», предоставляющими исследователям широкие возможности удаленного доступа к оцифрованным материалам. Для того, чтобы базы данных стали не только «хранилищами» ретроспективной информации, но и эффективным исследовательским инструментом, необходимо решить целый ряд методологических, теоретических и практических (технических) проблем.

Наиболее сложные проблемы связаны с извлечением информации из исторических источников, связыванием свидетельств разных источников, относящихся к одному и тому же историческому факту, оценкой надежности этой информации, а также с восполнением пробелов в источниковой информации. При этом неизбежно воз-

никает вопрос о том, насколько математическая модель репрезентации источниковой информации в *HSN* соответствует характеру традиционной творческой работы историка с историческими источниками, поскольку существует вероятность, что операции с источниковой информацией в рамках *HSN* будут основываться на упрощенных представлениях о сущности исторического факта и исторического источника, а поэтому будут проводиться формально.

С точки зрения авторов статьи, многих упрощений можно избежать, если в основе модели *HSN* будут находиться реальные и исключительно многообразные «исторические объекты» — источники (*sources*), лица (*persons*), исторические здания, организации, географические объекты (*geographical objects*) и т.п. [3]. Эти объекты, в сущности — исторические реалии, могут быть описаны с помощью различных атрибутов, определяющих их свойства. Что касается информации об исторических фактах, то она заключается в связях между объектами, включенными в *HSN*. В такой сети важную роль должны играть также специальные темпоральные объекты — моменты и периоды времени (*timeline-objects*) — и полнотекстовые структурированные электронные версии документов, дополненные их графическими (растровыми) изображениями [4]. Синхронические и диахронические связи между рядом объектов, включая темпоральные объекты, указания на характер отношений (*types of relations*) и сами документы, в данной модели будут являться «образом» исторического факта (точнее — представлением о факте-событии) [5]. Бесспорно, ключевыми «историческими объектами» исторической семантической сети являются исторические источники, так как именно на основе творческой интерпретации их информации происходит реконструкция (а иногда — и конструирование) прочих объектов, их иерархическое и тематическое упорядочивание, а также выявление связей между объектами.

Разнообразные связи между «историческими объектами» в несколько упрощенном виде представлены на рис. 1, который графически воспроизводит один факт, отраженный в реляционной базе данных «*Latgales Dati*» (см. рис. 2).

Математической моделью *HSN* может служить гиперграф (рис. 3) или обычный граф, но эти представления не отражают существенной стороны концепции *HSN* — пространство событий не является конечным. Можно даже сказать, что оно не является дискретным, так как характеристики событий могут непрерывно меняться в зависимости от исходной информации и способов ее интерпретации. Также потенциально не являются конечными и множества объектов, которые остаются открытыми для добавления новых сущностей.

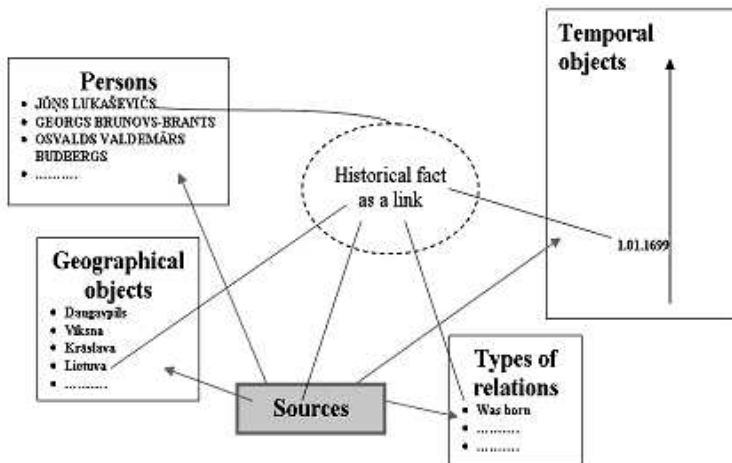

Рис. 1. Связи между «историческими объектами», описывающие исторический факт

1. janvāris

Dzimšanas dienas

1699 Lietuvā dzimis JŌNS LUKAŠEVIČS

Literāts (garīgās literatūras autors, tulkotājs, latgaliešu literārās valodas aizsācējs), katoļu garīdznieks (jezuits /Preiļi, Izvaite, Puša, Varakļāni/).

Рис. 2. Текстовая репрезентация исторического факта, графически представленного на рис. 1

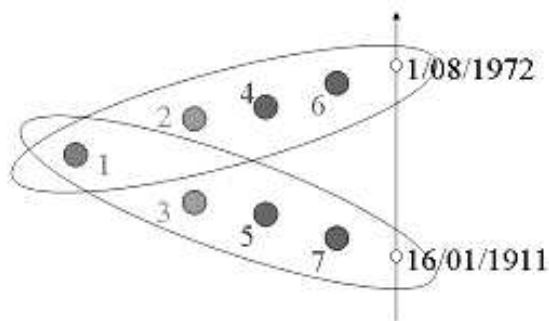

Рис. 3. Репрезентация исторического факта в виде гиперграфа:
1 – некое лицо (Nikolajs Breikšs), 2 – дата смерти, 3 – дата рождения,
4 – место смерти (Рига), 5 – место рождения (Могилев), 6,7 – источники

В идеале *HSN* должна самостоятельно генерировать подобные образы исторических фактов [6], но при этом семантическая сеть должна предоставлять пользователю не одну версию исторического факта, а несколько, так как лишь в редких случаях информация исторических источников является однозначной, непротиворечивой, полной и не подразумевает различных интерпретаций. Таким образом, *HSN* должна в полной мере учитывать неопределенность (*fuzziness*) практически всех аспектов исторической информации, извлекаемой из исторических источников. В результате исторические факты, представленные как отношения «исторических объектов», будут логическими высказываниями разной степени истинности. Степень истинности может выражаться числом от 0 до 1, или же моделироваться нечеткой величиной, распределенной по некоторому интервалу числовой прямой (см. рис. 4).

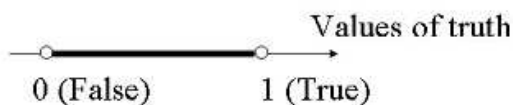

Рис. 4. Моделирование степени истинности высказываний

Для работы с такими логическими высказываниями, в частности, для реализации операций логического вывода одних высказываний из других, существуют различные варианты многозначных и нечетких логик. Есть среди них и такие логики, которые специально ориентированы на возможную противоречивость информации [7]. В них степень истинности высказывания выражается не одним числом, а парой чисел (или двумерным вектором) (*true, false*), то есть предполагается, что степень истинности высказывания *A* (которая может рассматриваться в нашем случае как степень подтверждения факта-события *A* свидетельствами внушающих доверие источников) не зависит от степени ложности этого высказывания (то есть от степени подтверждения источниками некоего факта-события, из истинности которого следует, что событие *A* не происходило). Например, если про одного и того же человека есть свидетельства двух достаточно достоверных источников о двух разных датах его рождения, то значение истинности для фактов-событий рождения данного человека, описанных в данных источниках, следует признать равным (1, 1), означающим, что информация о реальном факте-событии абсолютно противоречива. В то же время событие, состоящее в том, что данный человек родился в некотором временном интервале, содержащем две

указанные даты, следует признать имеющим истинностное значение $(1,0)$, то есть абсолютно истинным. Значение $(0,1)$ в таком случае будет соответствовать абсолютно ложному факту-событию, то есть имеющему только опровергающие его свидетельства, а значение $(0,0)$ — отсутствию какой-либо информации, подтверждающей или опровергающей факт-событие. Но степень достоверности источников тоже, на наш взгляд, может непрерывно меняться (например, от 0 до 1), а это значит, что для значений истинности событий тоже естественно предположить непрерывное изменение от $(0,0)$ до $(1,1)$ (см. рис. 5).

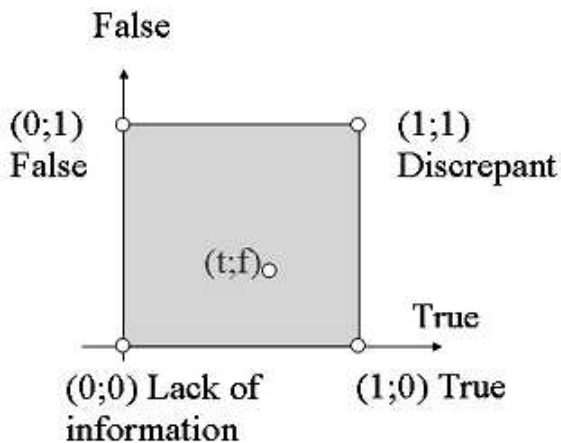

Рис. 5. Выражение степени истинности в векторной логике

В сущности, векторная логика достаточно адекватно отражает противоречивый характер традиционного исторического синтеза — выявления исторических фактов на основе частично логических, частично — интуитивных интерпретаций свидетельств исторических источников. При этом *HSN*, использующая векторную логику, сможет предложить историку целый набор вариантов — «образов» исторических фактов; выбор же подходящего варианта целиком и полностью будет зависеть от историка, от его компетентности, эрудиции и творческой интуиции, от степени проникновения в историческое прошлое.

Сноски и примечания

1. Модель исторической семантической сети разрабатывается авторами настоящей статьи в сотрудничестве с Институтом исследования Латгалии (*Latgales Pētniecības institūts*). Об основных

- принципах конструирования сети см. подробнее: Варфоломеев А. Г., Иванов А. С., Сомс Г. Семантическая сеть как модель представления знаний по региональной истории. В кн.: *Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер"*, № 35, декабрь 2008. Москва, 2008. С. 158–60; Varfolomeyev, A., Soms, H., Ivanovs, A. Knowledge-Based Information Systems in Research of Regional History. In: *Digital Humanities 2008*. [Oulu], 2008. Pp. 210–1; Varfolomeyev, A., Ivanovs, A. Knowledge-Based Scholarly Environment Project for Regional Historical Studies. In: *Interactive Systems and Technologies: The Problems of Human-Computer Interaction*. Vol. III. Ulyanovsk, 2009. Pp. 273–6.
2. См.: <http://latgalesdati.du.lv/>.
  3. С точки зрения методологии исторического исследования, понятие «исторические объекты» является сомнительным. Однако и в традиционном историческом дискурсе появляются понятия, которые не совсем вписываются в традиционную методологию истории. Например, «*sites of memory*» в концепции П. Нора довольно-таки точно соответствуют реальному содержанию «исторических объектов» в *HSN*.
  4. См. также: Ivanovs, A., Varfolomeyev, A. Editing and Exploratory Analysis of Medieval Documents by Means of XML Technologies. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*. Amsterdam, 2005, pp. 155–60.
  5. См. также: Варфоломеев А., Иванов А., Сомс Х. Проект семантической сети для поддержки исследований по региональной истории. В кн.: *Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XVIII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XII*. Daugavpils, 2009. 206.–211. lpp.
  6. «Вмешательство» историка в процесс генерации фактов-знаний должно происходить преимущественно на стадии извлечения источниковой информации.
  7. Представляется, что при моделировании *HSN* для адекватного отражения неполноты и противоречивости исторической информации было бы целесообразным использовать векторную логику с изменением значений истинности, недавно созданную российским математиком Л. В. Аршинским: Аршинский Л. В. Содержательный и формальный выводы в логиках с векторной семантикой. *Автоматика и телемеханика*, 2007, № 1: 153–62. См. также: Belnap, N. A Useful Four-Valued Logic. In: J.M. Dunn and G. Epstein, eds. *Modern Uses of Multiple-Valued Logic*. Dordrecht, 1977, pp. 8–37.

Kopsavilkums

Pretrunīgas un/vai nepilnīgas vēstures informācijas adekvātas reprezentācijas modeļi semantiskajā tīklā: problēmas nostādne

Rakstā tiek skatītas dažas problēmas, kuras rodas, modelējot semantisko tīklu (*Historical Semantic Network*), kas apkopo un reprezentē Latgales novada vēstures avotu informāciju un piedāvā pētniekiem pilnvērtīgu pētniecisko instrumentāriju. Semantiskā tīkla galvenais uzdevums ir veidot vēstures faktu “vīzijas”, balstoties uz saiknēm starp tā saucamajiem “vēstures objektiem”. Taču avotu sniegtā informācija par šiem objektiem parasti ir nepilnīga un pretrunīga, tāpēc tīkla konstruēšanā galvenā problēma ir saistīta ar vēstures avotu nenoteiktas informācijas izmantošanu vēstures faktu rekonstrukcijā. Pēc raksta autoru domām, tieši faziloģika var adekvāti atveidot vēsturnieka radošo darbību – vēstures faktu rekonstruēšanas procesu “sintētiskās kritikas” gaitā.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Tamāra Abrosimova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Sanktpēterburgas Vēstures
institūts (Krievija)
tabrosimova@mail.ru

Kristīne Ante

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
kristine.ante@lu.lv

Ilga Apine

Habilitēta vēstures doktore
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
alma_palma@inbox.lv

Kitija Bite

Juridisko zinātņu maģistre
Latvijas Policijas akadēmija
bitija@inbox.lv

Alda Bražūne

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
alda.brazune@lu.lv

Rūdolfs Brūzis

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitātes
Latvijas Vēstures institūts
semigall@hotmail.com

Irina Buša

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
irina.busa@lu.lv

Valda Čakša

Pedagoģijas maģistre
Rēzeknes Augstskola
caksa@tvnet.lv

Anita Čerpinska

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Latvijas Vēstures institūts
anitab2@tvnet.lv

Jevgenijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Minskas Valsts Lingvistiskā
universitāte (Baltkrievija)
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiūtē

Humanitāro zinātņu doktore
Viļņas Pedagoģiskā universitāte
(Lietuva)
sangri@takas.lt

Aleksandrs Ivanovs

Vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
aleksandrs.ivanovs@du.lv

Gaļina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)

Egidijus Mažintas

Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Lauksaimniecības
universitāte (Lietuva)

Marija Mihailova

Filoloģijas zinātņu doktore
M. Lomonosova Maskavas
Valsts universitāte (Krievija)
mary1701@mail.ru

Anastasija Nazarova

M. Lomonosova Maskavas
Valsts universitāte (Krievija)
nav32@rambler.ru

Jevgenija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūta
Skandināvijas un Baltijas
vēstures centrs (Krievija)
ezis08@gmail.com, vnaz@zmail.ru

Oļegs Papsujevičs

Habilitēts ķīmijas doktors
Daugavpils Universitāte
olegs.papsujevics@du.lv

Zita Pētersone

Vēstures maģistre
Rīgas vēstures un kuģniecības
muzejs
zita@rigamuz.lv

Ilze Pinte

Vēstures maģistre
Latvijas Universitāte
ilze.pinte@gmail.com

Nikolajs Pivovars

Vēstures zinātņu kandidāts
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitāte (Baltkrievija)
pivavar@gmail.com

Daina Roze

Bioloģijas maģistre
Latvijas Nacionālais
botāniskais dārzs
daina.roze@nbd.gov.lv

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitāte
vitsalda@gmail.com

Jānis Šiliņš

Vēstures maģistrs
Latvijas Universitāte
janis2404@inbox.lv

Ksenja Šumska

Vēstures zinātņu kandidāte
Patērētāju kooperācijas
Sibīrijas universitāte
(Krievija)
ksusha_shum@mail.ru

Olga Terehova

Socioloģijas maģistre
Latvijas Universitāte
terehova.olga@gmail.com

Guna Vainovska

Vēstures maģistre
Rīgas vēstures un kuģniecības
muzejs
guna@rigamuz.lv

Aleksejs Varfolomejevs

Matemātikas un fizikas
zinātņu kandidāts
Petrozavodskas Valsts
universitāte (Krievija)
avarf@psu.karelia.ru

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 21.01.2010. Pasūtījuma Nr. 2.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.